

HANTVERKSLABORATORIET

FÖRSLAG TILL VÅRDPROGRAM FÖR MÅRBACKA PARK- OCH TRÄDGÅRD

GÖTEBORGS UNIVERSITET

Hantverkslaboratoriet
Magasinsgatan 4
Box 77, SE-542 21 Mariestad
+46 (0) 31 7869300
craftlab@conservation.gu.se
www.craftlab.gu.se

© Hantverkslaboratoriet 2014

Samverkande parter

Grevillis Fond
Göteborgs universitet
John Hedins Stiftelse
Länsantikvarieföreningen
Mariestads kommun
Riksantikvarieämbetet
Statens Fastighetsverk
Svenska kyrkan
Sveriges Hembygdsförbund
Västarvet
Västra Götalandsregionen

FÖRORD

Förslag till vårdprogram för Mårbacka park- och trädgård är framtaget i ett samarbetsprojekt mellan Hantverkslaboratoriet och institutionen för kulturvård, Göteborgs universitet (GU), Mårbacka Minnesgård, Länsstyrelsen i Karlstad samt en tvärvetenskaplig expertgrupp bestående av sex personer, alla med kunskaper inom fältet vård av historiska trädgårdar. I projektet har trädgårdsmästarens arbete stått i centrum, med utgång i Mårbackas trädgård.

I projektet har följande personer deltagit:

Expertgruppen

Inger Ernstsson, trädgårdsantikvarie och trädgårdsarkeolog, Göteborg
Maria Flinck, trädgårdsantikvarie och trädgårdshistoriker, Stockholm
Henrik Morin, parkkonsult, Morin Grön Produktion/SLU POM, Klmstad
Marina Rydberg, chefsträdgårdsmästare Prins Eugens Waldemarsudde, Stockholm
Joakim Seiler, chefsträdgårdsmästare, Gunnebo Slott & Trädgårdar, Mölndal
Anna Tandre, landskapsarkitekt, Spelnäs Plan & Växt, Sunne

Institutionen för kulturvård, Hantverkslaboratoriet, GU

Jeanette Blom, hantverkskoordinator och projektledare
Pierre Nestlog, lektor och hantverksexpert
Tina Westerlund, doktorand
Studenter vid programmet THD (Trädgårdens hantverk & design), åk 2

Mårbacka Minnesgård

Anna-Lena Sonesson, trädgårdsmästare

Projektet medfinansieras av Hantverkslaboratoriet vid Göteborgs universitet. Syftet med medfinansieringen är att Hantverkslaboratoriet avser att presentera och sprida de generella resultaten av projektet inom Nätverket för Trädgårdsmästare i Historiska anläggningar samt inom länsantikvarieföreningen och läns museernas samarbetsråd.

Ett stort tack till alla som deltagit i projektet och speciellt till Mårbackastiftelsen som generöst upplåtit trädgård, lokaler och arkiv åt projektgruppen samt Mårbackas trädgårdsmästare Anna-Lena Sonesson som i sitt arbete låtit sig bli så ingående granskad.

INNEHÅLL

3. FÖRORD

7. SAMMANFATTNING

9. INLEDNING

11. FASTIGHETSUPPGIFTER

17. MÅRBACKAS TRÄDGÅRD – HISTORIK

Anna Tandre

67. MÅRBACKAS TRÄDGÅRD – NULÄGET OCH FÖRSLAG TILL ÅTGÄRDER OCH SKÖTSEL

Pierre Nestlog

81. PRINCIPER FÖR VÄRDEANALYS

Maria Flinck

89. TANKAR OCH REFLEKTIONER OM MÅRBACKAS TRÄDGÅRD

Expertgruppens utvalda objekt

BILAGOR

Bilaga 1

1:1 Kartorna över köksväxtodlingar på Mårbacka 1909-1914

1:2 Rabatter framför Mårbackas Huvudbyggnad – exempel

Bilaga 2

2:1 Trädgårdens skötselområden

2:2 Inventering träd, buskar och häckar i park och trädgård

2:3 Inventering träd och buskar i Toddylunden

2:4 Inventering fruktträd

2:5 Inventering växter i planteringar och rabatter

Bilaga 3

Utkast till skötselbeskrivningar och underhållsplan för Mårbacka park och trädgård

SAMMANFATTNING

Mårbacka Minnesgård i Sunne kommun är ett av Värmlands främsta besöksmål. Minnet av Selma Lagerlöfs litterära gärning levandegörs i Mårbackas arkitektur och trädgårdskultur. Mårbacka är byggnadsminne sedan 1967 och förutom huvudbyggnad, ritad av arkitekten Isak Gustaf Clason, ingår även trädgårdsanläggningen som den utformades av Selma tillsammans med sina trädgårdsmästare. Första trädgårdsmästaren, Ruth Brandberg, anställdes 1909. I. G. Clason ritade och planerade även en stilträdgård vilken till stora delar anlades under 1925.

Trädgårdsanläggningen av idag är drygt 100 år gammal med undantag för de delar i trädgården som anlades av löjtnant Lagerlöf, Selmas far. Hit hör Toddylundan som är ungefär 150 år. Efter Selmas död 1940 blev Mårbacka en släkt- och minnesgård i regi av en stiftelse. Stiftelsen inriktade sitt arbete på att bevara huvudbyggnaden och förvalta hemmet så att det kan visas för allmänheten. Trädgården har i huvudsak kvar den form den hade vid Selmas död, men karaktären har ändrats på grund av otillräckliga resurser för underhåll och växtmaterialets dynamik. Genom åren har en del mindre tillägg gjorts och annat har tagits bort.

I detta förslag till vårdprogram behandlas i huvudsak trädgårdsområdena Stilträdgården och Södra trädgården som tillsammans med huvudbyggnaden utgör en helhet samt Nyttoträdgården med frukt- och köksträdgård, örtagård och blomsterrabatter. Här görs beskrivningar av dagens situation med förslag till åtgärder och skötsel för de olika anläggningarna. Programmet söker också övergripande definiera trädgårdens kulturhistoriska värden.

För att Mårbacka ska kunna utvecklas och fortsättningsvis vara ett intressant besöksmål krävs en fördjupad dialog om och i denna unika kulturmiljö. En övergripande målsättningen ska stödja och underlätta samtalet mellan byggnader, trädgård och besökare. Trädgårdsmästarens arbetsprocedurer bör synliggöras och trädgårdshantverket omsättas i skönhets- och smakupplevelser samt förmedla kunskap.

I rapportens bilagor ges detaljerade beskrivningar över hur odlingarna såg ut på Selmas tid med grödor och växtföljder samt beskrivningar över trädgårdens anläggningar och växtlighet idag.

INLEDNING

Bakgrund

Under hösten 2011 genomförde Hantverkslaboratoriet en workshop tillsammans med Mårbackastiftelsen. Syfte var att arbeta fram en modell till en skötselmanual med fokus på trädgårdsmästarens löpande arbete med bibehållande och utvecklande skötsel. Mårbacka trädgård fungerade som fallstudie.

Workshopen genomfördes av en tvärvetenskaplig expertgrupp i samarbete med Mårbackas trädgårdsmästare och personal från stiftelsens styrelse och förvaltning. Expertgruppen konstaterade att Mårbackas trädgård har kulturhistoriska värden genom bevarade strukturer, element och växtmaterial från Selma Lagerlöfs tid på Mårbacka fram till 1940-talet. Trädgården är välskött men förfallen, bibehållande och utvecklande skötselinsatser bör ges en tydligare och bättre kulturhistorisk inriktning. Workshopen resulterade i ett förslag till ett kunskapsunderlag i två delar: ett vårdprogram och en skötselmanual.

Hösten 2012 inleddes ett nytt projekt med samma projektgrupp. Syfte var att ta fram ett vårdprogram med skötselbeskrivningar och underhållsplan för Mårbackas trädgård. Vårdprogrammet skulle förutom historik, nulägesanalys, beskrivning av förvaltningssituationen även innehålla målbeskrivningar för trädgårdens olika anläggningsdelar. Skötselbeskrivning och underhållsplan skulle fungera som kunskapsunderlag och stöd till förvaltning och praktiskt trädgårdsarbete för att uppnå målen.

Då projektet helt genomfördes på initiativ av Hantverkslaboratoriet beslöts istället att ta fram ett förslag till vårdprogram med förslag till åtgärder, sköselprioriteringar och med en mer övergripande kulturvärdesanalys. Fokus läggs på Stilträdgården, Södra trädgården och nyttoträdgården. Café- och butiksområdet och parkeringarna, nämns bara kortfattat i förslaget.

Metod

I arbetet med att ta fram förslaget till vårdprogram har samma expertgrupp som under hela projektet fördelats på deltagarna i projektgruppen. Under ytterligare två workshops på Mårbacka har projektgruppen sammanstrålat för att i fält göra inventeringar, arkivstudier och dokumentera trädgårdens skötselarbete och trädgårdsmästarens arbete över tid. Skrivandet av rapporten har även det fördelats på deltagarna i projektgruppen.

Disposition

I det inledande kapitlet förklaras viktiga fakta om fastigheten såsom ägarskap, byggnadsminnesförklaringen, hur fastigheten nyttjas idag samt läge och naturgeografiska förhållanden. Hit hör också en karta och en situationsplan över fastigheten.

I kapitlet *Mårbackas trädgård – historik* behandlas trädgårdens historia med början runt 1860-tal med Selma Lagerlöfs far, Löjtnant Lagerlöf, och hans trädgårdsprojekt. Vidare behandlas Selmas egna trädgårdsprojekt efter återköpet 1908 fram till hennes död 1940. Här beskrivs också de trädgårdsmästare som hon anställde och deras arbete med trädgården och odlingarna samt

nyanläggandet av stilträdgården 1925 som planerades av Isak Gustaf Clason. Därefter beskrivs trädgårdens utveckling efter 1940. Kapitlet avslutas med en kronologisk förteckning över händelser i trädgården.

Kapitlet *Mårbackas trädgård – nuläget med förslag till åtgärder och skötsel* beskriver trädgårdens status idag med förslag till åtgärder för att återskapa en trädgård som ger besökarna en upplevelse av hur den var under Selmas levnadstid. Vikten av trädgårdsmästarens arbete och närvaro i trädgården behandlas också med förslag till omprioritering av skötselinsatser.

I kapitlet *Principer för värdeanalys* behandlas vikten av en värdering samt vad den syftar till. Vidare beskrivs metoder för värdering och vad som ska vägas in. Varje textavsnitt i kapitlet inleds med en allmän förklaring, därefter görs ett förtydligande om vad det innebär för Mårbacka.

I det avslutande kapitlet *Tankar och reflektioner om Mårbackas trädgård* lämnar de experter som deltagit i projektet sina egna tankar och åsikter om trädgården. Här lyfts förslag till prioriteringar och åtgärder samt förslag till grafisk profil, skyltprogram och hur en ny avdelning som en plantskola kan integreras i trädgården.

FASTIGHETSUPPGIFTER

Fastighetens namn	Mårbacka Minnesgård
Fastighetsägare	Mårbackastiftelsen
Adress	Mårbacka 42, 686 96 Östra Ämtervik
Socken	Östra Ämtervik
Kommun	Sunne
Län och landskap	Värmland

Ägarskap

Mårbacka Minnesgård ägs av Mårbackastiftelsen som bildades efter Selma Lagerlöfs död 1940. Stiftelsens styrelse består av släktingar till Selma Lagerlöf, utsedda av släktföreningen, samt representanter för Värmlands museiförening, Östra Ämterviks kyrkoråd och Stiftelsen Selma Lagerlöfs Litteraturpris.

Lagskydd

Mårbacka är förklarad som byggnadsminne sedan 1967-08-14 och omfattas av 3 kapitlet i lag (1988:950) om kulturminnen mm.

Herrgården med flera byggnader samt det omgivande markområdet utgör Byggnadsminne enligt kulturminneslagen (KML).

I byggnadsminnesförklaringen B 4746/67 med skyddsföreskrifterna omfattande fastigheten Mårbacka 1:4, innehåller följande skyddsföreskrifter enligt 2 § lagen den 9 december 1960 om byggnadsminnen:

1. Huvudbyggnaden må ej utan riksantikvariens samtycke rivas eller till sitt yttre ombyggas eller repareras.
2. Huvudbyggnaden må ej utan riksantikvariens samtycke till sitt inre ombyggas eller repareras.
3. Fastigheten Mårbacka 1:4 må ej utan riksantikvariens samtycke ytterligare bebyggas eller bli föremål för annan väsentlig förändring.
4. Huvudbyggnaden skall ägnas för sitt fortbestånd erforderligt löpande underhåll och parken kring byggnaden hållas i vårdat skick.

Länsstyrelsen i Värmland är tillståndsmyndighet och har tillsynsansvar.

Fastighetens nyttjande

Mårbacka är minnesgård över Selma Lagerlöf, och släktgård för den Lagerlöfska släkten. Gården är öppen för besökare året om.

Huvudbyggnadens första och andra våning används som museum och för vissa evenemang i stiftelsens regi. Vindsvåningen används som övernattningsbostad för besökande släktingar. I en del av de övriga byggnaderna inryms lokaler för driften och service till den turistiska verksamheten, som kontor, café, butik, utställnings- och mässlokaler, samlingslokal, toaletter, personalutrymmen, personalbostäder och bostad för uthyrning samt förråd.

Till Mårbacka 1:4 hör 206 ha jord och skog; 100 ha skog, 98 ha åkerjord, 6 ha trädgård, 2 ha betsmark samt 6 ha trädgård, tomtmark och parkeringsytor.

Geografiskt läge och kommunikation

Mårbacka är beläget 10 km söder om Sunne i Östra Ämterviks socken på östra sidan sjön Mellanfryken. Tätorten Sunne ligger mitt i Värmland, ca 70 km norr om Karlstad, 35 km söder om Torsby och ca 60 km öster om Arvika samt ca 55 km från Norska gränsen. Till Sunne tar man sig med bil via Europaväg 45 från norr och söder, och från öster via länsväg 241 eller 801 som båda ansluter till riksväg 62. Det går också att åka tåg eller buss från Karlstad/Kil och Torsby. I Karlstad och Torsby finns även flygplatser med förbindelser till Stockholm under vardagar.

Sunne kommun har ett rikt kulturliv. Här finns flera besöksmål med både sommar- och vinterevenemang. Till de mest kända hör Rottneros Park, Västanå teater, Sundsbergs gård och Sillegården. Andra publikdragande anläggningar är skidanläggningen Ski Sunne, Vattenlandet, Kolsnäs Camping med Fryksdalsdansen samt hotell och konferensanläggningen Selma Spa+.

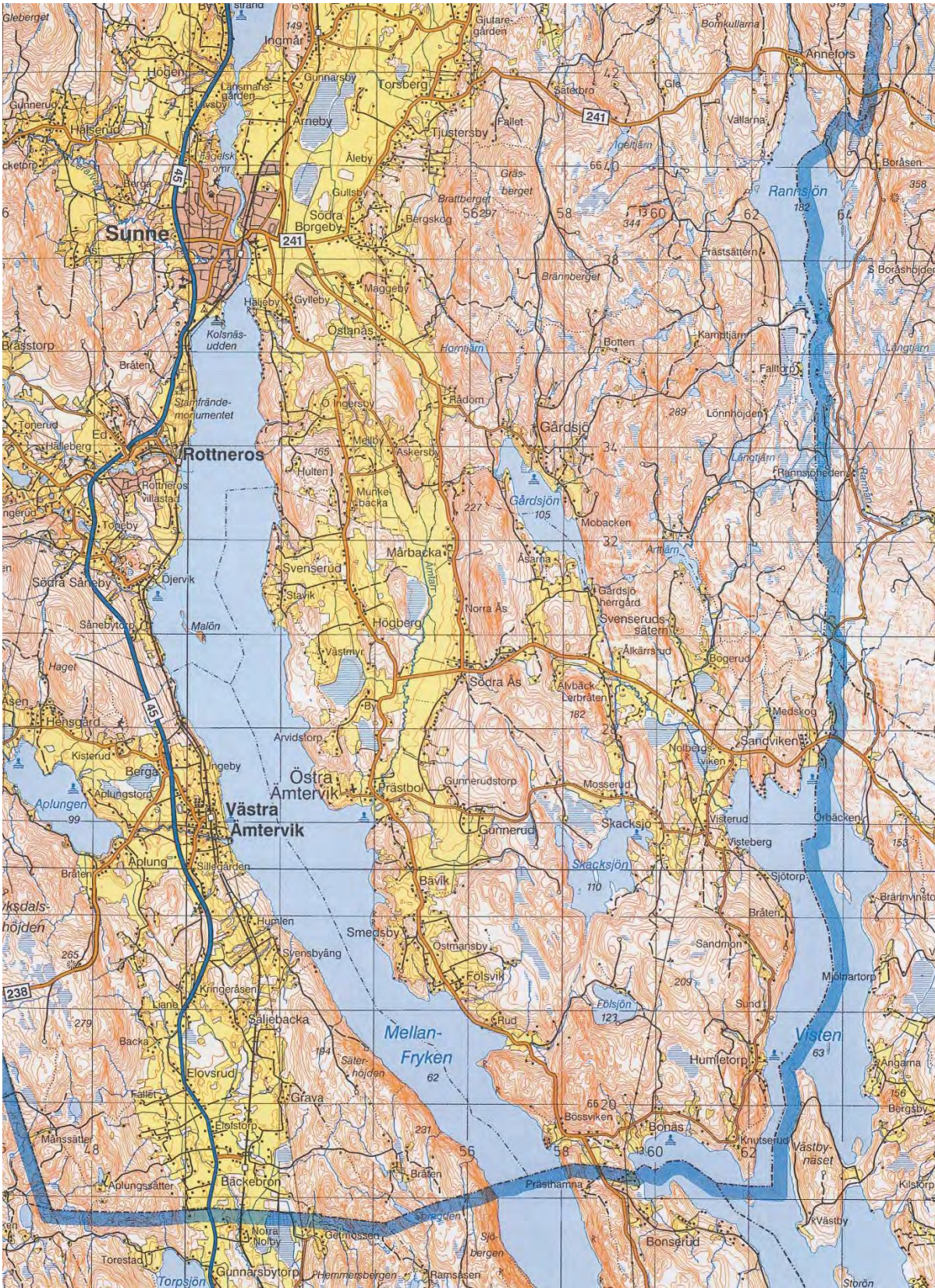
Mark och geologi

På den östra sidan av Fryksdalen med berget och skogen i ryggen blickar Mårbacka ut över det bördiga odlingslandskapet. Och trots det nordliga läget, men på grund av dalgångens temperaturutjämnande inverkan så är odlingsklimatet detsamma som i norra Skåne.

Den uppodlade åkermarken består av silt- och lerjordar men kan fläckvis ha inslag med stråk av grus och sand. Dessa jordar har hög kapillaritet och tillika förmåga att hålla vatten. Härav följer problemet med överskottsvatten som ska ledas eller dräneras bort. På våren återkommande problemet med att bli av med vatten i den över del av trädgården på Mårbacka. Detta då höga grundvattennivåer och smältvatten inverkar negativt på samma gång. Påpekas bör också att tjälskjutning är vanligt på siltjordar och kan vålla stora problem med uppfrysning av grödor.

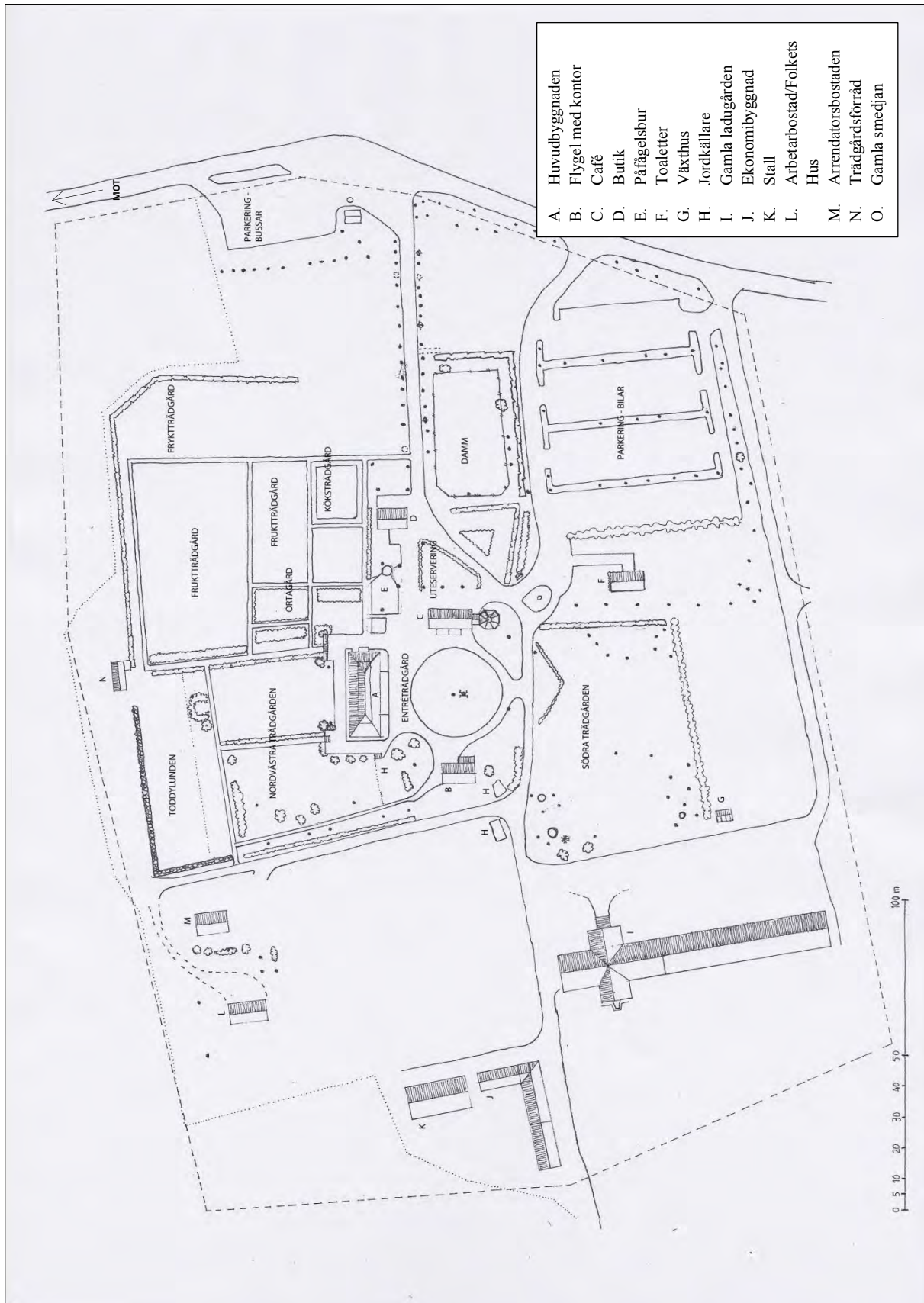

Karta

Situationsplan

MÅRBACKAS TRÄDGÅRD – HISTORIK

Anna Tandre, version 12 januari 2014

Mårbackas huvudbyggnad sedd från fruktträdgården. Foto: Pär Stjernberg.

Forskningen och litteraturen om Selma Lagerlöfs (1858-1940) person och författarskap är omfattande. Hennes starka band till barndomshemmet Mårbacka i Östra Ämtervik, Sunne, genomsyrar stora delar av Lagerlöfstudierna. Två ombyggnationer i hennes regi står dock i stark kontrast till ambitionen att värna banden till gångna tider. Det är ett tydligt exempel på hur Selma Lagerlöf präglas av det gamla men står för något nytt.

Under de senaste decennierna har hennes trädgårdsanläggning uppmärksammats, som ett grönt kulturarv och en viktig del av författarinnans liv på Mårbacka. Även i fråga om trädgården var Selma Lagerlöf uppfylld av äldre tiders händelser, men samtidigt beredd att göra stora förändringar. Till sin hjälp hade hon flera olika trädgårdsmästare. Deras arbete, resultat och personlighet upptog ofta Selma Lagerlöfs tankar och tid.

Mårbacka hade gått släkten Lagerlöf ur händerna år 1889. Därefter följde en lång period med olika ägare och förfall, innan Selma Lagerlöf år 1907 bestämde sig för att köpa tillbaka sitt barndomshem. Det finns förhållandevis få äldre fotografier av Mårbackas trädgård. Uppgifterna om fotografierna är ofta knapphändiga. För perioden 1908 och framåt finns däremot en omfattande brevkorrespondens

som ger överblick och en del detaljer rörande trädgården. Bevarade ritningar från perioden 1911-1925 är ytterligare ett viktigt källmaterial som redovisar trädgårdens arkitektur och odlingar.

Som en anläggning med stort personhistoriskt värde skulle Mårbackas trädgård kunna avhandlas i bokformat, med många detaljer och illustrationer. Syftet med föreliggande text är dock att beskriva de väsentligaste dragen i anläggningens historia. Tyngdpunkten ligger på perioden 1907-1940, med särskilt fokus på de omdaningar av trädgården som gjordes 1924-1925 samt äldre inslag som bevarades efter den perioden. I det framtida arbetet med trädgården behövs kompletterande studier av källmaterialet. För byggnadernas och trädgårdens historia hänvisas även till Jan Brunius översikt om Mårbacka, publicerad 1963.

Vad en park respektive en trädgård är som begrepp inom trädgårdshistoria kan diskuteras. I följande text används ordet trädgård om hela den anläggning som omgärdar alla sidor om Mårbackas huvudbyggnad, inklusive parkträd och nyttoodlingar.

Löjtnant Erik Gustaf Lagerlöfs trädgårdsprojekt på 1860-talet

Bilden av trädgårdens tidigare historia i släktens ägo bygger på Selma Lagerlöfs självbiografiska romaner.¹ Av flera skäl måste tolkningen av deras miljöskildringar vara kritisk. Ibland dramatiserade hon verkligheten i sina memoarböcker. Ett exempel är uppförandet av Mårbackas nya ladugård, som var klar 1862. Det är belagt att hon i kapitlet ”Den nya lagården” i *Mårbacka* (1922) skildrar ladugårdsbygget på ett annat sätt än vad övrig dokumentation visar. Här, liksom i andra romandelar, har hon stuvat om i årtal, persongalleri och inblandade personers känsloliv och agerande.² Rörande trädgårdens karaktär och delar kan man ändå säga att romanerna i allt väsentligt framstår som verklighetsanknutna.

Den först beskrivna trädgården på Mårbacka tillhörde Selma Lagerlöfs farmors far, komminister Erik Wennervik (1750-1801). År 1796 hade han låtit bygga den ganska anspråkslösa huvudbyggnad, som skulle komma att bli Selma Lagerlöfs barndomshem. Inom det enkla hemmets ramar hade Wennervik trots allt intressen, smak och vanor som för tankarna till herrgårdsliv. Hans trädgård var full av vita staket och försedd med rosenkvarter och ett åttkantigt duvslag på en gräsplan utanför köksfönstret. Wennervik ska också ha anlagt en stor köksträdgård med växtbäddar under fruktträden bakom boningshuset, mot norr. Tack vare honom lär många rosor och ympade fruktträd ha planterats i trakten.

Nästa dokumenterade generation av trädgårdsanläggare på Mårbacka var Selma Lagerlöfs far, löjtnant Erik Gustaf Lagerlöf (1819-1885). Faderns projekt i början av 1860-talet skildras ingående av Selma Lagerlöf, men är knappt dokumenterat i andra källor. Löjtnantens nyanläggningar syns delvis på en karta över Mårbacka, upprättad 1862.

Förutom i de självbiografiska romanerna står löjtnantens Mårbacka modell i flera av Selma Lagerlöfs andra romaner, där händelser utspelar sig med trädgården som en paradisk bakgrundsscen.³ I

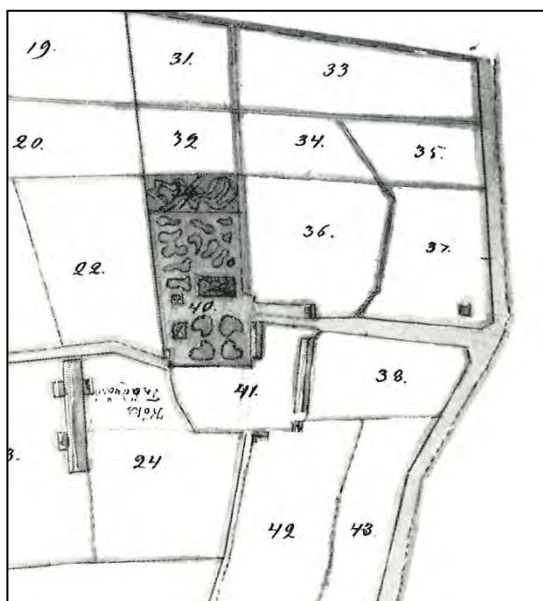
---

¹ I *Mårbacka* (1922) och *Ett barns memoarer* (1930) skildras trädgården främst i kapitlen ”Pastor Wennervik”, ”Trädgården”, ”Slomtiden”, ”Den sjuttonde augusti” och ”Dammen”.

² Se kapitlet ”Ekonomibyggnaderna” i Brunius 1963, samt Lars Ulvenstams förord i Lagerlöf 1958.

³ Se särskilt kapitlet ”Lilliecronas hem” (*Gösta Berlings Saga* 1891), ”Fröken Snövit” (*Liljecronas hem* 1911) samt ”Den förbjudna frukten” och ”Den sjuttonde augusti” (*Kejsarn av Portugallien* 1914).

berättelserna om hur det praktiskt gick till då en trädgårdsmästare gjorde om Wennerviks enklare trädgård till en liten herrgårdspark finns både lätthet och skönhet, som inte saknar dramaturgi.

Utsnitt ur "Carta öfver Mårbacka" upprättad 1862 av Er. Ad. Noreen. Norr är uppåt. Den nya ladugården ligger i sydväst. Intill den står antecknat "Köks Trädgård". I norra delen av trädgården finns ett avgränsat område med slingrande mönster och beteckningen 39 (otydlig). Där anlades Toddylunden. Eftersom kartbeskrivningen inte är återfunnen eller citerad är det okänt hur platsen beskrevs 1862. Arealen med beteckningen 36 blev Selma Lagerlöfs nya frukt- och köksträdgård 1908. Kartan har förvarats på KB, men är förkommen. Den återges i Brunius 1963, i bildsekvens efter s. 16.

I kapitlet "Den nya lagården" i *Mårbacka* framställer Selma Lagerlöf rivningen av den gamla ladugården mitt emot huvudbyggnaden som en nödvändig start på löjtnantens omdaning av gården. Med herrgårdsideal som drivkraft önskade han förvandla den gamla bondgården betydligt, och förse den med stora trädgårdsanläggningar på samtliga sidor om huset.⁴

I kapitlet "Trädgården" i samma roman skildras arbetet med att staka ut, forma och plantera den nya anläggningen kring det enkla röda boningshuset. Resterna av äldre tiders trädgård framställs i mager skepnad. Vid gårdsplanen, framför potatiskällaren, fanns ett litet snår av snöbär. Mot den bakgrunden målas det livliga, nya trädgårdsarbetet upp. På den gamla ladugårdstomten planteras ek, hästkastanj och pyramidpoppel. Häckar av syren och spirea kommer på plats, och närmare huset grävs mängder av nya rabatter i olika former. Två buskage får formen av ett ägg och ett ymnighetshorn. Rosor får framträdande platser – i rundlar, i en trekantig rabatt, i en häck och som solitärbuskar. I perennrabatterna kombineras gullvivor med violetta svärdsliljor (iris), kejsarkrona med isop, och studentnejlika får blomma tillsammans med bellis (tusensköna). Rabatterna framför huvudbyggnaden fylls med ettåriga lövkojor, petunior, astrar och lejongap. En stjärnformad rabatt på den nya gräsrundeln söder om huset får en framträdande plats. Central i anläggningen är även den hängask, som planteras mitt på rundeln.⁵

Vidare berättas hur mängder av bärbuskar och fruktträd planteras, både i norr och i söder. Komminister Wennerviks gamla köksväxtodling under träden bakom huvudbyggnaden flyttas undan och göms på en plats nere vid ladugården, långt från de nya rabatterna och parkträden. Hans gamla goda äppleträd får stå kvar, men marken omvandlas till slingrande sandgångar och olikformade

⁴ Lagerlöf 1958, s. 140.

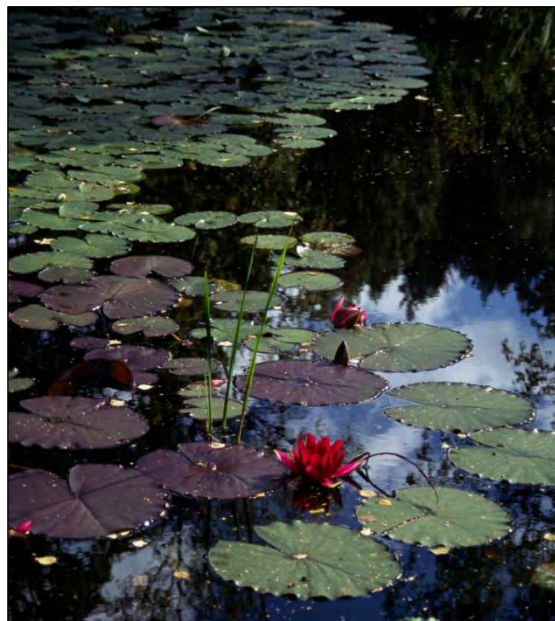
⁵ Lagerlöf 1958, s. 145ff. Enligt SL ska många buskar och träd ha levererats från Göteborgs trädgårdsförening. I en tidigare manusversion till kapitlet "Trädgården" nämns inte gullviva och bellis, däremot aurikler (som är släkt med gullviva) och akleja. (KB).

gräsmattor i stället för öppen jord med köksodlingar.⁶ I ett tidigare manus till kapitlet ”Trädgården” skriver Selma Lagerlöf att dessa sandgångar ”avslutades i bersåer med torvsoffor som skulle bereda vandraren ett skönt och inbjudande perspektiv”.⁷

En skogsdunge med björk, hägg och rönn längst nere i norr blir trädgårdsmästarens utgångsmaterial för att åtminstone skapa vad Selma Lagerlöf kallar en ”antydning till park”. De höga björkarna sparas, och ett slingrande gångsystem anläggs mellan träd och buskar. Små ”kontor” för toddydrickande, lek och te-stunder huggs ut som öppna platser bland träden och förses med möblemang. Tekontoret är avlångt och avsett för fru Lagerlöf och hennes gäster. Det är möblerat med soffor på samtliga sidor. Toddykontoret – enligt Selma Lagerlöf en skämtsam namngivning från trädgårdsmästarens sida, och avsett för löjtnanten och hans sällskap – är fyrkantigt och försett med fyra soffor och ett runt bord. Barnens kontor har bara en enda bänk.⁸

Platsen, som med tiden kom att kallas Toddylund, är tätt knuten till löjtnantens födelsedagsfirande den 17 augusti. Det var en dag på året då trädgården illuminerades och fick Mårbacka med omnejd på fötter med sång, spel och spektakel. Allt detta skildras i flera kapitel av Selma Lagerlöf; två med namnet ”Den sjuttonde augusti” i *Mårbacka* respektive *Kejsarn av Portugallien*, och ett med namnet ”Den förbjudna frukten”, även det i *Kejsarn av Portugallien*. I bouppteckningen efter löjtnantens död 1885 förtecknas 50 kulörta trädgårdslyktor.⁹ Lyktorna har inte återfunnits.

Mårbackas nya trädgård var enligt Selma Lagerlöf menad som en anläggning i ”den riktiga engelska stilen”.¹⁰ Det företag i parkprojektet som sannolikt vållade mest möda var förvandlingen av den gamla ankdammen till en stor trädgårdsdamm med rudor, placerad invid björkallén.¹¹ Dammen får sitt vatten via skogshöjden öster om Mårbacka.

Mårbackas trädgårdsdamm invid björkallén omkring 1995. De röda näckrosorna försvann i samband med en muddring en tid senare. Foto: författaren.

Utöver romanskildringarna av löjtnantens trädgård finns ett fåtal noteringar om den tiden. En av dem rör perioden omkring 1873, då Selma Lagerlöf var i 14-årsåldern. Hennes kusin har berättat om minnen från Mårbacka, dit hon brukade åka på släktvisit. Omkring förstukvisten växte då hundrova, dammen brukade vid denna tid ha en farligt grön yta, och i trädgården fanns i ett område mängder av

⁶ Lagerlöf 1958, s. 147f.

⁷ Manusversion, s. 4-5. (KB).

⁸ Lagerlöf 1958, s. 148.

⁹ *Bouppteckning på Mårbacka 12 Augusti o följande dagar 1885*, lyktor under rubriken ”Diverse”. (KB).

¹⁰ Lagerlöf 1958, s. 151.

¹¹ Se kapitlet ”Dammen” i *Ett barns memoarer*.

krusbärsbuskar. Dessa hade gula, söta, något håriga och klibbiga bär, som de vuxna brukade rata, men som barnen älskade.¹²

Fotodokumentationen av 1800-talets Mårbacka och dess mangårdsbyggnad är mycket knapp. Fotograf Anna Ollson (f. 1841) besökte vid okänt tillfälle det gamla Mårbacka – det vill säga före ombyggnaden 1908 – i lövsprickningstid. Personerna på verandan är inte identifierade.

Det gamla Mårbacka. Årtal okänt. Hängasken är ännu relativt ung. Vita snäckor, flaggstång och en spegelkula utgör prydnader. Foto: Anna Ollson. Värmlandsbild, Värmlands Museum.

Den ännu unga hängasken, med spenslig grenbyggnad, har inte slagit ut vid fototillfället. De två större träden som håller på att slå ut är troligen ekar. De cirka meterhöga buskarna i bildens fokus påminner om oskötta krusbärsbuskar med en del döda grenar, men annars vore prydnadsbuskar en troligare gissning. Ett högre, nyutslaget och mörkare buskage längst till höger är troligen syren. På gräsmattan står en flaggstång utan synligt fundament. En vitmålad stolpe med spegelkula är placerad mitt emot trappan. De kraftiga plantorna som skjuter upp ur gräset kring stolpen är sannolikt bondpioner. Två krukväxter står på varsin avsågad björkstam på verandan. Utmed grusgången framför huset ligger

¹² Afzelius i *Mårbacka och Övralid* 1941, s. 3ff.

stora prydnadssnäckor, vilket överensstämmer med bouppteckningen efter Erik Gustaf Lagerlöf, där ”80 Snäckor” är noterade.¹³

Gården ger inget förfallet intryck, men buskarna och perennerna på gräsrundeln tycks ha lämnats utan skötsel en tid. Fotograferingsåret är okänt, men fotot kan jämföras med ett annat foto/brevkort av det gamla Mårbacka från 1902 (se nedan), som bör vara en betydligt senare bild än Anna Ollsons.

Mårbacka på senvåren 1902, med nyutslagna hästkastanjeblad och den ännu utslagna hängasken. Till höger i bild syns topparna på några bikupor. Gården ser förfallen ut. Fotot användes trots detta som brevkort i olika utföranden, för att visa Selma Lagerlöfs barndoms hem och förebilden till gården Lövdala i Gösta Berlings Saga. En brev kortsvariant har påskriften ”Foto o Förlag: Myhrman o Berner, Rottneros, 1902”. Fotot finns även avmålade på glas av Selma Lagerlöfs morbror Christoffer Wallroth (1841-1916). Det finns några tydliga skillnader mellan Anna Ollsons respektive Myhrman o Berners foton. På fotot ovan är verandan borttagen. Hängaskens grenverk närmar sig marken, och är alltså betydligt äldre än på Ollsons bild. Spegelkulans fundament saknar kula. Flaggstången på Ollsons foto syns inte här; möjligen på grund av en annan fotovinkel, men troligare för att den tagits ner. Ett nyutslaget litet träd mitt framför trappan skymtar, troligen en lönn. Den syns inte på Ollsons foto, men däremot på foto omkring 1910, efter Selma Lagerlöfs första ombyggnad. Bild: Mårbackastiftelsen.

Sammanfattningsvis var löjtnantens nya trädgård på Mårbacka typisk. Här fanns många ingredienser i tidens svenska herrgårdsstil, med fruktodling, gräsrundel, utsirade rabatter, vårdträd, parkträd och så småningom flaggstång. Björkallén uppe vid landsvägen anslöt inte lika pampigt till gården som vid de gods där alléerna mötte corps-de-logiet framifrån, men dammen vid allén signalerade en ambition. Den gamla köksväxtodlingen var flyttad utom synhåll och fruktträden omgavs av gräs och grusgångar i stället för att stå i öppen jord. Till slut hade pastor Wennerviks mera formella trädgård utplånats.

¹³ Bouppteckning på Mårbacka 12 Augusti o följande dagar 1885, snäckor under rubriken ”Diverse”. (KB).

Det gamla Mårbacka. Oljemålning 1903 av Christoffer Wallroth. Originalen finns på Mårbacka. Det är uppenbart att konstnären har uteslutit viss vegetation och förskjutit proportionerna för att tydliggöra huvudbyggnaden som motiv. Exempelvis är inte hängasken avbildad. Det väcker också frågan huruvida konstnären utgick från den fysiska platsen eller fotografi vid avbildningen. Diabild, Mårbackas gårdsarkiv. Bilden något beskuren.

Fotografierna från det gamla Mårbacka och Selma Lagerlöfs beskrivningar speglar en tidsenlig anläggning med mångformig och arrangerad karaktär. Där fanns påverkan från den engelska landskapsparken, men också från Tyskland, där naturens formspråk ofta hade ersatts av ett konstlat sätt att placera ut slingrande gångar och gräsmattor, försedda med exotiska träd och buskar eller färgstarka mönsterrabatter. Kring sekelskiftet 1900 och framåt hördes kritik mot den här sortens svenska trädgårdsideal och smak. Kritikerna saknade och efterlyste helhet, arkitektonisk förankring och formmässig skicklighet.

Trädgårdsarkitekten Rudolf Abelin (1864-1961) var en av många kritiker. I *Villaträdgården* (1903) går han till angrepp mot tidens alla utsirade rabatter, som han anser vara både triviala och anspråksfulla. I såväl små som stora lantliga trädgårdar hade Abelin noterat dessa planteringar i olika former. Han liknar detta vid ett slags dålig poesi, jämförbar med en bröllopstårta. Utöver formgivningens och innehållets vulgaritet kritiserar han placeringens okänslighet. Om den sortens spegelglaskula som syns på fotografiet från Mårbacka, säger Abelin att den är tröttande och enförmig.¹⁴ En annan kritisk röst tillhörde trädgårdsarkitekten Ester Claesson (1884-1931), som i artikeln ”Om modern trädgårdskonst” 1915 menar att försöken att tränga ihop konceptet från de stora engelska parkerna på små trädgårdsytor var en ”smakförirrelse, som så småningom skulle urarta till en missriktning inom trädgårdskonsten”.¹⁵

¹⁴ Abelin 1903, s. 146.

¹⁵ Claesson i *Ord och bild* 1915, s. 83f.

Återköpet 1908

Selma Lagerlöfs återköp av Mårbacka har fånglat många. När hon återsåg Mårbacka 1907 hade gården haft många ägare, och den var i nedgånget skick. Mårbackas förfall med igenvuxna trädgårdsgångar och risig växtlighet plågade Lagerlöf, som inte stod ut med tanken att människor skulle gå där i hopp om att få uppleva hennes barndomsmiljö.¹⁶

Mårbacka efter den första ombyggnationen. Gårdens grus är så finfraktionerat att hjulspår syns tydligt. Vildvin dominerar planteringarna längs husets framsida. Stamrosor växer i en långsmal rabatt i bakgrunden. Foto: G. Reimers, Gefle. Vykort.

Året därpå, 1908, fick hon lagfart, köpebrev och karta på Mårbackas byggnader, trädgård och lite åkermark.¹⁷ Härmed inleddes omfattande förändringar på gården, trots att Selma Lagerlöf uttryckt att hon ville återställa hus och trädgård så som de var då hon lämnat dem. Ett stort och genomgripande arbete startade för att göra Mårbacka till ett funktionellt och trivsamt sommarhem. Sitt andra hem hade hon i Falun, där hon hade köpt en bergsmansgård i början av 1907.

Flera av Selma Lagerlöfs föreställningar om det nya livet på Mårbacka förändrades. År 1909 fick hon Nobelpriset i litteratur. Vid återköpet hade hon utgått från att hon inte kunde bli jordbrukare och att gårdens jord inte skulle vara hennes i framtiden.¹⁸ Nobelpriset möjliggjorde dock återköp av Mårbackas forna jordbruks- och skogsmark och medgav investeringar på gården och i lantbruket.

¹⁶ Brev från SL till SE, odat., skrivet 1907. Insorterat i brevsamling som startar 1908. (KB).

¹⁷ Brev från SL till SE, odat., skrivet 1908. (KB).

¹⁸ Brev från SL till SE, odat., skrivet 1907. Insorterat i brevsamling som startar 1908. (KB).

Dikning och annat tungt arbete genomfördes 1908 för att bereda mark för kommande odlingar, som från och med säsongen 1909 leddes av trädgårdsmästaren, sedermera trädgårdsarkitekten, Ruth Brandberg (1878-1944).¹⁹ Pådrivande kraft för att dränering, iordningställande av grusgångar och nyupptagning av trädgårdsland skulle genomföras var brukspatron Ernst Chöler på Gårdsjö i Östra Ämtervik. Han hade också uppmuntrat själva inköpet av Mårbacka.²⁰

Den som läser om Selma Lagerlöfs livslånga intresse för gården, jordbruket och trädgårdsodling kanske reflekterar över eventuella förebilder. Någon beskrivning av det låter sig inte göras här, men tanken att resor påverkar människor är knappast djärv. Resebrev från Selma Lagerlöf till modern Louise Wallroth (1827-1915) visar att åkermark, jordars bördighet och fruktodlingar tidigt fanns i författarinnans medvetande varhelst hon befann sig i världen. Under sina många resor utomlands och i Sverige, ofta i sällskap av Sophie Elkan (1853-1921), noterade hon den odlade växtligheten i olika trakter. Detta framgår till exempel i några av de brev hon sände från Medelhavsländerna, Visby, Nääs slott utanför Göteborg, Marstrand i Kungälv och andra orter under åren kring sekelskiftet 1900.²¹

I resebrevet märks Selma Lagerlöfs intresse för fjärran länders trädgårdslika landskap, som var så vidsträckta att regelrätta åkrar knappast syntes till. Förundrad konstaterade hon 1895 att det i norra Italien inte fanns åkrar – i stället var trakten som en enda trädgård att resa i, med vinodlingar och fruktträd. Och visst fotograferade hon den berömda, muromgärdade trädgården i Getsemane i Jerusalem våren 1900, där de åldriga olivträden väckte förundran. Men lika stort utrymme ägnades åt att beskriva bördigheten på Libanons bergssluttningar. På Libanonberget såg hon vin och ”alla sorts fruktträd” i sådan mängd att hon liknade hela berget vid en trädgård. Jorden var strålande fruktbar, fortsatte hon. Några tågtimmar bort, i Balbek, noterade resenärerna blommande mandelträd och persika nere i dalen. På vägen mot Damaskus, av Selma Lagerlöf beskriven som en dyster och fängelselik stad, for de fram utmed blommande äpple- och päronträd, och i den högt belägna staden Brummana bekantade de sig med mullbär och hantverket att hysa silkesmaskar.

Många år senare, på svensk mark under en hälsoresa till Marstrand, kretsade Selma Lagerlöfs tankar återigen kring avsaknaden av åkrar, men denna gång i mindre smickrande sammanhang. I ett brev från orten, daterat 7 september 1909, menade hon att det fanns flera händelser att rapportera om från Mårbacka, än från Marstrand, ”där man varken sår eller plöjer”. Hon berättade vidare att hon försökte titta i Marstrands trädgårdar, men att hon knappt kunde se någon frukt i dem. Så bad hon sin mor om en rapport om Mårbackas frukt, dess storlek och smak. I Marstrand fanns nämligen ingen mogen svensk frukt. Sammanfattningsvis speglar Selma Lagerlöfs intryck från resemålens landskap och odlingar en inställning som starkt kom att präglade det återköpta Mårbacka.

Nyutbildade trädgårdsmästaren Ruth Brandberg anlitas 1909

Selma Lagerlöf arbetade under en tioårsperiod som lärarinna vid Landskronas elementarskola för flickor, med början 1885. En av hennes elever i geografi, historia och svenska var Ruth Brandberg.²² Efter att ha slagit en egen författarbana ur hågen utbildade hon sig till trädgårdsmästare i England. Nyutbildad och relativt oerfaren kom hon till Mårbacka i maj 1909. Selma Lagerlöf, som ansåg att

¹⁹ Brev från SL till SE 8 september 1908 (KB), samt brev från SL till RB 11 december 1908. (SvAA).

²⁰ Brev från Chöler till SL under 1906-1908. (KB).

²¹ Brev från SL till modern Louise Wallroth, återgivet i Lagerlöf 1998, s. 110-111, 186, 189, 190, 270.

²² Brandberg 1941, s. 67.

trädgårdsarbete i England var att likna vid en skön konst, hade stor tilltro till Brandbergs utländska utbildning. Nu behövdes stora insatser på Mårbacka.²³ En resa genom södra England och Wales 1905 bidrog möjligen till Selma Lagerlöfs positiva inställning till just engelsk hortikultur.²⁴ I tre säsonger stannade Brandberg på Mårbacka, varvat med resor till England och andra trädgårdsuppdrag. Lagerlöf och Brandberg höll därefter kontakten ända till 1940.²⁵

När det var uppgjort att Ruth Brandberg skulle komma till Mårbacka beskrev Selma Lagerlöf läget i ett långt brev i februari 1909.²⁶ Bland annat meddelade hon att en köksträdgård hade täckdikats och nyanlagts, men inget hade planterats. Som helhet gjorde inte Mårbacka något kallt intryck, skrev hon, eftersom där fanns gott om ek, lönn, björk och poppel. På Mårbacka fanns då också några gamla äppleträd kvar sedan hennes barndom. Dessa var goda sorter som hon därefter aldrig smakat. I brevet utvecklade Selma Lagerlöf sina idéer om Mårbackas odlingsvärda frukter. Eftersom de uppenbarligen tålde ett nordligt klimat ville Selma Lagerlöf dra upp nya stammar för odling i norra Sverige. Vidare upplystes Ruth Brandberg om att de gula och röda plommon som förr hade växt på Mårbacka hade fått söt, god smak.

Utifrån Mårbackas frukter hade konkreta planer på en plantskola hunnit formas hos Selma Lagerlöf långt innan Ruth Brandberg anlände som trädgårdsmästare. Målinriktat försökte hon i brevet till Brandberg övertala henne att förverkliga plantskolan, eftersom det inte fanns någon sådan i närheten. Lagerlöf tyckte sig se behovet hos Värmlands bönder, som hon menade var redo att prova nya grepp. För att uppmuntra och lära dem trädgårdsodling borde man börja med att förse dem med fruktträd och buskar. Vidare trodde Lagerlöf att en plantskola på Mårbacka borde kunna ge vinst efter tre år. Hon hänvisade till den kommande järnvägen som planerades till trakten (Sunne), och lockade Ruth Brandberg med att hon så småningom skulle få del av den förväntade vinsten av plantskolan. Om affärerna skulle gå som planerat, tänkte hon arrendera mera jord och utvidga verksamheten. Selma Lagerlöf såg flera vinster med en plantskola, och för bygdens del skulle Ruth Brandberg få ”en stor mission” i att introducera trädgårdsodling hos bönderna. Trots sina beräknade vinster menade Lagerlöf att hon inte tänkte på förtjänsten i första hand, utan på att göra nytta för socknen och att hon trivdes med verksamhet eftersom hon inte stod ut med ett stillasittande liv.

Att många små och stora fruktträd på Mårbacka omsorgsfullt sköttes av Ruth Brandberg under hennes tid som trädgårdsmästare är väl dokumenterat. Nya träd drogs upp för vidare utplantering. Ändå tvingades Ruth Brandberg göra Selma Lagerlöf besviken i frågan om en plantskola. I brev gjorde Brandberg tidigt klart att hon tvekade om sin egen förmåga, och menade att hon inte heller visste hur länge hon skulle stanna på Mårbacka.²⁷

Selma Lagerlöf var ibland frän i sina omdömen om andra. Även i tilltron till sina trädgårdsmästare växlade hon. I ett brev till Sophie Elkan 1910 påstod hon att Ruth Brandberg inte hade någon smak, och att trädgårdens förbättringar berott på att hon – Selma Lagerlöf – själv bestämde hur det skulle vara.²⁸ Även den trädgårdsmästare från trakten som hade hjälpt till med grovarbetena hösten 1908 beskrevs negativt. I ett brev till Ruth Brandberg 1909 berättade Selma Lagerlöf att han varit ”obeskrivligt tråkig”, och att hon inte ville ha mera med honom att göra.²⁹ Att Selma Lagerlöf och

---

²³ Brev från SL till RB 11 december 1908. (SvAA). Brandberg citerar i Brandberg 1941, s. 73.

²⁴ Se Wägner 1943, s. 37.

²⁵ Fortlöpande brevväxling mellan SL och RB (KB och SvAA). Uppgifter i Brandberg 1941, s. 67ff.

²⁶ Brev från SL till RB 7 februari 1909. (SvAA).

²⁷ Brev från RB till SL 14 februari 1909. (KB).

²⁸ Brev från SL till SE, odat., skrivet 1910. (KB).

²⁹ Brev från SL till RB 7 februari 1909. (SvAA).

Ruth Brandberg inte alltid möttes i sina åsikter om trädgården berodde till viss del på författarinnans vilja att både skapa nytt och bevara sin barndoms trädgård.

Ett av Brandbergs första uppdrag var att staka upp blomplaner. Selma Lagerlöf ville att gångar och rabatter skulle återställas så som de varit förr. När de arbetade intensivt med att restaurera den gamla gräsrundeln framför huvudbyggnaden – som skulle bli ”en riktig engelsk gräsplan” – noterade de buskar och blommor som enligt författarinnan torde ha stått där i mer än hundra år. Dem betraktade hon som stamfäder.³⁰ Att Selma Lagerlöf inte mer än till viss del lät trädgårdsmästaren bestämma har vänskapligt skildrats av Brandberg själv, som under motstånd anlade en mängd små olikformade blomsterrabatter, därför att Selma Lagerlöf ville ha det som på löjtnantens tid i den frågan.³¹ Men även författarinnan själv reagerade på alla blommor. 1913 skrev hon i ett brev att ”På gården ha vi så mycket blommor att det gör ont i ögonen”.³² En annan länk till barndomens Mårbacka var några fruktträd, som stod kvar bakom boningshuset vid återköpet. Dessa träd ville Ruth Brandberg ta bort eftersom de hindrade hennes anläggningsplaner, med Selma Lagerlöf höll emot.³³ De fick stå kvar. Troligen var det hos dessa träd de goda smakerna från barndomen fanns.

Norra och nordvästra trädgårdens planteringar 1909-1914

Den mest väldokumenterade anläggningen i Brandbergs regi är en gåsfotsliknande formation med grusgångar, prydnadsblommor, fruktträd och bärbuskar i norra och nordvästra trädgården. En skiss, helt eller delvis ritad 1911, visar hur stamrosor, stamsyrener, hagtorn, hallon och jordgubbar kombinerades med utplanterade prydnadsväxter, med början 1909. Naima Smitt fortsatte att anteckna på skissen om planteringar och andra åtgärder som utförts 1913-1914.

---

³⁰ Brev från SL till SE 19 maj 1909, samt närmast följande brev, odat. (KB). Se även Brandberg 1941, s. 75.

³¹ Brandberg 1941, s. 75.

³² Brev från SL till VO september 1913. (KB). Se även Brandberg 1941, s. 75.

³³ Brandberg 1941, s. 77.

Ovan: Selma Lagerlöf och Ruth Brandberg i Brandbergs anläggning norr om huvudbyggnaden 1909.

Nedan: Ruth Brandberg och en okänd person arbetar i samma anläggning 1909. Vy mot Toddylunden. Ett par gamla fruktträd syns i odlingarna. Fotograf okänd. Foton i Mårbackas gårdsarkiv. ©Mårbackastiftelsen.

Ovan: Selma Lagerlöf i Ruth Brandbergs anläggning norr om boningshuset omkring 1909. Vy mot Toddylunden. Fotograf okänd. Foto i Mårbackas gårdsarkiv. ©Mårbackastiftelsen.

Selma Lagerlöf i norra trädgården, 1910-tal. Gamla fruktträd, stamrosor och borstnejlikor syns tydligt. De ljusa blommorna i förgrunden är sannolikt vitblommande blodalunrot och trädgårdsnejlika. Fotograf okänd. Foto i KB.

Ny köks- och fruktträdsodling efter återköpet

Utöver Selma Lagerlöfs initiala intresse för barndomens rabatter så var det en ny, utvidgad köks- och fruktträdsodling som stod i fokus direkt efter återköpet. Fruktträdens kondition, sjukdomar, sorter och mognadstider återkommer ständigt i källmaterialet från 1910-talet.³⁴ Tre ritningar i Mårbackas gårdsarkiv ger en relativt bra bild av odlingarna. De ytor som motsvaras av dessa ritningar är markerade på flygfotot nedan.

Vy mot söder. Lägena för de köksväxtkvarter och fruktträd som finns avbildade på tre kartor från 1911, 1914 och cirka 1912 har markerats med rött och grönt på flygfotot. Fruktträdskartan med rubriken "Träd planterade hösten 1912" motsvarar med stor sannolikhet den röda ytan. Kartan har 12 trädrader i nord-sydlig riktning. I den röda ytan är trädraden längst västerut, mot gången, borta som en följd av omdaningarna i trädgården 1924-1925. Träden längst i norr står precis innanför granhäcken. På fruktträdskartan finns vare sig häcken eller gången utmed häcken utritad, däremot hallon. De gröna ytorna motsvarar de kvarter som är avbildade på köksväxtritningarna 1911 och 1914. Kvarter 4 är idag det enda kvarvarande kvarteret med köksväxter och ettåriga blommor. Kvarteren 3 och 6 innehåller idag perennrabatter och en kryddträdgård. Granhäcken runt fruktträdgården planterades omkring 1913. På fotot löper häcken i en båge ända fram till drängstugan. Drivbänkarna skymtar på södra sidan om en annan granhäck.
Foto: Oscar Bladh omkring 1930. Bild F. 2100, Nordiska museets arkiv. Bilden är beskuren.

³⁴ Fortlöpande brevväxling mellan SL och RB samt brev från SL till grosshandlaren och pomologen Helmer Örtengren, Helmershus, 17 september 1913. (KB).

Mårbackas nya köksväxtodling nordöst om huvudbyggnaden, troligen år 1910. Vy mot norr och gården Halla. Från vänster i bild: Mårbackas husföreståndarinna Ellen Lundgren, Selma Lagerlöfs yngre syster Gerda Ahlgren och Ruth Brandberg. Rabarber till höger och troligen jordärtskockor längst bak i bild. Fotograf okänd. Foto i Mårbackas gårdsarkiv.

Ruth Brandberg fick alltså en ny, stor köksväxtodling med fruktträd att planera och ansvara för i området öster och nordost om huvudbyggnaden. Grovarbetet utfördes av en trädgårdsmästare Allard från Sunne.³⁵ Cirka 6000 kvm mark delades in i ett rutnät av odlingskvarter, gångar och fruktträd. Jorden under och mellan träden användes för köksväxtodling, flankerat av lister med prydnadsblommor.³⁶ Några år efter nyanläggningen – senast 1914 – planterades en skyddande granhäck i gränsen mellan jordbruksmarken och trädgården.³⁷ Den har i stora delar dubbla plantrader och är idag flera meter hög. Ett större parti av häcken nära drängstugan har dock tagits bort.

³⁵ Holmberg, uppteckning 10 augusti 1951, sagesman Carl Hagestam. (SOFI).

³⁶ Odlingarnas omfattning framgår tydligast på flygfotografier samt ritningar i Mårbackas gårdsarkiv.

³⁷ Holmberg, uppteckning 10 augusti 1951, sagesman Carl Hagestam. (SOFI). Anteckning om häcken på ritning av Naima Smitt 1914 (Mårbackas gårdsarkiv).

Selma Lagerlöfs syster Gerda Ahlgren i köksväxtodlingen på Mårbacka. Inga fruktträd eller prydnadsväxter syns; årtalet kan vara 1910. Vy mot öster, smedjan till höger. Fotograf okänd. Foto i Mårbackas gårdsarkiv.

Beslutet att förlägga en stor nyttoodling nära huset, med fruktträd i öppen jord, var ett grepp med äldre tiders förtecken. Löjtnantens sätt att på 1860-talet dölja nyttoodlingarna förändrades radikalt. Å andra sidan hade löjtnantens strävan varit att göra Mårbackas trädgård imponant. Med en ny fruktträdgård i nord-nordöst fortsatte Selma Lagerlöf att arbeta för ett kraftfullt Mårbacka. I mars 1910 skrev hon dessutom att de skulle gräva upp södra trädgården. Att Selma Lagerlöf var delaktig i besluten även där framgår av brev i april 1911, där Ruth Brandberg frågar henne hur hon ville åtgärda luckor i ”den nya södra körsbärsträdgården”.³⁸

Selma Lagerlöfs ambition att sprida trädgårdskonsten i bygden har i efterhand skildrats av Ruth Brandberg.³⁹ Särskilt välkomna var traktens stuginvånare, som på kvällarna kunde vandra till Mårbacka för att följa pågående trädgårdsarbeten. Selma Lagerlöf noterade att folk var intresserade och att de tog efter det de såg på Mårbacka. Ruth Brandberg blev ombedd att så extra frön så att det skulle räcka till plantor åt dessa besökare. När det lades granris som skydd för Mårbackas rosor och perenner, gjorde folk likadant hemma, trots att inget ens hade hunnit planteras där.

Sammanfattningsvis visar den fortlöpande brevväxlingen mellan Selma Lagerlöf och framförallt Ruth Brandberg att författarinnans främsta strävan i den nya trädgården var att utöva framåtriktad, rationell odling med vitalitet och växtkraft. Andra delar representerade barndomshemmet och minnena från förr. Hon uppskattade hela Mårbackas miljö och landskap. Några år efter återköpet 1908 konstaterade hon att hon började känna igen sig, eftersom gården åter präglades av ”överflödande växtlighet och fruktbarhet” och en ”rik grönska”. Detta ansåg hon vara ”den slags skönhet, som passar stället”.⁴⁰ Vid sidan av de skötselintensiva odlingarna fanns andra delar som krävde upprustning. Från 1909 visar brev att dammen invid allén hade förbättrats, fått grönskande stränder och klart vatten igen. Selma Lagerlöf noterade att den ”gör så gott i landskapet”.⁴¹

³⁸ Brev från SL till RB mars 1910 (SvAA) samt brev från RB till SL april 1911 (KB).

³⁹ Brandberg 1941, s. 77f.

⁴⁰ Brev från SL till SE, odat. men av annan hand daterat 1912. (KB).

⁴¹ Brev från SL till SE 30 september 1909. (KB).

Naima Smitt efterträder Ruth Brandberg 1912

På hösten 1911 bestämdes att den nya trädgårdsmästaren på Mårbacka skulle bli Naima Smitt, som blivit rekommenderad från Landthushållningsskolan i Rimforsa, Östergötland.⁴²

I Selma Lagerlöfs långlivade idé att starta en plantskola löpte hennes företagsamhet, verksamhetslust och främjande av traktens invånare samman. Hon övergav på intet sätt sin vision när Ruth Brandberg inte visade sig mäktig uppgiften, utan försökte i stället överföra intresset till Brandbergs efterträdare. Selma Lagerlöf köpte till och med en särskild tomt för ändamålet av en av sina arbetare, och Naima Smitt välkomnades till stadsträdgårdsdirektör Carl Herman Granquist i Karlstad för utbildning i fruktträdsskötsel under vårvintern 1914.⁴³ Egentligen hade Selma Lagerlöf hoppats på att få sända Naima Smitt till grosshandlaren Helmer Örtengrens omfattande fruktodlingar vid Helmershus i Skåne, men så blev det inte.⁴⁴

Trots satsningen på att utbilda trädgårdsmästaren blev inte heller denna gång Selma Lagerlöfs vision om en plantskola förverkligad. Naima Smitt slutade sin tjänst på Mårbacka senhösten 1914, efter att ha signalerat missnöje redan under föregående säsong. Hon lämnade gården efter att i tre säsonger ha vidmakthållit det som Ruth Brandberg hade byggt upp eller påbörjat.⁴⁵ 1912 hade en stor del av norra fruktträdgården nyplanterats, enligt en karta med rubriken ”Träd planterade hösten 1912”. Handstilen är Naima Smitts.

På den yta som kartan omfattar planterades minst 95 träd, fördelat på 75 äppleträd och 20 päronträd. Äppelsorterna var elva till antalet och skiljde sig mycket åt i fråga om ursprung, härdighet och mognadstid. Sortvalet inkluderade både känsliga äppelsorter såsom värmekrävande engelska renetter, och pålitligare sorter som värmländska ’Risäter’. Bland päronsorterna noteras den numera ovanliga sorten ’Ygbergspäron’ (synonym ’Rörstrandspäron’). Det systematiska sortvalet var ett sätt att försöka utröna vilka sorter som gick bra att odla i trakten.⁴⁶ Med undantag av ’Orleans Renett’ är samtliga äppelsorter planterade i antingen två, fem eller tio exemplar. Päronen planterades i två exemplar av varje sort, med ett frågetecken för ett par bergamotter. Sorterna fördelar sig som följer:

Augustipäron (2), Bergamott (1?), Clara Frijs (2), Esperens Herrepäron (2), Gråpäron (2), Hofsta (2), Höst Bergamott (2), Moltke päron (2), Sommarbergamott (1 ?), William (2), Ygbergspäron (2), Blenheim Renett (2), Cellini (2), Gravenstein gul (10), Gravenstein röd (5), Orleans Renett (1), Ribston (10), Risäter (10), Signe Tillisch (10), Säfstaholm (5), Wealthy (10), Åkerö (10).

Själva kartan bör ha ritats tidigast hösten 1913, eftersom hallonen troligen är desamma som nämns på Naima Smitts köksträdgårdskarta 1914 samt på Ruth Brandbergs skiss över norra trädgården. Där framgår att hallon flyttats till platsen 1913.

---

⁴² Brev från NM till SL 1 september 2011. (KB).

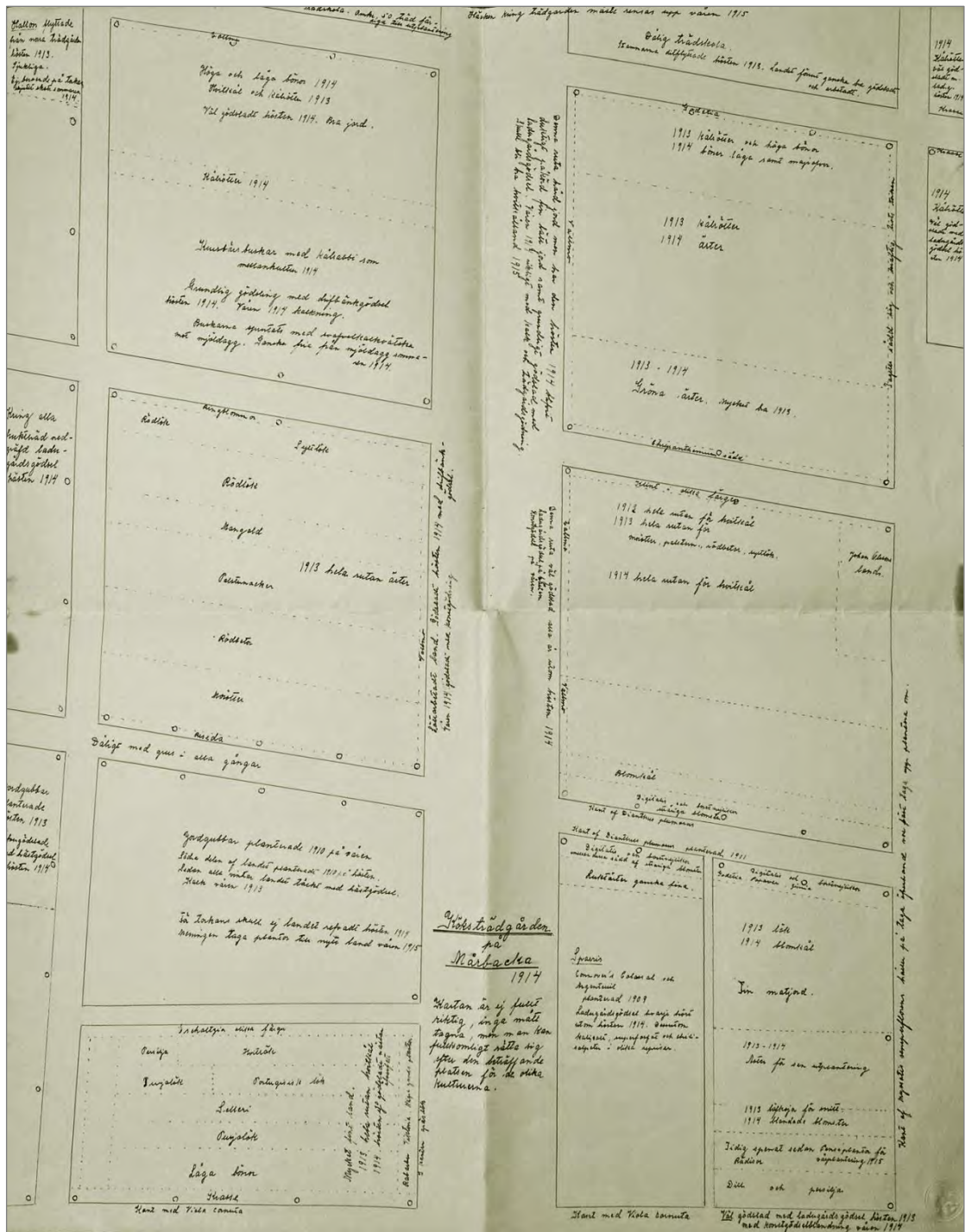
⁴³ Brev från SL till Helmer Örtengren 17 september 1913; brev från SL till VO 18 september 1913 (KB). SL:s tacksamhet för Smitts utbildningsvistelse i Karlstad framgår av brev från SL till Granquist 6 mars 1914. (Granquists familjarkiv, Filipstad).

⁴⁴ Brev från Helmer Örtengren till SL 14 februari 1914. (KB).

⁴⁵ Brev från SL till SE, odat., skrivet vintern 1914; brev från Smitt till SL 1 december 1914. (KB).

⁴⁶ Se Tandré 2005 i *Pomologen*, artikel ”Selma Lagerlöfs fruktodling på Mårbacka”.

Naima Smitts karta över delar av köksträdgården 1914, med anteckningar om grödor även för tidigare år. Originalen är ritat i svart och rött bläck. Märbackas gårdsarkiv.

Selma Lagerlöf i köksträdgården omkring 1913 med handen i en rad av pionvallmo. I framkanten trängs plantor av vad som ser ut att vara ringblommor. Vy mot öster. Fotograf Reimers, Gefle. Foto i KB.

Att Mårbacka var ett välbesökt turistmål redan under Selma Lagerlöfs livstid är omvittnat. I trädgården blev vissa objekt föremål för särskild nyfikenhet. Under 1910-talet tillkom ett par karaktäristiska nyheter i trädgården. Soluret (solvisaren), som Valborg Olander (1861-1943) hade överraskat Selma Lagerlöfs med, var populärt. I januari 1912 planerade Selma Lagerlöf för en stenpedestal till soluret, med placering i blomgruppen framför huvudbyggnadens trappa. Senast sommaren 1913 stod det på plats, med begonior och pelargoner i en stjärnformad rabatt.⁴⁷

1912, eller möjligen 1913, hade Mårbacka fått ett annat tillskott, öster om huset – påfåglar. Hannens exotiska uppenbarelse i buren lockade åskådare. Selma Lagerlöf såg en komisk effekt i Mårbackas dubbla dragningskraft, och skrev att det kom besökare ”för att titta på mig och påfågeln”. ”Jag vet numera inte vem som mest tilldrar sig allmänhetens ynnest”, fortsatte hon.⁴⁸ Rabatterna på gräsmattan söder om huvudbyggnaden skiftade utseende ett antal gånger mellan 1908 och Selma Lagerlöfs död 1940. Därefter förändrades de ytterligare ett antal gånger. Se Bilaga 2 för exempel.

År 1915 anlände Gerhard Andersson (1890-1970) till Mårbacka som gårdens nye trädgårdsmästare, efter att ha blivit rekommenderad av sin företrädare Naima Smitt.⁴⁹ Han var då i 25-årsåldern. Selma Lagerlöf valde att kalla honom Adén, eftersom hans halvbror, som för övrigt drev handelsträdgård i Katrineholm, hette så.⁵⁰ Gerhard Andersson startade sin mångåriga verksamhet på gården med att göra i ordning drivbänkar i mars, varpå ett par månaders krigstjänst följde.⁵¹ Han stannade på Mårbacka till 1940.

Mårbackas trädgårdsmästare från och med 1915, Gerhard Andersson (Adén), med sonen Knut. 1930-tal. Foto förmedlat från familjen Hillesøy till Mårbackastiftelsen. Fotograf okänd.

⁴⁷ Brev från SL till VO 5 januari 1912 och 13 juni 1913. (KB).

⁴⁸ Brev från RB till SL 22 december 1912, (KB); brev från SL till VO 13 juni 1913. (KB).

⁴⁹ Brev från NM till SL 29 oktober och 1 december 1914. (KB).

⁵⁰ Uppgift från Gerhard Anderssons dotter Ulla Hillesøy, telefonsamtal 2 oktober 2012.

⁵¹ Brev från SL till RB 12 maj 1915. (SvAA).

Gerhard Andersson och handelsträdgården Mårbacka Trädgård

Trädgårdsmästare Gerhard Andersson kom från Ängsö i Västmanland och hade en 8-årig utbildning från olika orter då han kom till Mårbacka.⁵² På Mårbacka drev han en handelsträdgård under namnet Mårbacka Trädgård, som han hade övertagit då han började 1915. I boken *Svenska Trädgårdar* från 1940 presenteras rörelsen. Av parkens sammanlagda 5 tunnland bedrevs handelsträdgårdsodling på 1 ½ tunnland, övriga 3 ½ tunnland var parkyta. På friland odlades köksväxter på ½ tunnland; frukt och bär – varav 150 fruktträd – upptog 1 tunnland. I boken noteras även 600 liter jordgubbar, 50 liter hallon, 300 liter vinbär, 150 liter krusbär. 70 bänkfönster upptog en yta om 100 kvm. Under glas odlades 20 gurkplantor, 10 melonplantor, 90 blomkålsplantor. Man hade också 150 rosplantor och 75 nejlikor. Produkterna avsattes på olika sätt, i ”parti och minut”. Rörelsen omfattade två säsongsarbetare.

I hushållet på Mårbacka, där inlagda grönsaker förlängde säsongen, hade man redan flera år innan Anderssons tillträde alltmera vant sig vid att äta grönsaker vid nästan varje måltid, enligt brev 1912.⁵³ Ett skäl till Selma Lagerlöfs ivrande för grönsaksodling var väninnan Sophie Elkans vegetarianism, vilken var en vana som väckte beundran hon författarinnan.⁵⁴ Gerhard Andersson var, enligt trädgårdsarbetaren Carl Hagestam, många gånger besviken på att man inte ville använda ännu mera grönsaker i Mårbackas eget hushåll.⁵⁵

Gerhard Anderssons produkter och försäljning i Mårbackas egen handelsbod och till Sunnes torgkunder, affärer och hotell tilltalade Selma Lagerlöf. Hon hade stort förtroende för Andersson och var mycket intresserad av den ekonomiska sidan.⁵⁶ Redan efter ett par säsonger i hans regi gav odlingarna god utdelning. I ett brev till Ruth Brandberg, daterat 17 augusti 1917, meddelade Selma Lagerlöf att de detta år hade tagit ut 500 kronor ur trädgården och att de hoppades få ut lika mycket till.⁵⁷

Helt utan kritik var hon ändå inte. I brevet 1917 anförtrodde hon sin forna trädgårdsmästare att hon saknat henne, bland annat för att Brandberg hade haft ett stort intresse för aktiv bot av växtsjukdomar, medan Gerhard Andersson hade tilltro till naturens egen gång. Lagerlöf önskade också att han hade varit bättre på fruktträdsskötsel. Kritiken var dock inte hård; hon medgav att en och samma trädgårdsmästare inte kunde behärska allt. Kanske var Selma Lagerlöf trots allt fortfarande imponerad av Ruth Brandbergs utbildning i England. Trots att Andersson hade en mångårig utbildning och erfarenhet då han kom till Mårbacka så beskrev Selma Lagerlöf honom nämligen på följande sätt: ”För att nu inte vara någon riktigt lärd professional, så är han i alla fall särdeles bra och har stor tur med kål och lök och jordgubbar”.

Gerhard Anderssons dotter Ulla Hillesøy (1925-2013), som bodde permanent på Mårbacka till 15 års ålder, berättade hösten 2012 om sina minnen från tiden på Mårbacka.⁵⁸ Hennes far hade fått tjänsten som Selma Lagerlöfs trädgårdsmästare via Mårbackas annons i tidningen *Viola*. Familjen bodde i gården Haget fram till våren 1938, då man flyttade till ett nybyggt hus öster om Mårbackas huvudbyggnad. Detta hus hade Selma Lagerlöf låtit uppföra åt trädgårdsmästarefamiljen efter att först

⁵² Uppgift i Lind & Thulin (red.) 1940, avsnittet Värmlands län.

⁵³ Brev från SL till RB augusti 1912. (SvAA).

⁵⁴ Brev från SL till SE. Odat., sannolikt skrivet sensommaren 1910. (KB).

⁵⁵ Holmberg, uppteckning 10 augusti 1951. Sagesman Carl Hagestam. SOFI.

⁵⁶ Holmberg, uppteckning 10 augusti 1951. Sagesman Carl Hagestam. SOFI.

⁵⁷ Brev från SL till RB 17 augusti 1917. (SvAA).

⁵⁸ Ulla Hillesøy, telefonsamtal 2 oktober 2012. Kontakten förmedlad av dottern Kerstin Hillesøy Olsson.

ha rivit drängstugan på samma plats. Huset, som byggts i samma stil som drängstugan, blev nu den nya affären och bostad.

Vidare berättade Ulla Hillesøy om den östra flygelbyggnadens (nuvarande serveringen) funktioner och avdelningar på Gerhard Anderssons tid. Mot huvudbyggnaden/påfågelsburen fanns ”slaskhuset” för avträde och slask. I mellanavdelningen hade trädgårdsmästaren sina redskap, och där lagade han sina bänkfönster. Avdelningen kallades för redskapsboden eller trädgårdsboden. Längs i söder på flygeln rymdes affären.

Trädgårdsmästare Gerhard Andersson (Adén) tillsammans med sina barn Knut och Ulla bland köksträdgårdens kålplantor. 1930-tal. Foto förmedlat från familjen Hillesøy till Mårbackastiftelsen. Fotograf okänd.

Äpplen och päron, bland annat gråpäron, blev till minnesbilder hos Ulla Hillesøy. I södra trädgården växte körsbär, där det även ska ha odlats grönsaker på hennes tid. Däremot fanns inget minne av plommon någonstans.

Det mesta av varorna fraktades in till Sunne, där de såldes, bland annat till hotellen. På hösten stod Adén på torget och sålde frukt, kål och andra grönsaker. En del av produkterna såldes i Malung genom en pälshandlare som handlade upp grönsaker från Mårbacka. Som trädgårdsmästarens dotter kunde Ulla Hillesøy naturligtvis även berätta om Mårbackas egen affär, där de anställda och andra från trakten kunde handla. Hillesøy menade dock att det nog var lite dåligt med grönsakskonsumtionen bland folk.

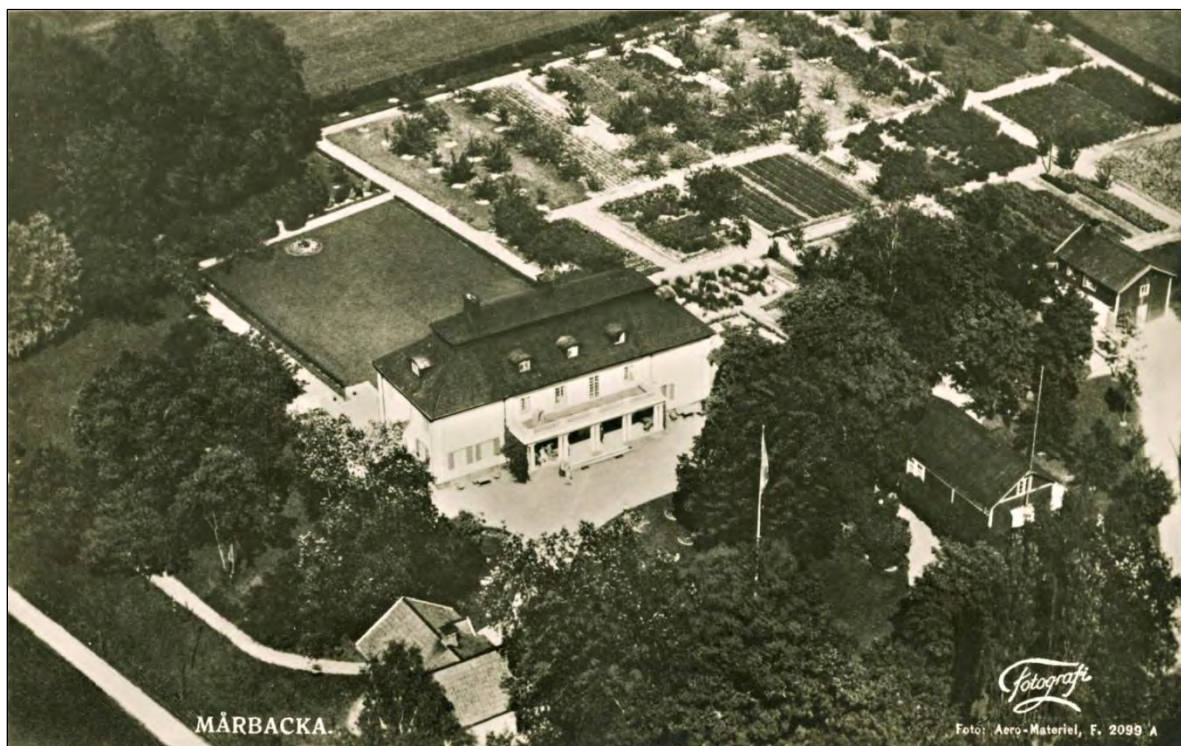
Trädgårdsmästarens fru Maria Andersson och dottern Ulla plockar äpplen för vidare leverans till Malung. 1930-tal. Foto förmedlat från familjen Hillesøy till Mårbackastiftelsen. Fotograf okänd.

Gerhard Anderssons drivbänkar var placerade söder om granhäcken vid det nuvarande entréområdet nära bilparkeringen. Ulla Hillesøy kunde inte påminna sig att han hade bänkar någon annanstans i anläggningen. Kryddträdgården anlades efter Selma Lagerlöfs död. På Selmas Lagerlöfs tid odlades, enligt Hillesøy, de vanliga kryddorna såsom dill och persilja, men inte sådana som sedermera planterades i kryddträdgården. Sparris odlades i närheten av huvudbyggnaden.

Enligt Ulla Hillesøys kommentar till fotografiet av den nya affärsbyggnaden på Mårbacka ska huset ha stått klart våren 1938, då trädgårdsmästarefamiljen flyttade in på övervåningen. Fru Maria Andersson och dottern Ulla sitter vid trappan. Foto förmedlat från familjen Hillesøy till Mårbackastiftelsen. Fotograf okänd.

Efter Selma Lagerlöfs död 1940 bodde trädgårdsmästarfamiljen kvar ett tag, men inte länge. Enligt Ulla Hillesøy blev relationen mellan trädgårdsmästaren och stiftelsen ansträngd, och de kom inte överens. Det var sagt att Gerhard Andersson skulle vara kvar i Mårbackas trädgård, men stiftelsen och Andersson var inte ense om affärsverksamheten. På hösten 1940 flyttade familjen in till Sunne, till en handelsträdgård bakom Tingshuset på Leran. Där fortsatte Andersson sin verksamhet.

Flygfoto över Mårbacka 1930. Vykort. Fruk- och köksväxtodlingen är intensiv med få luckor i fruktträdsbeståndet. Sparrisplantorna syns tydligt strax utanför huvudbyggnadens östra gavel. En rabatt har tillkommit på gräsplanen utanför lindbersån. Söder om huset syns en stjärnformad rabatt och rundlar. Foto Oscar Bladh/Aero-Materiel, © www.flygfotohistoria.se. Användningstillstånd 2013.

Minnen av Toddylundens och avkoppling i trädgården

Toddylundens cirka 150-åriga historia är bara delvis klarlagd. Fragmentariska minnesbilder och historier pekar inte alltid åt samma håll, men gångsystemet, bersåer och en slags täthet och hemlighetsfullhet inne i Toddylundens är gemensamma inslag i beskrivningarna. Inte heller ritningarna från 1920-talet ger en tydlig bild.

Det är kanske främst i minnena av bersåernas karaktärer som historierna går isär. Minnesbilder som förmedlats verkar handla dels om planterade, tydligt formade, vanliga bersåer i Toddylundens södra utkant, dels uthuggningar inne i den mera naturlika vegetationen. Inspektorsfrun Sigrid Kajland menade i ett samtal att bersåerna på Selma Lagerlöfs tid inte syntes innan man själv var inne i dem. De

syntes inte heller ut till gräsmattan (gräsplanen).⁵⁹ Kajlands minnen stämmer med den typ av uthugningar som Selma Lagerlöf beskrev från sin barndom.

Vid samtalet 2012 med Ulla Hillesøy berättade hon om sina barndomsminnen från Toddylund och bersåer. Toddylund var ofta barnens lekplats. Hon hade dockvagn och lekte att hon bodde i en berså. Det fanns små gångstigar eller promenadvägar bakom bersåerna. Bersåernas läge framgår inte av berättelsen, men Hillesøy kom ihåg två stycken. Den ena var troligen planterad av syren. Det förefaller inte som att de fanns inne i själva lunden, utan snarare i utkanten, nära den breda grusgången invid gräsplanen. Ulla Hillesøy hade inga särskilda minnen av Toddylundens vegetation eller dess täthet, men tror att det fanns någon eller några granar. Det var grus i gångarna, och de var skötta. Gångsystemet var en viktig del i minnesbilden. Minnena från Toddylund förmedlar en tydlig glädje. Ulla Hillesøy lekte även mycket på gräsplanen bakom huvudbyggnaden, och Selma Lagerlöf ska ha suttit i biblioteket och haft uppsikt. Lagerlöf ska ha uttryckt sitt gillande över att barnen lekte där. Hillesøys minnen stämmer närmast överens med bersåer av samma typ som den planterade lindbersån i Toddylundens utkant.

Selma Lagerlöf själv skrev i ett brev 1917 att det hade blivit lummigt på Mårbacka, även bland de vilda träden, som hade fått vara ifred. I Toddykontoret var det så tät vegetation att man enligt Lagerlöf kunde gå där utan att synas från något håll. Det var mörkt på ett trevligt sätt och påminde om äldre tider, menade hon.⁶⁰ Här kan noteras att Selma Lagerlöf inte skriver Toddylund, utan Toddykontoret. Samma benämning använder Valborg Olander i sina anteckningar om Selma Lagerlöf, där hon beskriver hur de brukar njuta av vackra kvällar, sittandes på brunnslocket i södra trädgården eller på bänkar i 'Toddykontoret' (Olanders citationstecken). Olander berättar också att Selma Lagerlöf gärna gör en "rond" i trädgården på kvällen för att beundra blomsterprakten, kontrollera fruktträden och provsmaka vinbär, krusbär och hallon.⁶¹

*Södra trädgården på Mårbacka med pelarpopplar, en stor gran och krusbärsbuskar.
Fotograf okänd. Mårbackas gårdsarkiv.
© Mårbackastiftelsen.*

⁵⁹ Sigrid Kajland, muntligt meddelande 26 februari 1996.

⁶⁰ Brev från SL till RB 17 augusti 1917. (SvAA).

⁶¹ VO:s anteckningar om SL., Vardag 6; Tillägg. (KB).

Uppmätning av trädgården 1923-1924

Under perioden 1921-1923 byggdes Mårbackas huvudbyggnad in i en ny och större skepnad i karolinsk stil. Arkitekter var professor Isak Gustaf Clason (1856-1930) och dennes son, arkitekten och etsaren Gustaf Clason (1893-1964). Ombyggnationen ändrade gårdens uttryck radikalt.

Med anledning av förestående omdaningar även i trädgården, ledda av Gustaf Clason, ombads Mårbackas inspektör Raoul Peterson (Kajland) att göra en uppmätning av trädgården 1923. Det resulterade i en två meter lång karta i skala 1:100. Kartan rubriceras ”Karta över Mårbacka trädgård”, upprättad 1924.⁶² Den ger en utmärkt bild av trädgården sådan den såg ut både före och delvis efter de radikala förändringar som skedde i hus och trädgård på 1920-talet. Nedan ges en kort beskrivning av några viktiga karaktärer på kartan.

Byggnader: På kartan finns det nybyggda *Corps de logis*, *Västra flygeln*, *Östra flygeln*, *S.k. Kammaren* och *Källare*. Därtill finns *Påfågelbur*, *Isstack* samt *Hönshus* med *Hönsgård*. En *brunn* är markerad i södra trädgården. Kammaren (drängkammaren, drängstugan) revs 1938 och ersattes med en liknande byggnad. Källaren, en jordkällare, finns kvar men är inte i bruk. Påfågelsburen stod på samma plats som idag, men voljären var mindre till omfånget. Isstacken låg strax söder om västra flygeln. Hönshuset fanns i södra trädgårdens västra del.

Platser/odlingar: Kartan visar följande platser/odlingar med ord: *Frukträd*, *Toddylund*, *Stenmur* (norr och väster om Toddylund), *Granhäck* (i norr och i väster), *Sparrisland* (strax nordöst om huvudbyggnaden), *dike* med *Lägre prydnadshäck* (norr och nordöst om påfågelsburen), *Berså* (nära påfågelsburen), *Krusbärsland* (i södra trädgårdens mittparti), *Jordgubbsland* och *Grönsaksland* (i södra trädgårdens västra del), *Blomland* och *Vinbärsland* (i väster).

Helhetsintryck: Generellt framstår trädgårdsanläggningen som brokig och i stora stycken asymmetrisk. Trots de kraftiga omdaningarna på 1860-talet och under perioden 1909-1911 så tycks gångsystem, trädplanteringar och rabatter sakna inbördes relationer. Skevheter och *nästan* symmetriska planteringar är vanligt förekommande. Höjdskillnaderna bidrog till detta, men även tidens smak, och säkert även tidens gång med förändringar och luckor som följd. Buskage, häckar, mindre solitärbuskar/prydnadsträd och runda rabatter är utspridda i parken. Brokigheten förstärks av att trädens kronbredd växlar kraftigt.

Toddylund: Det är inte känt när ordet Toddylund först började användas. Kanske var Raoul Petersson bland de första att använda namnet. Inte heller har kontorens läge fastställts, och det är oklart vilken yta som egentligen ingår i själva Toddylund. Ibland verkar Toddykontoret och Toddylund ha likställts. Ibland tycks hela området mellan muren i norr och fram till den breda trädgårdsgången utmed gräsplanen ha kallats Toddylund. På Peterssons karta syns emellertid en annan och smalare gång, ett snäpp innanför den bredare. Det större området som är beläget mellan muren och denna smalare gång betecknas på kartan så här: ”*Toddylund*” tätt beväxt med större träd. Ytan är markerad med pennstreck som en sammanhängande karaktär.

Parkträden: På kartans yta är 52 parkträd utritade med namn. Ett fåtal saknar namn. Flertalet tycks närmast slumpmässigt placerade och utspridda. Ett av undantagen är hästkastanjerna. Det största trädet är eken i väster. Träden fördelar sig som följer, med antal inom parentes: ask (3), björk (13), ek (10), gran (2), hängask (1), kastanj = hästkastanj (2), lind (1), lönn (13), poppelpil = troligen svartpoppel (1), ”popp.” (pelarpoppel, troligen ’*Italica*’ (2), rönn (4).

⁶² Kartan förvaras i Mårbackas gårdsarkiv. Papper klistrat på väv.

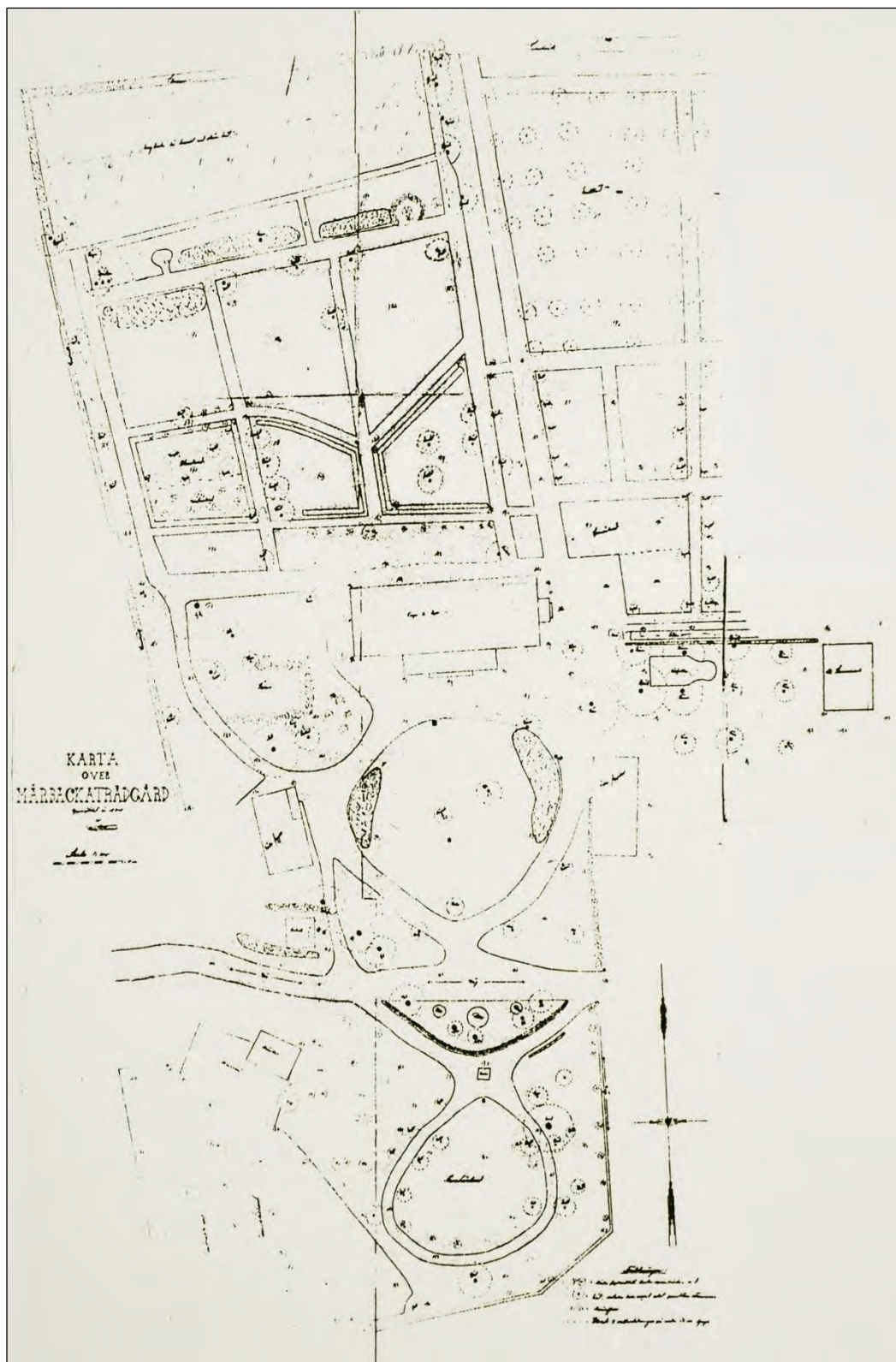
Fruktträden: Fruktträd av olika slag fanns i nästan varje del av trädgården. Utanför fruktträdgårdens nuvarande gränser är 80 frukt- och bärträd inritade, och troligen fanns ännu flera, eftersom de minsta träden inte har någon beteckning. Av de 80 träden fanns 45 i södra trädgården, 32 i norra och västra trädgården och 3 träd spridda i anläggningen. Ett träd stod strax sydväst om östra flygeln, ett annat emellan huvudbyggnaden och västra flygeln. Kajland skiljde på ”Fruktträd” och ”Bärträd”. Fruktträd avser utan tvivel äpple- och päronträd, medan bärträd avser körsbärsträd och – om det fanns några – plommonträd. Några av bärträden (troligen endast körsbär), står strax innanför granhäcken i väster.

Norra trädgården: Ruth Brandbergs anläggning i norra trädgården är utritad på kartan 1924, men med något annorlunda proportioner än på Brandbergs skiss, eftersom Brandberg inte mätte upp sin anläggning. En rad med tolv stamsyrener och (stam?)hagtorn på Brandbergs skiss har tunnats ut till tio små träd på inspektorns karta. Minst en långsmal blomsterlist med stamrosor har lagts igen. Några buskage, som enligt Naima Smitts anteckning på skissen flyttades norrut 1914, till andra sidan gångvägen, är troligen de buskage som Petersson ritat på den aktuella platsen.

I väster fanns enligt Brandbergs skiss hallon, jordgubbar, svarta vinbär och krusbär. På kartan 1924 finns här i stället ett blomland, vinbär samt ett antal frukt- och bärträd med liten kronstorlek, vilket antyder låg ålder. Dessa träd kan ha planterats efter 1911, eftersom de inte är markerade på Brandbergs skiss. De gamla frukt- och bärträden bakom huvudbyggnaden är däremot noterade på skissen. De syns också på samtida foton. På Kajlands karta har dessa träd, naturligt nog, en relativt stor kronbredd. De togs bort i samband med Clasons omdaning av norra trädgården. Vad som hände med de mindre träden i väster är däremot oklart, men åtminstone ett par av dem tycks ha sparats, enligt foto i Brunius bok *Mårbacka* (bildsekvens efter s. 136, dock utan årtal angivet), taget från västra trädgården mot huvudbyggnaden då hagtornsplantorna i de nya häckarna ännu var helt unga.

Södra trädgården: Södra trädgården, som sluttar mot syd-sydväst, var intensivt odlad på Selma Lagerlöfs tid. Enligt kartan 1924 domineras den av en grusgång, enligt skalan cirka 1,6 meter bred, som utgår från brunnen och löper samman med Mårbackas övriga gångsystem. Den omsluter ett krusbärsland och åtta frukt- och bärträd. Höjdskillnaden mellan brunnen och gångens södra del är 2,7 meter. Södra trädgården förefaller inte ha ändrats alls av Gustaf Clasons trädgårdsförslag. Grusgången och odlingarna försvann troligen i början av 1950-talet och ersattes då av dagens gräsmatta, prydnadsträd och buskage. Den stensatta brunnen (med trälock) och två äppelträd av vildapeltyp, ett litet och ett mycket stort, är idag det enda som påminner om den gamla nyttoodlingen. Åtminstone det större trädet är från Selma Lagerlöfs tid.

Utanför grusgångsslingan finns enligt kartan i huvudsak tre slags odlingsytor. Mot öster står ett antal prydnadsträd, bland annat en stor lind och en gran. Bland dessa växer en del frukt- och bärträd. I väster (söder om hönsgården) breder ett cirka 1000 kvm stort område ut sig med köksväxter och jordgubbsland, samt minst 22 fruktträd, jämnt fördelade över ytan. Därutöver rymmer södra trädgården ännu flera frukt- och bärträd i ett område som troligen var gräsbevuxet.

Inspektör Raoul Peterssons (Kajlands) uppmätning av trädgården, signerad 1924. Kartan ger en bild av den annars ganska dåligt dokumenterade södra trädgården. Ovan återges ett foto av en kopierad variant av kartan, på grund av svårigheter att reproducera originalet. Original i Mårbackas gårdsarkiv.

Trädgårdsuppdraget 1923-1925 till Isak Gustaf Clasons ritkontor

I slutskedet av huvudbyggnadens radikala omvandling vacklade Selma Lagerlöfs förtroende för arkitekten Gustaf Clason. Till Valborg Olander skrev hon i april 1923 att hon troligen inte ville anlita honom igen.⁶³ I det avseendet måste hon dock ha ändrat sig snabbt. I juni samma år planerade Gustaf Clason en resa till Mårbacka, dels för att övervaka byggnadsarbetet, dels för att på plats fundera över de trädgårdsanläggningar som – med Clasons ord uttryckt – ”Doktorn bett oss uppgöra förslag till”.⁶⁴ Ombyggnaden var inne i ett slutskede sommaren 1923, även om den inte var helt färdig förrän en tid senare. Turister och journalister från olika världsdelar var på väg till Mårbacka.⁶⁵ Nu stod det klart att trädgården skulle omdanas. Selma Lagerlöf ombads att ordna en uppmätning av trädgården. Hon svarade att jordbruket krävde så stora insatser den hösten, att trädgården nog fick vänta till våren 1924.⁶⁶

Mårbackas inspektor gjorde dock, som redan nämnts, en karta över trädgårdsanläggningen, men exkluderade de östra delarna med allén, dammen och delar av fruktträdgården. Anledningen till att dessa delar uteslöts var sannolikt att de aldrig var aktuella för förändring.

Gustaf Clason fann kartan noggrant utförd, och planerade i januari 1924 att inom kort påbörja uppdraget.⁶⁷ Selma Lagerlöf själv funderade redan på lösningar rörande höjdskillnaderna kring huvudbyggnaden. Hon hade för tillfället tillgång på arbetare för stembrytning i berget.⁶⁸ Någon stembrytning vintern 1924 blev det nog inte, men när trädgårdsförslaget väl kom, var omfattande stenarbeten en bärande del i gestaltningen.

Den övergripande förslagsritningen, med rubriken ”Förslag till Trädgårdsanläggningar vid Mårbacka”, är signerad Gustaf Clason och daterad 20 april 1925, men måste i någon version ha levererats till Mårbacka cirka ett år tidigare. En odaterad ritning med samma rubricering, signerad Gustaf Clason, visar förslaget i tre snitt. En tredje ritning, med samma rubrik, signerad och daterad 14 maj 1924, visar i detalj hur arkitekten tänkt sig murar och trappor i anslutning till huvudbyggnadens västra och norra sida. Två akvarellskisser illustrerar dels den stora plana gräsmattan bakom huset, dels en dubbelhäck som bildar ett lövvalv.⁶⁹ Med undantag av ritningen med trapporna och murverk visas ritningarna på följande sidor.

Arkitekten illustrerade sitt förslag genom att rita av Raoul Kajlands gångsystem och sedan applicera det nya förslaget ovanpå detta. Följebrevet till Doktor Selma Lagerlöf från den 30 april 1924 lyder:⁷⁰

---

⁶³ Brev från SL till VO 26 april 1923. (KB).

⁶⁴ Brev från GC till SL 24 juni 1923. (KB).

⁶⁵ Brev från SL till GC 15 juni 2013. (KB).

⁶⁶ Brev från SL till GC 17 augusti 1923. (KB).

⁶⁷ Brev från GC till SL 31 januari 1924. (KB).

⁶⁸ Brev från SL till GC 12 februari 1924. (KB).

⁶⁹ Förslagsritningar och enklare arbetsskisser i I. G. Clasons samling, Arkitektur- och designcentrum.

Detaljritningen med stenarbetena finns kolorerad i Mårbackas gårdsarkiv, med ett följebrev daterat 15 maj 1924, där Gustaf Clason påpekar att förslaget kräver stora mängder sten, på grund av tjälen.

⁷⁰ Brev från GC till SL 30 april 1924. (KB).

Doktor Selma Lagerlöf

Mårbacka

Härmed översänder jag ritningar till trädgårdsanläggningar norr om byggnaden, samt ett par arbetsritningar av samma sak. Som Doktorn ser ha vi tänkt oss en stor gräsmatta omgiven av höga häckar framför norra fasaden. Dessa häckar skulle utgöras av t.ex. fläder, hägg eller möjligtvis olvon. ev. något annat som visat sig gå bra på Mårbacka. På gräsplanens västra sida skulle dessa häckar fördubblas och så småningom bilda en överväld lövgång i direkt fortsättning på trappan från terrassen väster om huset. Om jag inte misstar mig så skulle denna lövgång mot norr kunna komma att peka mot bergtoppen vid norra horisonten – jag minns inte riktigt vad berget hette.

Väster om denna lövgång kommer man ned på ett lägre plan. Här skulle nog vara lämpligt göra en liten blomsteranläggning med rabatter för olika plockblommor eller eventuellt en rosengård. Rätt väster om byggnadens gavel blir det en liten skuggig plats, där Doktorn skulle kunna ha ett tält från vilket man kunde sitta och titta ut över blomstergården.

Vid utarbetandet av förslaget har det ej varit möjligt att behålla en hel del av de gamla gångarna. En hel del ha blivit igenlagda och andra ha måst förskjutas. Den nuvarande anläggningen är nämligen mycket skev och sne i förhållande till husets axlar. Förhållandet mellan det gamla och det nya gångsystemet framgår av arbetsritningen där gamla gångar äro inritade med rött bläck.

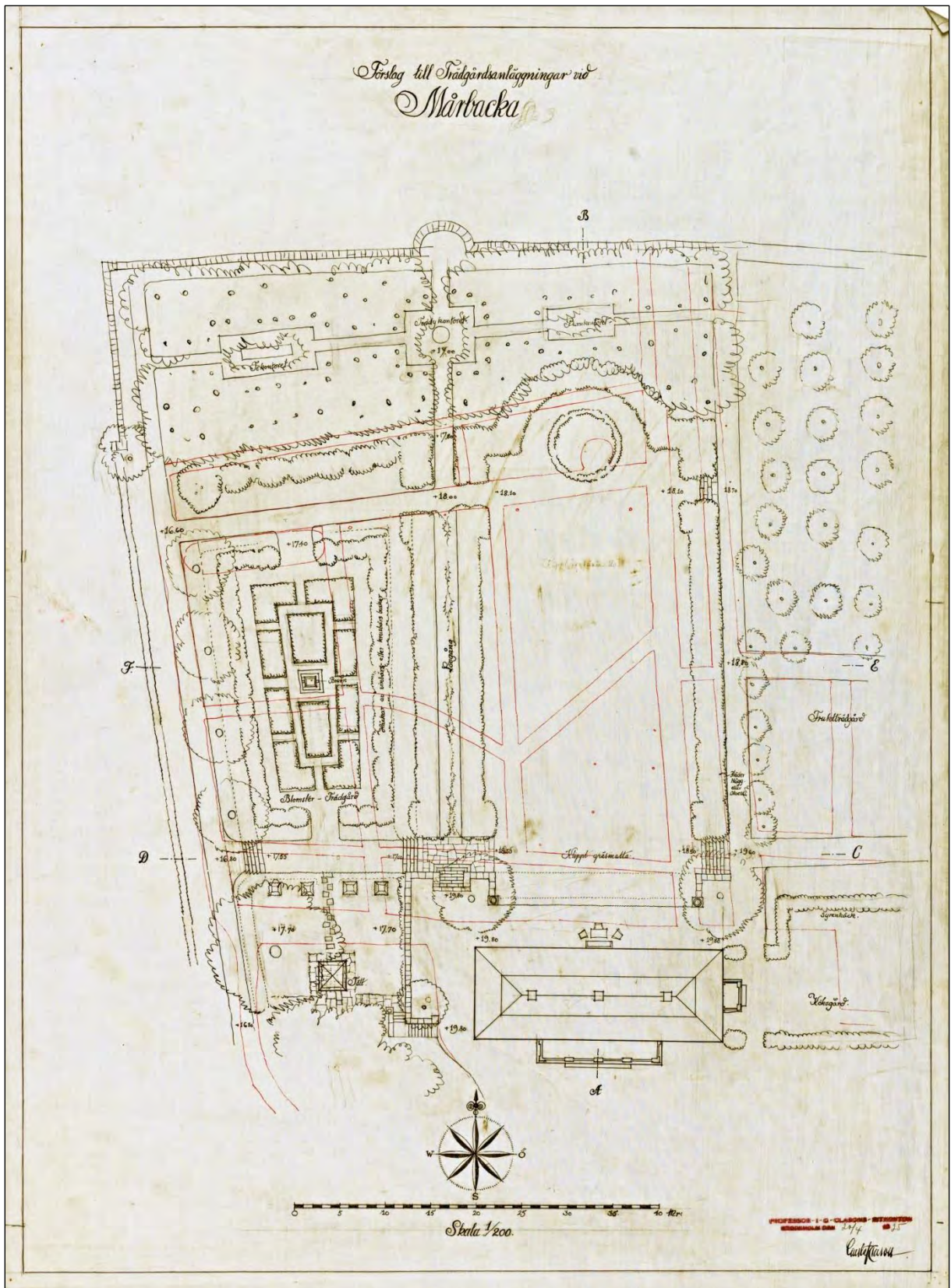
Av ritningarna framgår även huru de murade terrassanläggningarna jämte trappor närmast byggnaden skulle utläggas. Jag tror dock det blir bäst skicka en detaljritning på dessa murar och skall jag snarast möjligt komplettera förslaget med en sådan ritning. För beräkning av stenmängden torde de nuvarande ritningarna vara tillfylles. Murarna böra gå ned till frostfritt djup samt vara betydligt mycket tjockare nedtill än upptill. Murarna böra upptill avtäckas av flata hällar. Finns det i trakten någon sten som låter klyva sig till skivformade block?

Annars får man väl skicka ett par vagnslaster kalkstensskivor. (otuktade)

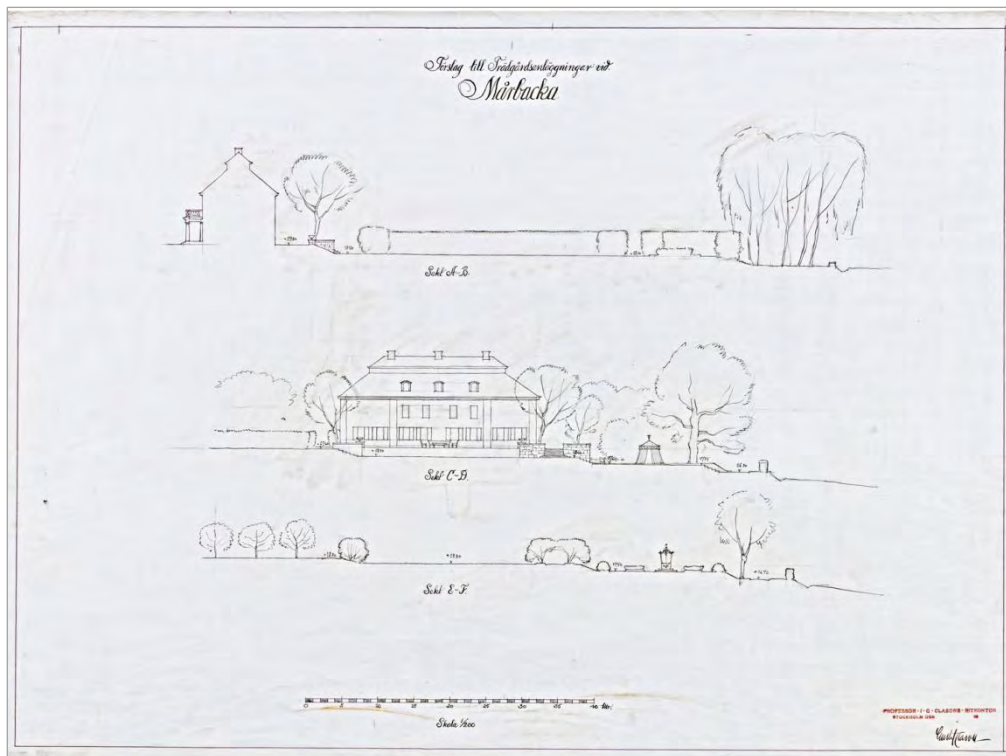
Vördsamt

Gustaf Clason

Gustaf Clasons trädgårdsförslag för Mårbacka, signerat 1925. Förslaget är ritat som ett överlägg på en avritning av inspektorns uppmätning från 1924 (i rött). Arkitektur- och designmuseet.

Snitritningar visar hur Gustaf Clason tänkte sig höjder, häckar, brunn och ett tält enligt trädgårdsförslaget. Arkitektur- och designcentrum.

Gustaf Clasons akvarellskisser för norra trädgården på Mårbacka. Den övre illustrationen visar huvudbyggnadens baksida, gräsplanen med häckar samt ett murverk med urnor. Den undre visar lövtunneln som en vy mot norr. Arkitektur- och designcentrum.

Den besvärliga höjdskillnaden mellan huvudbyggnadens östra och västra del plockades enligt förslaget upp med en stadig stenmur i väster, som skulle skapa en terrass kring huset. Muren bildade ett hörn, gjorde uppehåll norr om huset, och återkom i öster. Huggna stenblock skulle enligt förslaget bilda åtskilliga meter mur samt sex trappor som ledde ner till lägre delar, kompletterat med en del plattbeläggning på marken.

Området mellan huvudbyggnadens baksida och Toddylundens föreslogs bli en sammanhållen gräsplan, förlängd med en halvcirkulär och häckomsluten avslutning i Toddylundens ytterkant. Gräsplanen skulle ges form av tjocka häckar, som enligt ritning och följebrev kunde planteras av exempelvis hägg, olvon eller fläder. Enligt ritningens skala skulle häckarna vara cirka 3,5 meter breda, med breddning till 4,5 meter i ändarna. Här måste man ställa sig frågan om skalan verkligen skulle tillämpas på häckarna. Den föreslagna lövgången i väster var tänkt att ha en siktlinje i sin förlängning, som skar genom Toddylundens toddykontor och vidare ut i landskapet. Siktlinjen skulle löpa genom en murad båge i Toddylundens norra gränsmur.

I väster, på ett lägre plan snett nedanför den nya terrassen, föreslogs en blomstergård med en brunn i mitten. En av snitritningarna visar att brunnen var tänkt att förses med ett exklusivt pumphus. Arkitekten har sannolikt sökt symmetri, men trädgårdens form medgav inte det. I stället följer den föreslagna anläggningen den befintliga yttre trädgårdsgången i väster. Platsen skulle ramas in av en häck av vinbärs- eller krusbärsbuskar. Ingen stenbeläggning föreslogs. I följebrevet framgår – anmärkningsvärt opreciserat – att arkitekten tänkte sig ”rabatter för olika plockblommor eller eventuellt en rosengård”. Ett tält i skuggan kunde placeras nedanför terrassen i väster.

Gustaf Clasons trädgårdsritning visar att han var insatt i Toddylundens 1800-talshistoria med de tre ”kontoren”. På förslaget är tekontoret, barnkontoret och toddykontoret skissartat inritade som möblerade uthugningar, så som Selma Lagerlöf skildrat dem i sin litteratur. Det är inte känt om Clason ändrat eller flyttat dessa kontor, eller om han ritat befintliga strukturer. En arkitektonisk strävan syns dock. Perspektivlinjen tvärs genom Toddylundens uttrycker något annat än de personliga skildringar som finns om Toddylundens karaktär som hemlig, lundliknande och skyddande.⁷¹

Förslagets förutsättningar och syfte

Professor Isak Gustaf Clason hade vid ombyggnadsprojektets första fas uttryckt sin förtjusning i utsikten över dalen och landskapet kring Mårbacka. Trots att huset inte var begåvat med sjöutsikt så var skönheten, terrängen och gårdens storlek enligt honom av sådan karaktär att platsen lämpade sig för en herrgårdsbyggnad.⁷² Arkitektens omdöme om platsens möjligheter fick Selma Lagerlöf att kalla huset i dess ombyggnadsfas för ”Clasons palats”.⁷³ Då ambitionen med Mårbackas nya skepnad var dokumenterat hög, var det naturligt att också trädgårdsförslaget följde den Clasonska linjen, där den gamla trädgården underställdes en arkitekts kritiska öga och sinne för proportioner. Den privata karaktären närmast huvudbyggnaden ersattes av en formell och representativ stil.

Arkitektkårens kritik i början av 1900-talet mot det hortikulturellt inriktade 1800-talet och avsaknaden av arkitektonisk skicklighet var i många fall berättigad. Å andra sidan kunde arkitekternas brist på intresse och kunskap rörande växtmaterialets möjligheter vara ett problem. Ofta löstes detta genom ett

⁷¹ Sigrid Kajland, muntligt meddelande om Toddylundens karaktär 10 och 26 februari 1996.

⁷² Brev från SL till VO 30 september 1919. (KB).

⁷³ Brev från SL till VO 11 oktober 1919. (KB).

gott samarbete mellan husarkitekt och trädgårdsarkitekt. Ett exempel är samarbetet mellan professor Isak Gustaf Clason och trädgårdsarkitekten Rudolf Abelin. En tänkbar samarbetspartner i trädgårdsplaneringen på Mårbacka hade därför kunnat vara Abelin, men inga uppgifter har hittills visat att så skulle vara fallet.⁷⁴

Några av de många samtida arkitekter och trädgårdsarkitekter som Isak Gustaf Clason samarbetade med var anställda på hans ritkontor. Sonen Gustaf Clason arbetade tillfälligt vid faderns ritkontor från och med 1915, och under 1920-talet arbetade han regelbundet med faderns projekt.⁷⁵ Det är omöjligt att veta i vad mån Isak Gustaf Clason påverkade sonens trädgårdsförslag för Mårbacka. Att ”Trädgårdsanläggningar 1925” vid Mårbacka är noterat i verksamhetsregistret för professor Clason i Edestrand och Lundbergs biografi *I. G. Clason* (1968) ska ses mot bakgrunden att uppdraget genomfördes vid hans ritkontor, och att noteringen står i anslutning till uppgiften om huvudbyggnadens ombyggnad 1919.⁷⁶

Gustaf Clason genomgick troligen inte någon utbildning inom trädgårdsarkitektur.⁷⁷ Däremot påverkades han sannolikt generellt av faderns stil och tidigare parkuppdrag. En tänkbar inspirationskälla var Isak Gustaf Clasons arbeten i parken vid Adelsnäs herrgård i Östergötland. I biografien om professor Clason sägs om hans sätt att forma natur till kultur att han inte trivdes med orörd natur kring ett hus – ”utan allt skulle formas medelst terrasseringar, murar, klippta häckar och snaggade gräsmattor”.⁷⁸ De delar av trädgårdsförslaget för Mårbacka som började genomföras 1925 skulle kunna sammanfattas med det citatet. De tidigare flytande gränserna mellan olika marknivåer, de svaga rumsbildningarna och de överlappande nytto- och prydnadsväxtodlingarna i norr förvandlades och inordnades i ett nytt koncept, med stenarbetena som arkitektonisk och praktiskt nödvändig idé. I biografien beskrivs Clasons arkitektur som formbehärskad och – om man talar om arkitekturens tempo – präglad av en slags värdig långsamhet. Växtlighet och natur var medel och material som användes i, och för, den övergripande arkitektoniska formen. Rummet skulle bestämma hur materialet användes; naturkrafter för naturens och kraftens egen skull var inte aktuellt.⁷⁹

Sammanfattningsvis kan sägas att den arkitektoniska färdigheten i traditionell bemärkelse är grundläggande i Gustaf Clasons förslag för Mårbacka. Trädgårdsförslaget syftade generellt till att skapa perspektivförande linjer, utjämma eller utnyttja höjdskillnader, skapa vyer och sammanhållna ytor samt tukta växternas former. Över hela förslaget vilar en värdighet som förstärker och fångar upp den nya huvudbyggnadens stil och dignitet. Stenarbetena är centrala. Strävan att komma till rätta med det brokiga och skeva framgår tydligt. I växtvalet är dock Clason anmärkningsvärt modest och svepande. Vare sig hägg, olvon eller fläder, som föreslås, är historiskt, estetiskt eller praktiskt särskilt lämpliga för ändamålet.

Även den föreslagna blomsteranläggningen, som trots sin påtvingade skevhet och avsaknad av stenbeläggning framträder i äldre formträdgårdars anda, är påfallande grov och enkel, och redovisas utan någon ambition i växtvalet. Kring den förvånansvärt påkostade brunnen grupperar sig åtskilliga kvadratmetrar rabattyta utan närmare precisering. Plockblommor eller rosor, som anges som

---

⁷⁴ Inte heller Rudolf Abelins dotter Hild Abelin (d. 2009), Båstad, ansåg det troligt att Abelin utförde något för Selma Lagerlöfs räkning, med motiveringen att detta i så fall borde ha varit känt i familjen. Muntligt meddelande 2 september 2002.

⁷⁵ Edestrand & Lundberg 1968, s. 180-195.

⁷⁶ Edestrand & Lundberg 1968, s. 177.

⁷⁷ Gustaf Clason, inredningsarkitekt och son till arkitekt Gustaf Clason, muntligt meddelande 1 januari 2002.

⁷⁸ Edestrand & Lundberg 1968, s. 14. Exemplet gällde Clasons sommarställe Tånggården i Rättvik.

⁷⁹ Edestrand och Lundberg 1968, s. 116f.

alternativa förslag, är två helt skilda idéer med tanke på skötselkrav, läge och estetiskt uttryck. Rabatternas proportioner och växtmaterial verkar, till skillnad från nivelleringsfrågorna kring huvudbygganden, ha ägnats flyktigt intresse. Här kan jämföras med samtida och betydligt mera genomarbetade förslag till blomsteranläggningar och rosengårdar, ritade av exempelvis arkitekt Lars Israel Wahlman (1870-1952) eller trädgårdsarkitekt Ester Claesson (1884-1931). Kanske ska man hålla i minnet att Gustaf Clason några år senare i yrket skulle komma att rita byggnader i funktionalistisk stil.

Stora delar av Mårbackas trädgård påverkades mycket lite eller inte alls av Gustaf Clasons förslag. Södra trädgården hade inte ens ritats upp. Frukträdgårdens västra del berördes på så sätt att det nya, uträddade gångsystemet tvingade fram mindre förändringar. Köksträdgårdens odlingar närmast huvudbyggnadens östra gavel uppfattades högst sannolikt som ett estetiskt hot. Utanför den östra gaveln är en tom yta, betecknad ”Köksgård”, inritad på förslaget. Den kringgärdades av syrenhäckar i räta vinklar som bland annat skulle löpa tvärs över sparrislandet, och därmed freda huvudbyggnaden från vajande sparrisplantor. Den tanken hos arkitekten stannade på ritningen, och sparrisen blev kvar.

Selma Lagerlöfs reaktion och förslaget genomförande

När trädgårdsförslaget skickats till Mårbacka våren 1924 kommenterade Selma Lagerlöf snabbt i ett tackbrev att planen för norra trädgården såg bra ut, men att häckarna förslagsvis skulle planteras av lind. Selma Lagerlöf hade ingen brådska med genomförandet, och menade att man knappast skulle hinna börja med något utöver terrassen kring huset. Trapporna skulle hon återkomma till.⁸⁰ Selma Lagerlöf föreföll alltså visserligen nöjd med förslaget, men tonen i svarsbrevet är affärsmässig och möjligen var det med viss trötthet och pengabrist efter ombyggnadsprojektet som hon valde att koncentrera sig på stenarbetena. Korrespondensen mellan henne och Gustaf Clason om trädgården lämnar luckor när det gäller beslut om delmomenten och vad som skulle genomföras.

Förslaget med murar och trappor genomfördes i modifierad och starkt förenklad form. Årtalet ”1925” ristades i en av trapporna. Huset kom nu, med de markerade och kontrollerade höjdskillnaderna, att ligga tryggt, liksom upphöjt. I söder sluttade trädgården nedåt och vidare ut i landskapet; i norr och väster blev den utjämnad och liksom nedsänkt. Stenen till murar och trappor bröts troligen i närheten och är en granit med stort inslag av fältspat, vilket ger röda skiftningar. Antalet föreslagna trappor minskades till tre och plattbeläggningen på marken genomfördes aldrig. Rörelsemönstret blev ett annat än enligt ritningen. Fotografier i gårdsarkivet visar att Selma Lagerlöf använde terrassen nära västra husgaveln som en avskild sittplats.

Den klippta gräsplanen förverkligades, men utan förlängning och med enklare häckar. Med den nya höjdsättningen och idén om en plan gräsyta utplånades Ruth Brandbergs lutande, blomsterrika anläggning. Det befintliga gångsystemet lades om. De häckar som verkligen planterades var två till antalet, utan breddning i ändarna, och bestående av häckhagtor. Det är inte känt exakt vilket år de planterades. Lövgången och bågen i muren genomfördes inte.

---

⁸⁰ Brev från SL till GC 5 maj 1924. (KB).

Baksidan av Mårbackas huvudbyggnad efter ombyggnaden. Fotot är taget senast 1930. Det ska ha medföljt brev från Eira Bäärnhelm daterat 18/11 1930. Clasons förslag är i huvudsak genomfört, med en stor plan gräsmatta, häckar och murverk. Det gamla äppelträdet ("pigapla") har fått en motsvarighet till höger i bild, i form av ett nyplanterat träd i slänten. Det är med all sannolikhet det päronträd som står där idag. Fotograf okänd. Foto i KB.

Att Selma Lagerlöf verkligen hade ett författartält i trädgården på sommaren är känt. Valborg Olander beskrev hur tältet var inrett med trägolv och möblemang – bord, soffor, stolar och en gungstol. Här låg eller satt hon på förmiddagarna och skrev.⁸¹ Hur detta tält korrelerade i tid och form med det tält som förelags av Clason är inte känt.

Blomsterträdgården genomfördes inte. Ett fotografi taget 1942 i samband med att Mårbacka blev minnesgård visar en grusgång samt några mindre prydnadsträd. Träden, där syrener syns tydligt, är vid fototillfället redan ett antal år gamla och i full blom.⁸² På Raoul Petersons karta syns ett större "Blomland" jämte vinbärsbuskar och fruktträd på halva den yta som Gustaf Clason lite senare föreslog som blomsterträdgård. "Blomlandets" innehåll är inte dokumenterat, inte heller datum för dess igenläggning.

Clasons förslag ger intrycket att han helst ville omforma den gamla naturlika Toddylundens, men att han tvingats godta att den skulle vara kvar. En av få skriftliga skildringar av Toddylundens utseende efter ombyggnaden är Ida Bäckmanns återgivning av hennes och Selma Lagerlöfs promenad 1933 till "parken" (Toddylundens) via en "stel engelsk gräsplan". Bäckmanns beskrivning av Toddylundens liljekonvaljer, en mossbelupen björk med en jordfast bänk, flera gamla träd som växt in i varandra

⁸¹ VO:s anteckningar om SL. Vardag 6; Tillägg. (KB).

⁸² Foto i album "Folkminnesuppteckningar från Mårbacka och Östra Ämtervik III". (Mårbackas gårdsarkiv).

samt en stor, överdådigt blommande hägg, ger inte intryck av att några större förändringar hade skett under 1920-talet.⁸³

Gustaf Clasons gräsplan samt Toddylundan med lindbersån i framkanten. Vy mot norr från huvudbyggnadens bibliotek på andra våningen. Foto: författaren 30 juli 1998.

Ett fall där Selma Lagerlöf helt gick emot arkitektens önskemål var i frågan om hängasken. Vid ett besök på Mårbacka efter ombyggnaden lade Ruth Brandberg följande uttalande från Selma Lagerlöf på minnet: ”Kan du tänka dig att arkitekten ville ta bort den gamla hängasken, som står mitt för huset. Då tror jag att pappa skulle vända sig i sin grav”.⁸⁴ Orsaken till arkitektens motvilja mot trädet var sannolikt att det hade hamnat i osymmetri gentemot huset efter ombyggnationen, då det förlängdes cirka sju meter åt öster. Däremot lyckades ju Gustaf Clason med något som Ruth Brandberg på sin tid hade gått bet på – att bli av med de åldriga fruktträden norr om huset.

I samband med ombyggnationen av huvudbyggnaden anlades inga nya rabatter längs huset. I stället lades grus ända in till husets sockel, med vildvin längs loggian. Grus till trädgårdsgångarna fanns rikligt i många år efter ombyggnaden, då man träffade på grusmark vid grävningen till kökets grund i öster.⁸⁵ Trädgårdsmöbler av den välvda, klassiska spjältypen stod på loggian samt vid husets södersida. Den vita möbelen i turistskyddat läge på terrassen i nordväst var av enklare, grövre stil. På bägge sidor om trappan placerades gjutna prydnadskanoner. Blomsterfyllda urnor – sannolikt gjutjärnsurnor – placerades på stenmuren norr om huset.⁸⁶ På Clasons snitritning och en av hans akvareller har urnor illustrerats på muren. Dessa urnors skissartade, enkla linjer utan hänklar eller handtag påminner om arkitekten Olof Hults gjutjärnsurna ’Mikrokosmos’, som ritades för

⁸³ Bäckmann del I 1944, s. 174ff.

⁸⁴ Brandberg 1941, s. 78.

⁸⁵ Holmberg, uppteckning 8 augusti 1951. Sagesman August Söderberg. (SOFI).

⁸⁶ Urnor på muren syns på ett flertal fotografier från skilda tillfällen, till exempel flygfoton.

Näfveqvarns bruk 1922 inför världsutställningen i Paris.⁸⁷ Vilka urnor som slutligen kom att pryda Mårbackas mur är okänt; fotografier tyder på att det trots allt blev en modell av traditionellt snitt.

Om nu Selma Lagerlöfs förtroende för arkitekt Gustaf Clason vacklade 1923, så var det uppenbarligen mera stabilt efter trädgårdsprojektet 1924-1925. Tre år senare, 1928, fick han uppdraget att rita ett gravmonument för familjen Lagerlöf på Östra Ämterviks kyrkogård.⁸⁸

Ruth Brandbergs tillägg och nya björkar på 1930-talet

Under hösten 1916, då Selma Lagerlöf bodde i Falun, höll Ruth Brandberg ställningarna på Mårbacka. Egentligen hade författarinnan velat ha henne stationerad på Mårbacka hela vintern, men under perioden efter nyår fanns inga trädgårdsuppgifter. Lagerlöf beklagade i brev att de inte hade drivhus, vilket hade tidigarelagt säsongen.⁸⁹ För trädgårdens räkning återkom dock Ruth Brandberg åtminstone 1932. Att hon åter skulle anlitas för Mårbackas räkning hade varit aktuellt redan 1919, då Brandberg skrev och erbjöd sig att försöka tänka ut något passande, i syfte att, som hon uttryckte det, kunna ”bättra på allt det kluderi jag lagade till i mina första oerfarna år”.⁹⁰

Björkallén i riktning ner mot gården. De äldsta björkarna i denna allé planterades troligen på 1930-talet. Foto: Ann Åkerskog 1992.

1923, strax efter att Selma Lagerlöf hade träffat en överenskommelse med Gustaf Clason om arbetena i trädgården, skrev Valborg Olander: ”Måtte Ruth Brandberg komma med några goda förslag för trädgården, men hon vill väl inte underordna sig arkitekten – men kanske kan hon ordinerats för fruktträden”.⁹¹ Kanske dröjde det dock till 1932 innan Brandberg ritade något större för Mårbacka. Under hösten 1931 hade hon besökt Mårbacka. Vid detta tillfälle hade de förberett för en lång

⁸⁷ *Prislista å Konstnärligt Gjutgods av Näfveqvarns Bruks tillverkningar*. 1924.

⁸⁸ Material om Clasons uppdrag med gravvården finns bland annat i Mårbackas gårdsarkiv.

⁸⁹ Brev från SL till RB 26 november 1916. (SvAA).

⁹⁰ Brev från RB till SL 1919. (KB).

⁹¹ Brev från VO till SL 16 september 1923. (KB).

blomsterrabatt med perenner. Våren 1932 hoppades Selma Lagerlöf få hjälp med växtvalet.⁹² Brandberg sände ett planteringsförslag, med bland annat löjtnantshjärta och stormhatt.⁹³ I maj 1933 var den uppenbarligen planterad och artade sig bra.⁹⁴ På hösten samma år meddelade Selma Lagerlöf att blomsterrabatten gjorde henne mycket nöje, att de hade plockat blommor där hela oktober, samt att den alltid kallades ”Ruths rabatt”.⁹⁵ Läget på denna rabatt är inte fastställt, men sannolikt avses den långa rabatten i nord-sydlig riktning längs fruktträdgårdens västra kant.

Ulla Hillesøy mindes i samtalet 2012 den långa rabatten ner mot den nuvarande redskapsboden. Där fanns alla möjliga sorters blommor, men hon hade inga minnesbilder av de enskilda blommorna. Denna rabatt verkar ha varit den enda större prydnadsrabatten i den delen av trädgården.

En rabatt med röda pelargoner fanns för övrigt åtminstone på 1930-talet på den gröna gräsplanen bakom huset. Vem som anlade den är okänt.⁹⁶

Hösten 1933 skedde en annan förändring på Mårbacka, dock inte i Brandbergs regi. Man fällde då en mängd björkar uppe vid landsvägen. Björkarna hade enligt Selma Lagerlöf planterats av hennes farfar, regementsskrivaren Daniel Lagerlöf (1776-1852). Våren 1934 sprängdes stubbar och rötter bort, och 47 hängbjörkar från Karlstads plantskola planterades. Selma Lagerlöf hoppades att de skulle stå i minst hundra år, och skrev att det var roligt att syssla med sådant som skulle ”äga bestånd”.⁹⁷ Huruvida man även förnyade själva allén ner mot gården vid detta tillfälle framgår inte av Lagerlöfs noteringar den gången, men enligt inspektorsfrun Sigrid Kajland planterade man i björkallén på 1930-talet.⁹⁸

Mårbackas trädgård efter 1940

Efter Selma Lagerlöfs död 1940 blev Mårbacka en släkt- och minnesgård i regi av en stiftelse. Minnesgården invigdes 1942. Stiftelsens fokus låg på att förvalta hemmet och visa det för allmänheten. Den ekonomiska koncentrationen låg på huvudbyggnadens bevarande och att klara turisternas behov av guidning, parkering och matintag. Förnyelsegraden i trädgården förefaller ha varit mycket måttlig de första åren, men fruktträdgården kompletterades på 1940-talet. Enligt en uppteckning ska det ha funnits över 100 fruktträd i trädgården 1951, varav cirka 70 hade omplanterats 1947.⁹⁹

---

⁹² Brev från SL till RB 27 april 1932. (SvAA).

⁹³ Brev från RB till SL 1 maj 1932 (KB); brev från SL till RB 4 maj 1932. (SvAA).

⁹⁴ Brev från SL till RB 25 maj 1933. (SvAA).

⁹⁵ Brev från SL till RB 15 november 1933 (SvAA).

⁹⁶ Sterner 1935 i *Svenska Hem i ord och bilder*. I beskrivningen av trädgården tycks författaren ha missat arkitekt Gustaf Clasons inblandning. Se särskilt s. 6, 8, 23.

⁹⁷ Brev från SL till Ida Bäckmann, återgivet i Bäckmann 1944, s. 201f.

⁹⁸ Sigrid Kajland, muntligt meddelande 26 februari 1996.

⁹⁹ Holmberg, uppteckning 1951. Sagesman troligen trädgårdsmästare Ejnegård. (SOFI).

Invigningsfest för minnesgården 1942 i västra trädgården. En numera igenlagd grusgång skymtar. Ett flertal syrener, som uppenbarligen måste ha planterats före Selma Lagerlöfs död 1940, blommar. Foto i Mårbackas gårdsarkiv. © Mårbackastiftelsen.

Enligt inspektorsfrun Sigrid Kajland ska Mårbackas trädgård ha börjat förfalla redan i slutet av 1930-talet, alltså innan Selma Lagerlöfs död.¹⁰⁰ Vad som hände med de omfattande köksväxtodlingarna efter att trädgårdsmästaren Gerhard Andersson hade flyttat in till Sunne är inte klarlagt, men redan 1952 var det allra mesta omvandlat till gräsmatta enligt flygfoto taget detta år.¹⁰¹

Josef Dahlström, tidigare trädgårdsarbetare på Mårbacka, har berättat om förändringarna efter 1940. På 1950-talet, då trädgårdsmästare Ejnegård hade anlitats, togs den södra trädgårdens gångsystem och nyttoodlingar bort och ersattes med gräsmatta och en mängd prydnadsträd och buskar. Nordost om huvudbyggnaden anlades en kryddträdgård.¹⁰² Det är oklart om även de stora rektangulära perennrabatterna i fruktträdgården med varje växtslag i rader tillkom då. Troligen gjorde de det.

De stora skarorna besökare, som ofta kom med bil, föranledde att en bilparkering tillkom under 1950-talet. Trädgårdsarkitekt Edvard Jacobson ritade ett förslag till detta 1956. Parkeringen ändrade de bilburna besökarnas upplevelse av att närma sig Mårbacka. Äldre tiders relation mellan besökaren, björkallén, landskapet, trädgården och huvudbyggnaden bröts radikalt.

¹⁰⁰ Sigrid Kajland, muntligt meddelande 10 februari 1996 och 26 februari 1996.

¹⁰¹ Flygfotot är inte återgivet här. Foto A/B Flygtrafik, Dals Långed. Vykort.

¹⁰² Josef Dahlström, Östra Ämtervik, muntligt meddelande 19 augusti 1996. Dahlström var trädgårdsarbetare på Mårbacka 1949-1974.

Flygbild över Mårbacka under perioden 1952-1957. Frukträdsbeståndet kompletterades 1947. I fruktträdgårdens östra del syns nygrävda smala gångar som troligen är en dränering. Framför huset har stjärnrabatten och rundlarna ersatts av en enkel, lång rabattrad. Den bågformade smala rabatten ner mot västra flygeln syns tydligt. Framför lindbersån kan tre långsmala rabatter skönjas. Granhäckarna i väster, norr och öster ser kraftiga och välmående ut. Foto: Oscar Bladh. ©www.flygfotohistoria.se. Användningstillstånd 2013.

Fruktträdgårdens trädbestånd, ännu idag skyddat av den cirka hundraåriga granhäcken, har glesnat i omgångar. På ett flygfoto från 1950-talet syns att stora delar av fruktträdgården vid fototillfället hade mycket unga träd – troligen de som hade planterats 1947. Nya fruktträd har planterats i senare tid, med blandat resultat. Av Mårbackas stora köksväxtodling återstår idag ett enda uppodlat kvarter med köksväxter, förutom kryddväxt- och perennrabatterna. Där finns några bärbuskar, röda och gula hallon, grönsaker och snittblommor. En rad med vinbärsbuskar nedanför den västra flygeln flyttades från köksträdgården i början av 1990-talet, och kan tillhöra de äldsta bevarade nyttoväxterna på Mårbacka.¹⁰³

Den vidsträckt utsikten mot dalen i söder har öppnats upp igen, efter att ha varit dold bakom allt högre häggar och blandade buskage. I dammen växer fortfarande näckrosor; dock finns den röda sorten inte längre kvar. Sorten försvann efter en muddring av dammen.

¹⁰³ Per-Erik Åström, Östra Ämtervik, tidigare trädgårdsarbetare på Mårbacka, samtal 16 maj 2013.

*Gula hallon på Mårbacka.
Dessa kan ha funnits på gården
sedan Selma Lagerlöf tid.
Foto: författaren 2013.*

En markant förändring i anslutning till huvudbyggnaden är de stenkantade perenn- och buskplanteringar som anlagts längs huvudbyggnadens samtliga fasader. Ett planteringsförslag till dessa ritades av trädgårdskonsulent Lars-Eric Samuelsson 1989.¹⁰⁴

På gräsmattorna söder och sydväst om huvudbyggnaden, till exempel i anslutning till soluret, har det efter Selma Lagerlöfs död funnits ett antal olika rabatter med skiftande placering, form och innehåll. Dessa syns bland annat på de vykort som kontinuerligt getts ut med huvudbyggnaden som motiv.

Efter att Mårbacka blivit minnesgård tillkom en mängd nya inslag i huvudbyggnadens närhet som en anpassning till turisterna. Några exempel förutom bilparkeringen är skyltar i olika utföranden, papperskorgar, urnor för prydnadsblommor, servering med trädgårdsmöblemang, en telefonkiosk (numera borttagen), toalettbyggnad med plattbeläggning, samt år 2003 en lusthusformad utbyggnad på den östra flygeln.

I början av 1990-talet skedde en nyanläggning i fruktträdgården i form av en stor korsgång av skifferplattor, ett ”kärr” med sileshår, en plantering med blåbärsris och mycket annat. Anläggningen ska ha tillkommit med inspiration av de fyra grundelementen och andra tankegångar.¹⁰⁵ Denna anläggning saknade anknytning till Selma Lagerlöf, och togs därför bort inom kort.

---

¹⁰⁴ Rabatternas nuvarande växtmaterial överensstämmer bara till viss del med Samuelssons förslag, som rubriceras ”Rabatter vid huvudbyggnaden vid Mårbacka”, maj 1989.

¹⁰⁵ Per-Erik Åström, Östra Ämtervik, tidigare trädgårdsarbetare på Mårbacka, samtal 16 maj 2013.

*Ett av Mårbackas äppleträd av sorten 'Risäter', med typiskt utseende på stammen och med förtjockad stam nertill på grund av starkväxande ympningsunderlag. 'Risäter' var en av de sorter som planterades i större mängd vid den första stora planteringsomgången i Mårbackas nya fruktträdgård.
Foto: författaren juli 2013.*

Mårbacka har under de senaste 60-70 åren genomgått några av de vanligaste förändringarna vid svenska herrgårdar. Bland annat har djurhållningen upphört, liksom rationell köksväxt- och fruktträdsodling för avsalu eller det egna hushållet. En minskad odlingsyta, tillsammans med åldrade parkträd, har gjort konturena skarpa under mäktiga ekar, lindar och hästkastanjer. Det livfulla och levande har i mångt och mycket gått förlorat. I stället präglas trädgården av ett annat uttryck. Liksom i många andra trädgårdar och parker har det ursprungliga, lokala och finkorniga grusmaterialet på gården och gångarna ersatts av grövre, inköpt krossmaterial.

En trädvårdsplan upprättades 1996.¹⁰⁶ Samma år utfördes ett examensarbete i landskapsarkitektur om Mårbackas trädgård.¹⁰⁷ De rabattstrukturer som funnits i anslutning till soluret och ner mot guideflygeln under Selma Lagerlöfs tid återinfördes.

Många förändringar i trädgården går inte att hejda eller göra ogjorda. Ett problem som Mårbacka numera delar med många andra historiska anläggningar i Sverige är växtsjukdomar som angriper specifika arter, exempelvis ask. Men ännu är Selma Lagerlöfs trädgård en väl sammanhållen anläggning med stora värden.

¹⁰⁶ Trädvårdsplan för Mårbackaparken 1996-09-01, av arkitekt Lars-Åke Adolfsson, Landskapsgruppen AB.

¹⁰⁷ Tandré 1998, *Mårbackas trädgård – igår, idag och i framtiden*.

Händelseförteckning i korthet: Mårbacka

1858	Selma Lagerlöf föds på Mårbacka
1862	Ny ladugård färdig Karta visar ladugårdens och den flyttade köksträdgårdens läge
Ca 1862 och framåt	Erik Gustaf Lagerlöf anlägger ny trädgård med rabatter, fruktträd, prydnadsträd, buskar, gångar, Toddylunden och till sist trädgårdsdammen
1889	Mårbacka går släkten Lagerlöf ur händerna Förfallsperiod redan inled
1907	SL bestämmer sig för att köpa tillbaka Mårbacka SL köper en bergsmansgård i Falun som vinterbostad
1908	SL köper tillbaka boningshus, trädgård och lite åkermark Mårbacka byggs om till sommarhem Grovarbete i trädgården utförs som förberedelse för nyanläggning Ruth Brandberg kontaktar SL
1909	SL tilldelas Nobelpriset i litteratur Ruth Brandberg kommer nyutbildad till Mårbacka som trädgårdsmästare Rabatter nyanläggs/återinförs och den nya frukt- och köksväxtodlingen planeras
1910	SL köper tillbaka jordbruksmark, ekonomibyggnader och djur mm
1911	Ruth Brandbergs sista säsong som trädgårdsmästare på Mårbacka Brandberg gör skiss över köksväxtodlingen i den nya fruktträdgården Brandberg gör skiss över norra trädgårdens planteringar
1912-1914	Naima Smitt är trädgårdsmästare Karta över fruktträd planerade 1912 visar ambitiös provodling av äpplen och päron Smitt ritar karta över köksväxtodlingen i fruktträdgården 1914 Solur och påfåglar nytillskott i trädgården 1912-1913 Granhäcken kring fruktträdgården planeras senast 1914
1915	Gerhard Andersson ny trädgårdsmästare, stannar till 1940 Andersson driver handelsträdgården Mårbacka Trädgård
1921-1923	Huvudbyggnaden byggs om, arkitekter är Isak Gustaf Clason och Gustaf Clason Planering av ny trädgård 1923, uppdrag till Isak Gustaf Clasons arkitektkontor
(1923)-1924	Mårbackas inspektör Raoul Petersson (Kajland) mäter in och ritar upp trädgården
1924	Gustaf Clason skickar trädgårdsförslag till Selma Lagerlöf Symmetri, stenarbeten med terrass och mur samt stor grön gräsplan är i fokus
1925 (ca)	Clasons förslag genomförs i förenklad form
1930-tal	Flygfoton och övrig dokumentation visar intensiv köksväxt- och fruktodling
1933	Nyanläggning av lång perennrabatt efter Ruth Brandbergs planteringsförslag
1933-1934, våren	Björkarna längs landsvägen fälls på hösten 1933 Stubbar och rötter bryts bort våren 1934, nya hängbjörkar planteras
1938	Drängstugan rivs, byggs upp på nytt som affär och bostad åt trädgårdsmästareparet
1940	Selma Lagerlöf död på Mårbacka Trädgårdsmästare Gerhard Andersson flyttar in till Sunne

1942	Mårbacka blir minnesgård
1947	Cirka 70 fruktträd nyplanteras enligt uppteckning
1950-tal	Trädgårdsmästare Ejnegård anlitas Köksväxtodlingarna försvinner nästan helt Södra trädgårdens nyttoodlingar görs om till park med prydnadsträd och buskar Kryddträdgården anläggs nordöst om huvudbyggnaden
1952	Nästan hela köksträdgården är igenlagd enligt flygfoto (A/B Flygtrafik, Dals Långed)
1956	Trädgårdsarkitekt Edvard Jacobson gör förslag till bilparkering Parkeringen ändrar radikalt sättet att närma sig Mårbacka
1980-tal?	Lyktorna i allén och vid dammen tillkommer, tänds via skymningsrelä
1989	Trädgårdskonsulent Lars-Eric Samuelsson ritar förslag till de stenkantade perenn- och buskplanteringarna utmed huvudbyggnadens fasader
Ca 1990	Växthus byggs i söder i undanskymt läge
1990-talets början	Ny anläggning med korsgång, ”kärr” och planteringar tillkommer men tas bort igen
Mitten av 1990-talet och framåt	Mårbackas trädgård lyfts fram som del av besökarens upplevelse på Mårbacka Ökat intresse för trädgården som kulturhistoriskt arv och en del av SL:s liv Viss restaurering
2003	En åttkantig utbyggnad av östra flygeln tillkommer

Källor och litteratur

Otryckta källor

Mårbackas gårdsarkiv, Östra Ämtervik

Trädgårdsritningar: Karta över köksträdgården (Ruth Brandberg 1911); skiss över norra trädgården (Ruth Brandberg 1911); fruktträdkarta över trädplanterade 1912 (Naima Smitt omkring 1913); karta över köksträdgården (Naima Smitt 1914); uppmätning av trädgården (Raoul Petersson 1924), trädgårdsritningar, ett flertal (Gustaf Clason 1924); ritningar, illustrationer, arbetsbeskrivning och följbrev om Lagerlöfska gravmonumentet (Gustaf Clason 1928).

Fotografier.

Arkitektur- och designcentrum, Stockholm

I. G. Clasons samling AM 1965-14, mapp 21 B: Gustaf Clasons ritningar och skisser, Mårbackas trädgård

Kungliga Biblioteket (KB), Stockholm

Handskriftsenheten:

Brev från Ruth Brandberg till Selma Lagerlöf, L 1:1

Brev från Ernst Chöler till Selma Lagerlöf, L 1:1

Brev från Gustaf Clason till Selma Lagerlöf, L 1:1

Brev från Selma Lagerlöf till Gustaf Clason, Ep. C 10

Brev från Selma Lagerlöf till Sophie Elkan, L 84:1

Brev från Selma Lagerlöf till Valborg Olander, Ep. L 45

Brev från Selma Lagerlöf till Helmer Örtengren, Ep. L 45

Brev från Valborg Olander till Selma Lagerlöf L 1:1

Brev från Naima Smitt till Selma Lagerlöf, L 1:1

Brev från Helmer Örtengren till Selma Lagerlöf, Ep. L 45

Valborg Olanders anteckningar om Selma Lagerlöf. L 1:339:1

Fotografier: porträtt och gårdsbilder ur Lagerlöfsamlingen L 1:336

Bouppteckning 1885 efter Erik Gustaf Lagerlöf. L 1:335:1 Diverse. Släktpapper mm.

Manusversion till kapitlet "Trädgården" i *Mårbacka* (1922). L 1:18. Manuskript Mårbacka I.

Svenska Akademiens Arkiv, Stockholm

Brev från Selma Lagerlöf till Ruth Brandberg. Vol. 75: Ruth Brandberg, brev från Selma Lagerlöf.

Institutet för språk-och folkminnen (SOFI), Uppsala

Uppteckningar i Värmland och Falun juli-augusti 1951, utförda av Maj-Lis Holmberg för Mårbackastiftelsen och Landsmåls- och Folkminnesarkivet, Uppsala.

Granquists familjearkiv hos Carl-Eje Granquist, Filipstad

Brev från Selma Lagerlöf till Carl Herman Granquist, Filipstad

Övrigt

Äldre vykort/brevkort och kopior av kort med Mårbackamotiv. Privat ägo.

Förslag till rabatter utmed Mårbackas huvudbyggnad, maj 1989. Lars-Eric-Samuelsson. Kopia.

Trädvårdsplan för Mårbackaparken 1996-09-01, arkitekt Lars-Åke Adolfsson, Landskapsgruppen AB.

Kostnads kalkyl och arbetsritning till parkering på Mårbacka. Karlstad 27 oktober 1956. Edvard Jacobson. Kopia.

Tryckta källor och litteratur

Abelin, R. (1903). *Villaträdgården. En bok för sommarställen och stadsgårdar*. Stockholm: Fritze.

Afzelius, E. (1941). Till Mårbacka! En glimt från Selma Lagerlöfs barndomshem. *Mårbacka och Övralid: Minnen av Selma Lagerlöf och Verner von Heidenstam*. Hågkomster och livsintryck XXII. Ny saml. Uppsala: J. A. Lindblad.

Brandberg, R. (1941). Selma Lagerlöf – lärarinnan, vännen, arbetsgivaren. *Mårbacka och Övralid: Minnen av Selma Lagerlöf och Verner von Heidenstam*. Hågkomster och livsintryck XXI. Saml. 1. Uppsala: J. A. Lindblad.

Brunius, J. (1963). *Mårbacka: gårdarnas och släkternas historia*. Karlstad: Selma Lagerlöf-sällskapet, skrifter 4.

Bäckmann, I. (1944). *Mit liv med Selma Lagerlöf*, del I. Malmö: Bokförlaget Norden.

Claesson, E. (1915). Om modern trädgårdskonst. *Ord och bild*, årg. 24.

Edestrand, H. & Lundberg, E. (1968). *Isak Gustaf Clason*. Stockholm: Norstedt.

Lagerlöf, S. (1891). *Gösta Berlings Saga*. Stockholm: Frithiof Hellbergs förlag.

Lagerlöf, S. (1911). *Liljecronas hem*. Stockholm: Bonnier.

Lagerlöf, S. (1914). *Kejsarn av Portugallien*. Stockholm: Bonnier.

Lagerlöf, S. (1958). *Mårbacka: med Ett barns memoarer och Dagbok*. [Förord av Lars Ulvenstam]. Stockholm: Bonnier.

Lagerlöf, S. (1998). *Mammas Selma: Selma Lagerlöfs brev till modern*. [Redigering och kommentarer av Ying Toijer-Nilsson]. Stockholm: Bonnier.

Lind, Eric & Thulin J. A. red. (1940). *Svenska Trädgårdar*. Del II. Stockholm: Svenska Yrkesförlaget AB.

Prislista å Konstnärligt Gjutgods av Näfveqvarns Brukstillverkningar. 1924.

Sterner, M. (1935). Selma Lagerlöfs hem på Mårbacka. *Svenska Hem i ord och bilder*, årg. 23, nr. 1.

Tandre, A. (1998). *Mårbackas trädgård – igår, idag och i framtiden*. Uppsala: SLU Ultuna.

Tandre, A. (2005). Selma Lagerlöfs fruktodling på Mårbacka. *Pomologen*, årg. 5, nr. 2.

Personliga meddelanden

Hild Abelin, Båstad, 2 september 2002

Gustaf Clason, Stockholm, 1 oktober 2002

Ulla Hillesøy, Stockholm, 2 oktober 2012

Josef Dahlström, Östra Ämtervik, 19 augusti 1996

Sigrid Kajland, Upplands- Bro, 10 februari och 26 februari 1996

Per-Erik Åström, Östra Ämtervik, 16 maj 2013

Förkortningar

I notapparatens brevreferenser används följande förkortningar:

KB = Kungliga biblioteket; SvAA = Svenska Akademiens Arkiv; GC = Gustaf Clason; RB = Ruth Brandberg; SE = Sophie Elkan; SL = Selma Lagerlöf; VO = Valborg Olander

MÅRBACKAS TRÄDGÅRD – NULÄGET OCH FÖRSLAG TILL ÅTGÄRDER OCH SKÖTSEL

Pierre Nestlog

Trädgård – en del av Mårbacka i framtiden

Trädgården på Mårbacka av i dag kan beskrivas som en näst intill prudentligt välskött anläggning som omfattar och inramar en mangårdsbyggnad med stora kulturhistoriska värden. Här återfinns i huvudsak de olika trädgårdsavsnitten som anlades efter det att huvudbyggnaden byggdes om på 20-talet.

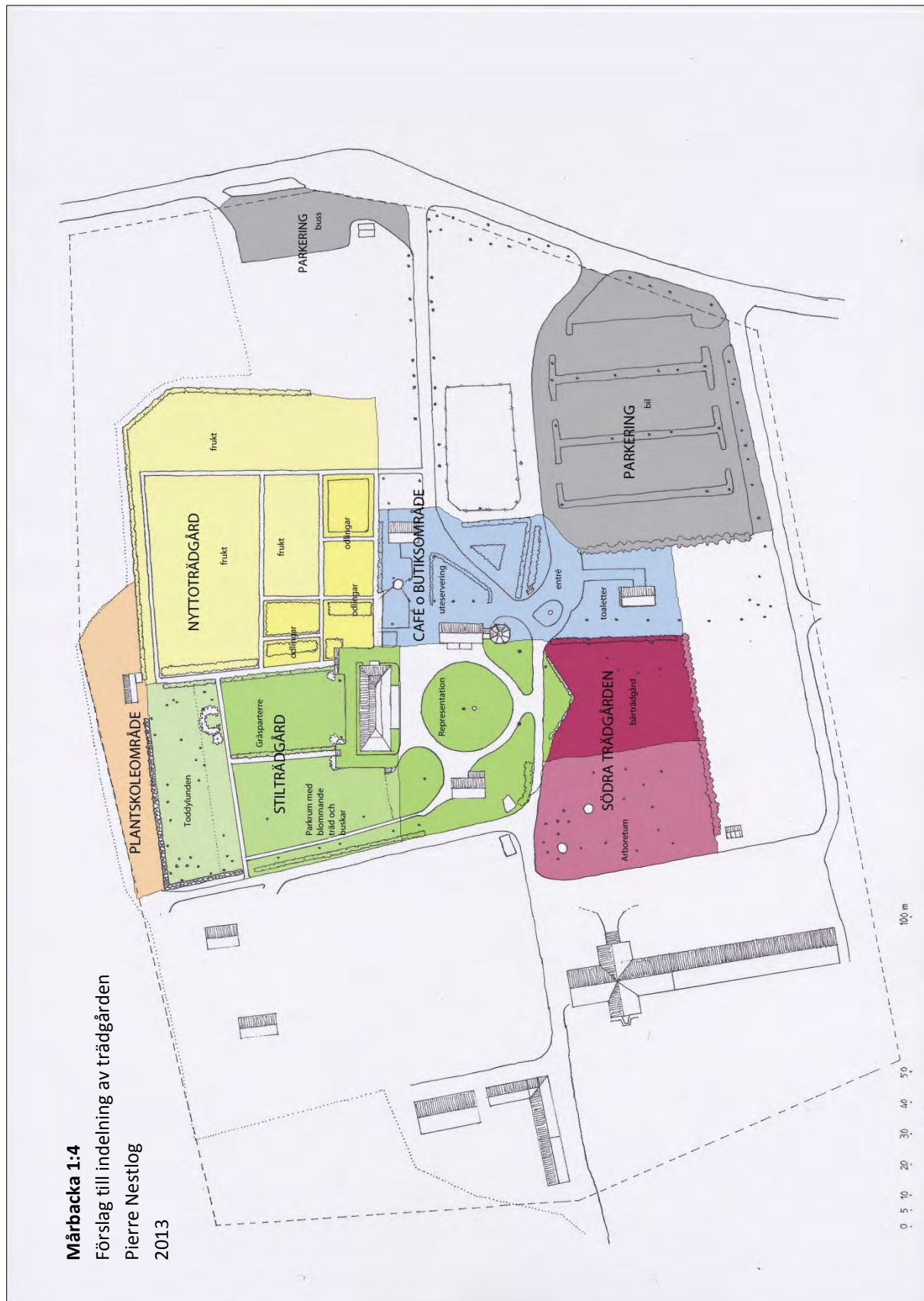
I dag är den tydligaste och helt genomgående förändringen den att de öppna odlingsytorna lagts igen och ingår nu i den allmänna gräsmatteskötseln. Om man sedan blickar tillbaka på de senaste tjugo åren har trädgården befunnit sig i en form av törnrosasömn, dock upprätthållen av ett klanderfritt skötselarbete. Kontrasten mellan denna trädgård och den som Selma Lagerlöf en gång drev är minst sagt påfallande. Då under första halvan av förra århundradet sjöod trädgården av mänskliga aktiviteter och odlarkunskap.

Under det tidiga 1900-talet som präglades av nytänkande var hela idén om trädgård i huvudsak inriktad mot produktion, tillvaratagning och förädling av grönsaker, frukt och bär. Exempelvis kan nämnas nyplanteringen av 75 st. äppleträd 1912. Här skvallrar sortlistan om att man valt att ta i odling den mest delikata dessertfrukten med vetskapen om att dessa frukter samtidigt kunde inbringa de högsta priserna vid en försäljning. Trädgården skulle således inte bara försörja det egna hushållets primära behov utan också vara en bärande del i gårdens övergripande ekonomi.

Från ett övergripande kulturhistoriskt perspektiv borde fokus och intresset vara lika stort för bevarande och nyttjande av hus och byggnader som för de omgivande markerna. Detta oavsett om vi benämner dessa gröna miljöer för trädgård, park eller landskap. I dag har konsten att ”göra” trädgård på Mårbacka och som på så många andra ställen deskalerat då kostnader skärs ned och den kvalificerade skötsel fått ge vika för den mer generella. Härav följer att allt för många trädgårdanläggningar har ”fastnat” eller ”stelnat” av en allt för trivialiserad skötsel. Således har förståelsen för dynamiken i det levande och kravet på utveckling och förnyelse satts på undantag.

Om Mårbacka ska kunna utvecklas och fortsättningsvis vara det intressanta besöksmål som det faktiskt är så krävs en fördjupad dialog om och i denna unika kulturmiljö. En övergripande målsättningen måste därför vara att stödja och underlätta samtalet mellan byggnader, trädgård och besökare. Naturligt och förhållandevis enkelt vore att medvetet ”placera” trädgårdsmästaren i trädgården där arbetsprocedurer synliggörs. Här kan trädgårdsmästarens hantverkliga skicklighet inte bara omsättas i skönhets- och smakupplevelser utan också förmedla kunskap och då även immateriella sådana.

Karta över trädgårdens områden

Stilträdgården

Efter det att huvudbyggnaden byggts om på 20-talet anlades i norr en ny trädgård som i huvudsak bestod av stora gräsmattor med klippta häckar som inramning. Tanken var att ytorna som gränsade till den nyrenoverade och påkostade huvudbyggnaden skulle bli till en enhet. Att byggnaden och trädgården skulle samverka och förenas i ett gemensamt formspråk. Således försvann nu odlingarna av frukt och grönsaker från området och omskapades till en ren stilträdgård. Stilträdgården i dag består av Gräsparterren, Parkrummet och Entréträdgården. Den senare utgör området framför huvudbyggnaden och innehåller historiskt intressanta element såsom Stjärnrabatten och en åldrad hängask. I norr återfinns de oklanderligt kortklippta gräsytorna och välansade häckarna, samtidigt som några enstaka blommande prydnadsbuskar dröjer sig kvar i Parkrummet.

Entréträdgården med stjärnrabatten. Foto: A-L Sonesson

Del av gräsparterren på norra sidan av huvudbyggnaden. Foto: J Blom

*Vy över parkrummet sett från terrassen på västra sidan om huvudbyggnaden.
Foto: J Blom*

Förslag

Då hus och trädgård i detta område är samtida så ska de också följas åt in i framtiden. Det innebär att nuvarande planlösning behålls och justeringar görs på det som har ändrats efter det att trädgården stod klar. Här av följer att de senare anlagda rabatterna runt huvudbyggnaden skulle tas bort.

Parkrummets utformning förstärks med nyplanteringar för att återskapa en busk- och trädkaraktär. Utgångspunkt bör tas ur vår nationalromantiska period där inhemska växter hade en given plats. Exempelvis förslår arkitekten Gustaf Clason att fläder, hägg och olvon skulle planteras in. Därvid följer att stommen i växtmateriel skulle utgöras av inhemska arter men där också ett fåtal exoter med mer spektakulär blomning ges en tydlig om än inte en alltför framträdande roll.

Skötsel

Utgående ifrån att dessa ytor i dag sköts med maskin kommer även skötselinsatserna i framtiden att vara av samma omfattning.

Södra trädgården

Tidigare bestod området av två nästan lika stora delar, ett arboretum och en väl utnyttjad bärträdgård. Av den senare finns i dag inga spår kvar efter odlingarna. Huvudparten av växtmaterialet bestod av vinbärs- och krusbärsbuskar i raka rader planterade i en droppform, se flygfoto på sid x. Här återfanns också ett antal frukträd som förtydligar gårdens inriktning mot bruket av gagnväxter. Såsom på så många andra ställen har även här med tiden nyttoväxterna fått ge vika för den mer lättskötta gräsmattan. Genom denna omvandling från produktionsenhet till en sluttande gräsyta har denna införlivats med området framför huvudbyggnaden (Representationsträdgården) och bildar nu en sammanhängande enhet.

Väster om den före detta bärträdgården tar arboretet vid. Ett område om cirka en tredjedels hektar och som sträcker sig ned till ladugårdsbacken. Gränsen mellan de bägge delarna är något flytanden då de endast skiljs åt genom längden på gräset. För att minska arbetsinsatsen och samtidigt sänka skötselkostnaderna låter man således gräs och örter få växa fritt. I området återfinns i dag ett femtontal solitära lövträd där merparten består av inhemska arter samt några enstaka buskar. Statusen på träden varierar och flera individer uppvisar behov av skötselinsatser.

*Vy över Södra trädgården sett från entrén till trädgården. Arboretet i bakgrunden skymmer delvis ladugården.
Foto: J Blom*

Förslag

För att återskapa och samtidigt visa på betydelsen av de olika bruksytorna som bestod av nyttoväxter återplaneras bärbuskar på samma plats som tidigare. Förövrigt klipps gräsytan som tidigare för att därigenom bibehålla befintlig karaktär och utsikt över odlingslandskapet mot söder. Odlingen med

bärbuskar ges ett pedagogiskt innehåll genom att visa skillnaden på sorter samt olika odlings- och uppbindningsmetoder. Skörden tas tillvara och förädlas för att sedan avyttras i café och butik.

Tillgängligheten i arboretet förstydligas genom att skapa ett gångsystem som formas och sköts med hjälp av gräsklippare. Genom att kanalisera besökarna på detta sätt skyddas övrig växlighet. Ny- och återplantering av träd och buskar utgår ifrån de arter och namnsorter som tidigare funnits på platsen. Planteringar bör göras i omgångar med ett par års intervall för att skapa större dynamik och variation med avseende på förnyelse, storlek på växterna samt åskådliggöra deras olika utvecklingsfaser. Syftet är att spegla ett tidstypiskt växtsortiment med avseende på plats och klimat.

Utifrån ett skyltprogram beskrivs växterna utifrån svenskt och vetenskapligt namn samt tillika eventuellt sortnamn.

Skötsel

Återkommande skötsel består i huvudsak av gräsklippning. Till årliga arbetsinsatser som tillkommer är beskärning av träd och buskar, slåttring av arboretet och skörd av bär föras in. Här av följer ett ökat skötselbehov under framförallt sensommar och höst.

*Bild inifrån del av arboretet,
Foto: J Blom*

Nyttoträdgården

På äldre foton över området kan man tydligt se de väl avgränsade rektangulära odlingskvarteren. Alla växter väl ordnade i raka rader och som befinner sig i olika odlingsfaser och ålder. Området utstrålar nytta och kan bara uppfattas som en mycket välskött produktionsträdgård med en mångfald av grödor och kulturer.

Området innefattar i fallande ordning utifrån upptagen yta: fruktträdgård, köksträdgård, perennplanteringar och örtagård. Förutom äpplen så produceras här i dag bär och grönsaker samt blommor till snitt.

Vy över fruktträdgården med Påfågelsrabatten i förgrunden till höger. Foto: J Blom

Granhäcken utgör en central roll för hela trädgårdanläggningen. Både nuvarande och tidigare trädgårdmästare på Mårbacka var inte bara väl förtrogna med häckens starka rumsbildande inverkan utan också dess förmåga att hålla nordan och frosten borta under tidig höst och sena vårar.

Fruktträdgården. Merparten av de äldre äppleträden i fruktträdgården lider av fruktträdkräfta medan nyplanterade svårligen har gått att etablera och många har tagits bort. Orsaken till dessa problem kan hänföras till ett icke fungerande dräneringssystem. Vid provgrävningar i området var doften av metangas påtaglig och klarvatten blev snabbt stående i trädspeglarna hos nyplanterade träd efter minsta regn. Sedan två år tillbaka har en ny dränering anlagts för att avvattna området och därigenom förbättra trädens livsmiljö och för att gräsytan ska kunna användas vid andra tider än efter längre torrperioder. Som en följd av att marken under en längre tid varit vattensjuk är stora partier i dag helt utan träd.

Vattensjuk gräsmatta. I bakgrunden skimtar den omgärdande granhäcken. Bilden är tagen innan anläggning av nya dräneringen. Foto: J Blom

Ungträd som inte klarat etableringen. Bakom trädet syns spår efter den nya dräneringen. Foto: A-L Sonesson

Angrepp av fruktträdkräfta på ungt träd. Foto: A-L Sonesson

Köksträdgården har en naturlig och praktisk placering då det är nära till både café och butik. Här odlas under sommaren grönsaker som i första hand utgör det dagsfärska inslaget i caféets matservering. Saknas gör dock möjligheten till försäsongsarbete såsom förkultivering och drivning av unga plantor.

*Köksträdgården med nyplanterade bäddar och med hallon och krusbär som avgränsning mot norr.
Foto: A-L Sonesson*

Köksträdgården med butiksbyggnaden i bakgrunden. Foto: A-L Sonesson

Örtagården. Under de stora och bredkroniga äppleträden nordost om mangårdsbyggnaden återfinns örtagården. Växtmaterialet är planterat i ett strikt rutsystem med tillhörande namnskyltar. Här uppvisar flera växter en för arten icke typisk utveckling och tillväxt, detta då de flesta kryddväxter är ljusälskande.

Örtagården. Foto: A-L Sonesson

Övriga perenner återfinns i Pion-, Sol-, och Påfågelsrabatten. Den senare används i första hand för odling av blommor till snitt. Tillgången till egna snittblommor är ett viktigt inslag för att förhöja skönhetsvärdet inne i mangårdsbyggnaden. De två andra rabatterna består av växtsamlingar som inte kan knytas till platsen utifrån en tidigare historisk anläggning.

Förslag

Med utgångspunkt från planteringsplanen 1912 görs en lista över vilka sorter som kan vara intressanta att återplantera. Då planteringsplanen innehåller en stor variation av olika sorter är det av vikt att bestämma hur odlingen kan bli till en levande del av trädgården där man tar hand om skörden. Ska här i första hand produceras bordsfrukt eller blir det enklare att odla för musttillverkning? Tidigare har det också arbetats för att det här skulle skapas ett lokalt klonarkiv för värmländska sorter.

Frukträdgården. Plantering av nya äppleträd görs utifrån nuvarande rad- och plantavstånd. Hela ytan ska inte planteras utan ursparningar görs för att skapa öppna solbelysta partier. Avsikten med att

bibehålla vissa fria gräsytor är att detta möjliggör för andra aktiviteter att ta plats. Här skulle det till exempel finnas utrymme för egen medhavd picknick, försäljning, utställningar eller externa kulturevent.

Köksträdgården får behålla sitt nuvarande läge och då finns det samtidigt möjligheter att förändra odlingsytan i storlek efter behov och intresse. Genom att anlägga en bänkgård i anslutning till köksträdgården kan sortimentet av grönsaker och perenner förändras och förnyas samt odlingssäsongen förlängas.

Påfågelsrabatten ges en översyn och befintligt växtmaterial provas mot äldre perennlistor och ställs sedan i relation till efterfrågan på snittblommor. I första hand är det tidstypiska icke doftande perenner som ska hållas i odling. Detta med tanke på växternas autenticitet och besökarnas krav på doftfria miljöer.

Pionrabatten. Merparten av växtmaterialet här är av ringa intresse ur ett historiskt och platsbundet perspektiv. De perenner som är intressanta att ta till vara flyttas för att hålla i odling tills art- och sortbestämning har kunnat göras. Rabatten grävs om och förbättras för att sedan konverteras till örtagård (se nedan).

Solrabatten som tidigare troligtvis kallades för ”Ruths rabatt”, efter trädgårdsmästaren Ruth Brandberg, ger vid hand att denna praktfulla blomsterrabatt med perenner just legat här. Genom att använda tidstypiska och i viss utsträckning befintliga växter som är intressant att fortsätta att ha i odling återskapas en perenn paradrabatt. Blomningstidens kulmen får gärna infalla under hög- och sensommar för att komplettera grönsaksodlingarna, äppleblomningen och sommarblomsrabatterna.

Örtagården flyttas till Pionrabatten där ljusförhållande och markens egenskaper passar bättre till krydd- och medicinalväxter. Om man sedan bestämmer sig för att odla primörer och kortare grönsakskultur återtar man sedan en nästan helt försvunnen odlingsprincip. Den att hålla jorden öppen under välskötta fruktträd för odling av grönsaker och potatis.

Granhäcken. Då statusen på individbasis varierar stort är en översyn där man bedömer friskhet inom den närmsta framtiden påkallad. Här får man vara beredd på att nyplantering kan bli aktuellt. Kanske vore det bäst med ett rejält omtag där man planerar en helt ny häck utanför den gamla, som senare vid lämpligt tillfälle tas bort.

Som en följd av denna förnyelse och omstrukturering av odlingsytor och rabatter i nyttoträdgården är det störst chans att man här träffar på trädgårdsmästaren i sitt varande. Här kan besökare få ta del av hur man med äldre traderade arbetsmetoder inom odling, förökning, drivning och skötsel skapar en trädgård innehållande både nytto- och prydnadsväxter. Viktigt är att trädgårdsarbetet synliggörs och bli till en del av upplevelsen vid besök på Mårbacka. Att trädgårdsmästaren finns på plats och kan svara på frågor höjer trädgårdens upplevelsevärde och ges samtidigt pedagogiska innehåll.

Skötsel

Förslagna åtgärder och förbättringar av Nyttoträdgården kommer inte nämnvärt att medföra större arbetsinsatser i den löpande skötseln. Däremot förlängs odlingssäsongen och kravet på att trädgårdsmästaren finns på plats tidigare på våren ökar jämfört med idag.

Plantskoleområde

Ytterst påfallande är att trädgården i sin helhet saknar en ”Trädgårdsmästarens plats”. En plats för sådder och drivning under glas. En plats för förvaring av redskap, krukor och fröer. En plats att dra sig undan till för att få arbeta ostört.

För att kunna driva och utveckla en trädgård som den på Mårbacka, på ett historiskt och rationellt sätt, erfordras funktionella lokaler och arbetsmetoder. Saknas gör: en fungerande arbetslokal med tillhörande förråd samt vidhängande plantskola. Således krävs investeringar i och uppbyggnad av ett mindre men väl avpassat trädgårdsmästeri. Genom skapandet av dessa lokaler ”placeras” trädgårdsmästaren i ”sin” trädgård och i denna uppbyggnadsfas mejslas arbetsrollen fram. Målsättningen måste dock vara att dennes arbete blir en del av, och synliggörs som ett naturligt inslag för besökaren. Trädgårdsmästaren får alltså en egen plats att ta avstamp ifrån. Platsen för ett trädgårdsmästeri med plantskola kan med fördel anläggas norr om granhäcken där det i dag finns ett mindre förråd och upplag för trädgårdsavfall. Optimalt vore om anläggningen hamnade både i och utanför trädgården. Med en framsida som vetter mot trädgården i söder och med en mer privat baksida så skulle detta vara möjligt.

Väl undanskymt i trädgårdens sydvästra hörn ligger ett litet, men fungerande kallväxthus för i första hand uppdrivning av tomater. Hit kommer sällan besökaren. Placeringen av växthuset ligger helt i motsatt ände av trädgården mot redskapsboden som ligger utanför granhäcken, norr om nyttoträdgården. Avståndet mellan anläggningarna gör det svårarbetat och onödig tid läggs på långa transporter i trädgården. Foto: J Blom

Café- och butiksområdet

Ett sammanhängande område som behöver studeras separat och omdanas för att kunna serva framtida besökare och deras behov. Målet måste vara att skapa ett tydligt pedagogiskt innehåll och en fungerande fysisk grundstruktur. Att skapa ett besökscentrum som förmedlar kunskaper som rör kulturvård, litteratur, konst och olika typer av hantverk.

Café och butiksområdet sett söderifrån. Foto: J Blom

Café och butiksområdet sett från östra entrén. Foto: J Blom

Entréområdet. I bakgrunden byggnaden med toaletter. Foto: J Blom

PRINCIPER FÖR VÄRDEANALYS

Maria Flinck

All värdering är subjektiv, ytterst beroende av kunskaper och erfarenheter hos den som gör värderingen. Beskrivningen av en trädgårds kulturhistoriska värde får dock inte bli löst tyckande – är den fin eller ful? Det har utarbetats flera metoder att värdera kulturhistoriska miljöer av olika slag. Ingen är direkt avsedd för trädgårdar men de kan alla användas om man bara har i åtanke att trädgårdar består av levande material som behöver kontinuerlig skötsel.¹⁰⁸

Värderingens plats i vårdprogrammet

Underlaget för värderingen är historiken och beskrivningen av nuläget. Om någon av dessa delar är bristfälliga kan heller inte värderingen bli välgjord. Värderingen är avgörande för målsättningen för trädgårdens framtida skötsel och åtgärder. Därför måste man i värdebeskrivningen tydligt peka ut vilka delar i anläggningen som bidrar till värdet och motivera varför dessa delar är viktiga. För en trädgård skyddad som byggnadsminne eller en trädgård som är ett museum är värderingen dessutom ett redskap för att ge trädgården rätt skötsel eller att motivera nödvändiga åtgärder för att trädgården ska bevaras långsiktigt.

Bakgrund för värdering

Ramarna för bevarande av Mårbackas trädgård är dels skyddsföreskrifterna i byggnadsminnesbeslutet och dels Selma Lagerlöfs egna förordnanden för stiftelsen i testamentet.

Riksantikvarieämbetets beslut om byggnadsminnesförklaring är daterat 14 augusti 1967.¹⁰⁹

Motiveringen formuleras så här:

”Enär Mårbacka gård bevara egenarten hos gången tids byggnadsskick liksom minnet av historiskt betydelsefulla händelser och med hänsyn härtill är att anse såsom synnerligen märklig ...”

Skyddsföreskrifterna nr 1 och 2 gäller enbart huvudbyggnaden.

”3. Fastigheten Mårbacka 1:4 må ej utan riksantikvariens samtycke ytterligare bebyggas eller bli föremål för annan väsentlig förändring.

4. Huvudbyggnaden skall ägnas för dess bestånd erforderligt löpande underhåll och parken kring byggnaden hållas i vårdat skick.”

Detta är standardformuleringar för byggnadsminnen från den tiden. Både motivering och skyddsföreskrifter är undermåliga när det gäller trädgården, men hela fastigheten inklusive trädgården ingår i området som skyddas som byggnadsminne. Fastigheten, d v s även trädgården, får inte bebyggas eller förändras utan riksantikvariens, numera länsstyrelsens, tillstånd. Om trädgården ("parken") ska kunna hållas i vårdat skick krävs en kunnig trädgårdsmästare som kan vårda den.

---

¹⁰⁸ Om ej annat anges är källan om värderingar Flinck, Maria *Historiska trädgårdar. Att bevara ett föränderligt kulturarv*. Stockholm 2013

¹⁰⁹ Riksantikvarieämbetet: Bebyggelseregistret Östra Ämtervik 288:1

Idag kräver många länsstyrelser att ett vårdprogram ska göras inför byggnadsminnesförklaring av en trädgård och skyddsföreskrifterna kan sedan formuleras så att trädgården ska skötas enligt vårdprogrammet. Görs vårdprogram i efterhand ska det skickas till länsstyrelsen för kommentarer och godkännande.

Selma Lagerlöf testamenterade fastigheten Mårbacka till en stiftelse som skulle förvalta hennes förmögenhet och använda avkastningen till att bevara Mårbacka som en minnesgård över henne själv och släkten Lagerlöf.¹¹⁰ Tillsynen över stiftelser ligger också på länsstyrelsen.

Hennes egna formuleringar i testamentet förtydligar vad som ska bevaras:

"Huvudbyggnaden å Mårbacka med tillhörande gårdsplats, trädgård, bakgård och därå eller därintill uppförda byggnader såsom gamla drängstugan, gästrumsflygeln och uthuslängan o.d. jämte där befintliga lösören ..." (Villkor C.)

"Alla å samma fastighet befintliga eller tillhörande yttre och inre inventarier och lösören, av vad slag de vara må, ..." (X.1)

"Det är vidare min önskan och vilja, att Mårbacka skall hållas tillgängligt för allmänheten, i den omfattning och å de tider som stiftelsens styrelse bestämmer." (Villkor E.)

Hon nämner uttryckligen gårdsplats, bakgård och trädgård som delar i minnesgården, liksom yttre inventarier och lösören. Till dem kan räknas både trädgårdsmöbler, prydnader och växter. Allt detta ska bevaras och förvaltas i sådant skick att minnesgården kan visas för allmänheten. Om man lägger till vad hon skrivit om trädgården i sina memoarer och i de brev som handlar om trädgården får man en ganska tydlig bild av vad hon ansåg vara viktigt att bevara av de äldre delarna från hennes barndom och vilka nya planteringar hon själv anlade.

Trädgårdar som museer

Bara ett fåtal trädgårdar är eller ingår i museer och de flesta av dem har någon form av lagskydd. Om en trädgård har blivit museum beror det vanligen på att en känd person bott där och intresserat sig för trädgården eller på att den är ett exempel på en känd konstnärs, arkitekts eller trädgårdsarkitekts skapande. Trädgården kan även vara representant för en viss kategori anläggningar eller typisk för en viss tid. I alla dessa fall är det orsaken till att platsen blivit museum som är utgångspunkt för vad som ska bevaras. I en känd persons trädgård är främst de delar värdefulla som fanns under den personens tid på platsen, dvs de äldre delar den personen valde att behålla och allt det som kom till under dennes vistelse där.

En trädgård av en känd konstnär, arkitekt eller trädgårdsarkitekt är sannolikt välbevarad eller möjlig att restaurera eller rekonstruera. Sådana trädgårdar är ofta väldokumenterade vilket gör att det finns källor som grund för värdering, bevarande och åtgärder. Skillnaden mellan ett museum och en bebodd miljö är att ett museum ska visa en bestämd tidpunkt eller tidsperiod, medan en bebodd miljö fortfarande befinner sig i förändring när de som bor där vill använda trädgården på nya sätt.

Mårbacka var Selma Lagerlöfs barndomshem, senare när hon blivit författare hennes eget hem och när hon blivit världsberömd Nobelpristagare en plats för representation och en turistattraktion. Som del av hennes hem skulle trädgården ge mat och blommor till hushållet. Som jordbruksfastighet skulle

---

¹¹⁰ Dalarnas länsstyrelse: Selma Lagerlöfs testamente 22 februari 1933

överskott från trädgården säljas och bidra till gårdsekonomin. Trädgården var också till för rekreation, för henne själv och hennes släktingar och vänner. Så småningom blev trädgården också en plats för representation, för mottagning av skolklasser, läsare och andra grupper, för större festligheter, uppvaktningar och hyllningar. Redan under hennes liv blev Mårbacka en plats både svenska och utländska turister besökte i sådana mängder att det blev svårt för författaren att få skrivro.¹¹¹

Den tidsperiod Mårbacka som minnesgård och personmuseum ska visa är den tid Selma Lagerlöf ägde den 1908–1940. Under den tiden förändrades trädgården och husen byggdes om, men hon bevarade också delar av den trädgård som fanns under hennes barndom. Eftersom en del av trädgården omgestaltades av arkitekten Isak Gustaf Clason i samband med ombyggnaden av huvudbyggnaden kan man ytterligare begränsa tidsperioden som den delen ska visa till 1925–1940.

Det finns få personmuseer över berömda kvinnor i Sverige. De flesta har skapats över eller bevarats efter berömda män. I Erik Janssons bok *Somrars fröjd. Svenska författares och konstnärers trädgårdar*. (2002) presenteras 14 anläggningar. Bara fyra har tillhört kvinnor, förutom Selma Lagerlöf även Ellen Key, Elin Wägner och Moa Martinsson. Karin och Carl Larssons trädgård presenteras som gemensam, medan Hildasholms trädgård presenteras under Axel Munthes namn, trots att den som skapade trädgården och vistades där var Hilda Pennington-Mellor, gift med Munthe.

På Mårbacka finns två till kvinnor som satt sin prägel på trädgården. Den första trädgårdsmästaren var Ruth Brandberg, utbildad på Horticultural College for Women i England.¹¹² Brevväxling visar hur engagerad Selma Lagerlöf var i trädgården men också hur hon förlitade sig på Brandbergs kunskaper och kontakter. Efterträdaren Naima Smitt fullföljde de påbörjade anläggningarna. Selma Lagerlöf beskrev själv den annorlunda relation hon hade med de två första högutbildade trädgårdsmästarna och den hon fick senare med en manlig trädgårdsmästare från trakten.

Metoder för värdeanalys

Vid värdering är det viktigt att arbetsprocessen är tydligt avläsbar för dem som senare ska använda texten. Den person som gör värderingen måste göra den genomtänkt och förklara sina ställningstaganden så tydligt att andra i efterhand kan förstå hur och varför värderingen gjordes. Det gör man genom att beskriva och motivera det kulturhistoriska värde som tillskrivs anläggningen som helhet eller specifika delar hos trädgården.¹¹³

Man kan se både privata trädgårdar och offentliga parker som ett kapital, vilket under många år byggts upp av pengar, arbete och växternas naturliga tillväxt. Fortsatt god skötsel av anläggningarna upprätthåller kapitalets värde. Även kulturhistoriska värden bibehålls av kontinuerlig god skötsel, medan de riskerar att minska och till slut försvinna av dålig skötsel och återkommande upprustningar. Trädgårdens kapital av långsiktigt ackumulerat värde kan beskrivas i termer av trädgårdens kulturhistoriska värde, dess karaktär, vad trädgården kan berätta om sin historia och om människorna som bott eller vistats där, eller trädgårdens betydelse för de människor som berörs av platsen.

Trädgårdens kulturhistoriska värde

¹¹¹ Om ej annat anges är källan Tandre, Anna *Mårbackas trädgård* 1998 resp 1997

¹¹² Nolin, Catharina Ruth Brandberg (1878–1944). *Svensk trädgårdskonst under fyrahundra år*. Stockholm 2000

¹¹³ Cissela Génetay och Ulf Lindberg, RAÄ om "Vägledning för kulturhistorisk värdering och urval." 17.1.2013

En plats kulturhistoriska värde brukar i första hand beskrivas som kopplade till de ursprungliga material som ingår i den eller till de strukturer som byggts upp av materialen. Även spår av hantverket i dessa material och strukturer har kulturhistoriskt värde. Immateriella värden kan också ingå som t ex levande hantverkstraditioner; berättelser, myter och skrönor; eller ritualer och festseder kopplade till högtider, religion eller folkto.

För trädgårdar är det grundläggande att förstå värdet inte bara i de döda materialen: Gunnebostaket, trägrind, gjutjärnsurna, stenkänk, gånggrus etc, utan framförallt i de levande materialen, i första hand växterna men även i jord och vatten. De som arbetar med att bevara döda originalmaterial så oförändrade som möjligt har ibland svårt att förstå det kulturhistoriska värdet i levande växter som förändrar sig hela tiden. För dem som arbetar med trädgårdar är växternas föränderlighet en del av deras naturliga egenskaper och trädgårdsmästarens hantverk går ut på att hantera denna föränderlighet så att man får ett önskat resultat: en tätare och tätare häck, ett större och allt mer rikgivande fruktträd, en rabatt som blommar från vår till höst eller en köksträdgård som förser hushållet med alla slag av grönsaker, bär och frukter.

I en trädgård med kulturhistoriskt värdefulla gamla växter handlar det om att få växtindividerna och/eller växtsorterna att överleva och fortsätta fylla sin ursprungliga funktion som häck, till mat eller skönhetsupplevelse.¹¹⁴ Den levande trädgårdsmästartraditionen är ofta orsaken till att växterna överlevt och att strukturer av växter bevarats på en plats. I trädgårdar är de immateriella värdena i hantverkskunskaperna förutsättningen för att de levande materiella värdena i växterna ska kunna bevaras även i fortsättningen.

På Mårbacka finns fortfarande en hel del växter och strukturer av växter bevarade från Selma Lagerlöfs tid, vilka har kulturhistoriskt värde. Det är t ex granhäcken, björkallén och hängasken. Toddylunden är en välbevarad avdelning som är beroende av en tradition av slätter med urskiljning för att få en kontinuerlig förnyring av beståndet av björkar och granar, och för att behålla markfloran. Där finns även osynliga materiella lämningar under mark av de gamla sandgångarna som blivit överväxta. Ett par arkeologiska stickprov visade att både materialen i gångarna och deras uppbyggnad finns kvar. Exempel på strukturer och föremål av döda material som finns kvar är terrasserna med balustrader och trappor, soluret och de gröna ribbänkarna i huvudbyggnadens loggia.

Platsens karaktär

Tidigare har trädgårdar ibland beskrivits med stilbeteckningar t ex en renässansträdgård eller en funkisträdgård, vilket kan fungera om trädgården anlagts i en rådande modetil och fortfarande behåller de dragen tydliga. Tittar man på hela trädgårdsbeståndet är sådana trädgårdar väldigt ovanliga i Sverige. Genom att istället beskriva vad som utmärker en trädgård, dess individuella karaktär, och utgå från den karaktären vid värderingen blir det tydligare vad i trädgården som är värt att bevara.

En trädgårdens individuella karaktär är summan av de naturliga förutsättningarna, alla inblandade personers kunskaper och smak uttryckta i den första anläggningen på platsen, i de förändringar som gjorts i anläggningen under årens lopp och i resultatet av den kontinuerliga skötseln. Mårbackas karaktär kan kortfattat beskrivas som ett exempel på en svensk mindre herrgårdsträdgård från sekelskiftet 1900 med drag som är typiska för regionen och klimatet. Anläggningen har, som

---

¹¹⁴ Sales, John The Conservation and Management of Historic Flower Gardens of the Twentieth Century. *Garden History, Journal of the Garden History Society*. Winter 2009, vol 37:2, s. 218–225

många herrgårdsträdgårdar, en rätvinklig grundplan, som ger ett symmetriskt intryck och den består av olika delar för nytto- och prydnadsodling. Delarna innehåller olika många tidsskikt. Sådana trädgårdar har inte varit ovanliga, men många av dem har försvunnit eller förenklats så de blivit obegripliga. Mårbacka har fortfarande välbevarade drag från andra hälften av 1800-talet och början av 1900-talet, både naturlig park (toddylund), färgglada blomplanteringar i mönster (kring soluret på gårdsplanen), omfattande nyttoodling (frukt- och köksträdgården) och stram nyklassicism (norra trädgården).

De delar och planteringar som är typiska för regionen och ger en tydlig lokal karaktär är den omgivande granhäcken som förbättrar mikroklimatet vilket är särskilt viktigt för en lyckad fruktodling i kalla områden. Likaså är användningen av björkar vanlig i norra delen av Sverige men även i resten av landet ett vanligt uttryck för nationalismen i trädgårdskonsten omkring sekelskiftet 1900. På Mårbacka finns björkar i både en naturlig del, som toddylunden, och i formella planteringar, som björkallén längs infarten och raderna av björkar längs tomtens västra kant, runt dammen och längs landsvägen.

Platsens berättelser

Alla trädgårdar kan berätta något om sin egen historia. En del kan också berätta om trädgårdshistoriens utveckling i allmänhet eller om trädgårdarnas plats i större samhälleliga sammanhang. Första steget för att avslöja vilka berättelser en trädgård kan berätta är att beskriva dess historia och nuläge, samt att beskriva de synliga spåren av det som förändrats och det som bevarats i trädgårdarna. Nästa steg är att undersöka i vilket sammanhang trädgården anlagts, odlats och förändrats. Tillsammans med personligt källmaterial som dagböcker och brev skrivna av personer som bott, arbetat i eller besökt trädgården kan det ge en bild av vilka funktioner trädgården haft.

Genom människors berättelser om en plats finns också möjligheten att få verksamheter beskrivna, något som annars kan vara svårt att förstå enbart av platsens utseende idag. Ofta är en verksamhet redan nedlagd när frågan om kulturarv blir aktuell. I trädgårdar finns i vissa fall bara ett tomt skal kvar.¹¹⁵ Trädgårdens funktioner vad gäller både nyttoodling till hushållet och prydnadsodling för ägarens rekreation och status är nedlagda och då har de flesta växterna och kunskaperna om hur de skulle skötas också försvunnit. För ett museum är pågående verksamhet ett sätt att levandegöra miljön. Trädgårdsmästare som arbetar bidrar till illusionen att det fortfarande är en bebodd plats där Selma kan dyka upp när som helst.

Utställningen *The Writer in the Garden* på British Library 2005 visade på det ömsesidiga beroendet och påverkan mellan verkliga trädgårdar och trädgårdar i litteraturen från Bibeln till idag. Samtida eller historiska verkliga trädgårdar har inspirerat författare att beskriva dem eller fantisera ihop ännu underbarare trädgårdar, vilka i sin tur inspirerade läsare att försöka förverkliga dessa idéer i nya trädgårdar, vilka kunde inspirera nästa generation författare osv.¹¹⁶

Mårbackas trädgård är speciell genom Selma Lagerlöfs egna beskrivningar av liknande trädgårdar i sina berättelser. Likaså genom hennes beskrivning av sin barndoms och sin egen trädgård i memoarerna. Detta ger sammantaget Selma Lagerlöfs egen berättelse om trädgården på Mårbacka.

---

¹¹⁵ *Kulturarv eller fasadarv. Om det etnologiska perspektivet i kulturmiljövården*. Red. L. Palmqvist, Nordiska museet/SAMDOK, Stockholm 1998

¹¹⁶ Flinck, Maria Författaren i trädgården – en utställning. *Forum för trädgårdshistorisk forsknings Bulletin* nr 18, 2005

Dessa beskrivningar och berättelser gör det också möjligt att idag analysera trädgården: vad kan den mer berätta om som hon inte direkt beskrev? Om hennes smak, traditioner, förändringar och nyheter, personliga detaljer och ekonomiska verksamhet? Är hennes egen trädgård inspirerad av den idealbild av en trädgård hon ofta beskriver i sin litterära verksamhet eller har Mårbackas trädgård varit förebilden för dessa beskrivningar?

Platsens betydelser

Utgångspunkten för förståelsen av begreppet "betydelse" är de människor för vilka platsen har betydelse och deras reaktioner på platsen. En plats som har kulturhistorisk betydelse är en plats med historia som väcker intresse, väcker tankar, uppfattas som viktig eller relevant i något sammanhang (socialt, samhälleligt, lokalt), en plats som är full av värden. De betydelser en trädgård har för människor är både en orsak till att bevara den och en hjälp att rangordna vad i trädgårdens innehåll som måste bevaras för att den ska behålla betydelserna.¹¹⁷

De flesta trädgårdars betydelse är begränsad till de personer som anlagt den, som lever i den och sköter den. En del anläggningar har en vidare betydelse för en större grupp människor. Det finns mycket få trädgårdar i Sverige som har betydelse för människor i andra världsdelar, Skogskyrkogården i Stockholm är en och Mårbacka är en annan.

Mårbackas trädgård är betydelsefull för:

- Selma Lagerlöfs släkt och vänner, samt deras efterlevande.
- De som arbetar eller tidigare har arbetat på Mårbacka.
- Läsare från hela världen och de är kanske de viktigaste. Att se och med sina egna sinnen uppleva en likadan trädgård som den man läst om i Selma Lagerlöfs berättelser har en stor betydelse. Särskilt för människor från andra delar av världen, med annat klimat och annan trädgårdstradition, som bara känner till Sveriges natur, landskap och trädgårdar genom läsningen av Selma Lagerlöf.
- Litteraturvetare, trädgårdshistoriker, genus- och queerforskare, med flera.
- Människor i trakten, i Sunne kommun, i Värmland. Här finns dock frågetecken. Erik Jansson har rubriken "En av Värmlands bäst bevarade hemligheter" över kapitlet om Mårbacka i sin bok om författares och konstnärers trädgårdar.¹¹⁸ Har Mårbacka betydelse för lokalsamhället?

Övergripande värde

Mårbackas trädgård är den enda av den världsberömda och Nobelprisbelönade författaren Selma Lagerlöfs trädgårdar som finns kvar. Eftersom Selma Lagerlöf skrivit om denna och andra liknande trädgårdar i sina litterära verk, memoarer och privata brev är denna trädgård av omistligt värde för att förstå författaren och hennes verk. Det gör Mårbackas trädgård unik och oersättlig.

Trädgården måste skötas och samma växter odlas som under hennes tid för att upplevelsen och förståelsen ska bli möjlig. Den utarmning som pågått under decennier kan vändas tack vara ett rikt källmaterial, vilket även gör att restaureringar och rekonstruktioner skulle kunna genomföras. Det kräver dock tillräckliga resurser till välutbildade och hantverkskunniga trädgårdsmästare på heltid för att upprätthålla kvaliteten och värdena i anläggningen.

¹¹⁷ Sales, John *Conserving Historic Gardens. Journal of Architectural Conservation* No 2, Vol 6, 2000, s. 73

¹¹⁸ Jansson, Erik *Somrars fröjd. Svenska författares och konstnärers trädgårdar*. Stockholm 2002, s 89

Långsiktig målsättning

Om en trädgård har en lång historia måste planeringen för framtiden vara lika lång. Både de mest långlivade växterna och de ettåriga måste få rum i den långsiktiga målsättningen. Här beskriver man den historiska ram man måste hålla sig inom om inte det kulturhistoriska värdet ska minska.

Trädgårdens tålighet/ömtålighet mot tillägg och slitage kan också beskrivas.

Det övergripande målet för trädgården på Mårbacka måste vara att bevara Selma Lagerlöfs unika trädgård så som den såg ut under perioden 1925–1940, alltså efter att den nuvarande huvudbyggnaden tillkommit. Den plan och karaktär, de former, strukturer, material, växter och dekorationer som fanns då ska bevaras eller restaureras.

Om det behövs för att förstärka helhetsintrycket eller karaktären i delarna kan vissa detaljer behöva rekonstrueras, men då kommer fördjupade källstudier att bli nödvändiga för ett gott resultat. Det hot mot trädgården och dess innehåll som finns behöver åtgärdas snarast och utan att ytterligare skada något i trädgården.

För trädgårdens helhetsintryck vore det mycket värdefullt om odlingsverksamheten i frukt- och köksträdgården, samt i södra trädgården kunde återupptas i större omfattning än idag. Försäljning av överskott och förökning av ursprungliga växter skulle vara en fortsättning av den verksamhet som funnits där tidigare. Genom att visa upp den tidens växter och odlingstekniker skulle Mårbackas trädgård förstärkas som en sevärdhet. Dessutom skulle den kunna bli ett sådant pedagogiskt exempel som Selma Lagerlöf ville att hennes trädgård skulle vara.

Källförteckning

Otryckta källor

Riksantikvarieämbetet

Bebyggelseregistret Östra Ämtervik 288:1 Beskrivning av byggnadsminne 1993-01-01 och
Beslut om byggnadsminnesförklaring daterat 14 augusti 1967

Cissela Génétay och Ulf Lindberg, muntligt om "Vägledning för kulturhistorisk värdering och
urval." 17.1.2013

Dalarnas länsstyrelse

Selma Lagerlöfs testamente 22 februari 1933 (avskrift)

Litteratur

Flinck, Maria Författaren i trädgården – en utställning. *Forum för trädgårdshistorisk
forsknings Bulletin* nr 18 2005

Flinck, Maria *Historiska trädgårdar. Att bevara ett föränderligt kulturarv*. Stockholm 2013

Jansson, Erik *Somrars fröjd. Svenska författare och konstnärers trädgårdar*. Stockholm 2002

Kulturarv eller fasadarv. Om det etnologiska perspektivet i kulturmiljövården. Red. L.

Palmqvist, Nordiska museet/SAMDOK, Stockholm 1998

Nolin, Catharina Ruth Brandberg (1878–1944). *Svensk trädgårdskonst under fyrahundra år*.
Stockholm 2000

Sales, John Conserving Historic Gardens. *Journal of Architectural Conservation* No 2, Vol 6,
2000, s. 73

Sales, John The Conservation and Management of Historic Flower Gardens of the Twentieth
Century. *Garden History, Journal of the Garden History Society*. Winter 2009, vol 37:2, s.
218–225

Tandre, Anna *Mårbackas trädgård. Igår, idag och i framtiden*. Examensarbete, Inst. för
landskapsplanering Ultuna, Samhälls- och landskapsplanering nr 1, Uppsala 1998

Tandre, Anna Mårbackas trädgård. *Värmland förr och nu* 1997, tema "Det gröna rummet", s
41–67

TANKAR OCH REFLEKTIONER OM MÅRBACKAS TRÄDGÅRD

Expertgruppens utvalda objekt

Reflektion kring Mårbackas trädgård

Anna Tandré 2014-01-13

Selma Lagerlöfs liv och författarskap har varit föremål för mycket forskning genom åren. Hurdan var hon? Många som undrat ser att hon hade många sidor, vilka ibland står i skarp kontrast till varandra. Även hennes trädgård på Mårbacka speglar ett mångfacetterat förhållningssätt, där hon lät den ha olika roller. Den här växlingen är så uppenbar och knuten både till Selma Lagerlöf som person och till den tid hon levde i, att den måste förvaltas och komma besökare till del. Två framträdande roller för Mårbackas trädgård var dels det praktiska fruktodlingsarbetet, dels Selma Lagerlöfs sätt att använda dess komponenter i sin litteratur. En av författarinnans uttalade ambitioner var att inspirera traktens invånare till odling och trädgårdskonst. Genom att förvalta det kulturhistoriska arvet på Mårbacka väl, kan vi infria den ambitionen ännu idag.

Trädgårdens karaktär och användning på Selma Lagerlöfs tid

Mårbackas trädgård är på en och samma gång enkel och märklig. Den starka kopplingen till Selma Lagerlöf ger den ett unikt och odiskutabelt värde. Generellt sett är anläggningen vanlig för sin tid, men den innehåller även ovanligare strukturer. Vid sidan av mera förväntade inslag av parkträd och fruktträd finns den hagmarksliknande Toddylunden, som är en unik del av Mårbacka, och en representant för det vittomfattande lundbegreppet i svensk trädgårdshistoria.

Selma Lagerlöfs förhållningssätt till trädgården som ett arv att vårda efter tidigare Lagerlöfska generationer kombinerades med en obändig lust att utvidga och förnya. Hennes vilja att prova nya grepp för lönsamhet, växtkraft och skörd i jordbruket är väl känd. I trädgården kom detta bäst till uttryck i hennes försök att prova vilka fruktsorter som passade bäst på Mårbacka. Generellt var hon intresserad av hur olika växter artade sig i trädgården, men det är fruktträdens sorter, sjukdomar och möjligheter som framträder tydligast i dokumentationen om den nyttoinriktade odlingen. Hennes oförtrutna arbete för fruktodling på Mårbacka är i sitt sammanhang särskilt intressant då man betänker premisserna. De flesta samtida odlare i Sverige hade ett avsevärt bättre utgångsläge. Klimat, transportvägar, jordar, fruktodlartradition och kontakter i pomologiska kretsar var gynnsamma för odlare i Mälardalen och söderut. Selma Lagerlöfs möjligheter att bli lyckosam som fruktodlare var små, men även ett praktiskt sinne kan vara visionärt. Kring det pågående experimentet planterades en skyddande granhäck – med dubbla rader plantor.

Att använda trädgården som scenari och händelsernas centrum i romanform är ett återkommande grepp i Selma Lagerlöfs författarskap. Hon hade, i en 1800-talsanda, förmågan att måla upp en slags drömsyn – ett scenari – där människor och miljö smälter ihop till en helhet. Starkast lyser hennes självbiografiska skildringar av faderns födelsedagsfirande på Mårbacka den 17 augusti. Genom

ambitiösa förberedelser med utsmyckning av trädgården byggdes en förtätad stämning upp, där festligheterna stegrades till ett storartat trädgårdsspektakel med illuminering i vegetationens dunkel. Ett engagerat persongalleri, uppfyllt av en intensiv närvarokänsla, firade löjtnant Erik Gustaf Lagerlöf med Toddylunden som en perfekt inramning. En sällsam rumslighet omslöt gästerna. Selma Lagerlöfs sätt att i skrift förmedla 1800-talets användning av de grönskande rummen är en viktig del av vår trädgårdshistoria. Att i vår tid även låta Mårbackas besökare förnimma den verkliga trädgård som stod modell för detta är en angelägen uppgift.

Förvaltningen – några reflektioner

Vården av Mårbackas huvudbyggnad bygger på tanken att man förvaltar en autentisk hemmiljö. Förvaltningen av trädgårdsanläggningen borde självklart utgå från samma förhållningssätt. Men trädgårdar är sällan enkla att förvalta. Tidens gång förändrar det levande materialet och kunskapsluckor lämnar frågetecken. Det finns inga frysta ögonblick att härma, inte någon särskild dag i trädgårdens historia som vi känner i detalj. Men vi vet däremot ganska mycket om hur den aldrig har sett ut.

I utemiljöer tycks ofta de stora svepen och de grova linjerna vara oreflekterat tillåtna. Där överlagrar moderna former och funktioner det som egentligen ska visas. Detta sker i akt och mening att underlätta och stödja besöket. Skyltar, lika stora och braskande som i kommunala tätorter, sätts upp i den miljö som ur ett kulturhistoriskt perspektiv ska värnas. I decennier har arbetet med historiska park- och trädgårdsanläggningar präglats av idén att upplysa och leda med hjälp av skyltar. Det är som om man inte trott att en park eller trädgård kan lämnas ifred och upplevas utan omedelbar förklaring. Varför är det så? En park är inte detsamma som en utställning. Den är ett hortikulturellt och konstnärligt uttryck, jämförbart med andra konstnärliga uttryck, såsom musik och litteratur. De flesta avnjuter musik och litteratur utan informationsskyltar! Konst väcker ofta frågor hos betraktaren, men svaren måste inte komma mitt i texten, mitt i musiken, eller mitt i tavlan. Man måste kunna värja sig mot informationen, och göra den valbar! Det ”pyntas” med urnor och krukor, inte sällan med moderna utplanteringsväxter. Deras arttillhörighet och komposition har ofta mycket lite med den ursprungliga miljön att göra. Nya inslag tillkommer med motiveringen att de behövs som en anpassning till besökaren. Men vilka är besökarens behov? Det största behovet måste väl vara att för en stund uppleva platsens verkliga värden? Att vara mycket restriktiv med att införa nya inslag, uttryck och material är en av de viktigaste utgångspunkterna.

Skelettet i grönskan – gångsystemet – är praktiskt och visuellt ett avgörande inslag i parker och trädgårdar. I dokumentationen av äldre, odlingsintensiva anläggningar framträder det ofta tydligt, ibland spikrakt, ibland slingrande eller skevt. Odlingskvarter och gräsmattor fick form av gångarna; via dessa tog man sig fram under fruktträdvalv och utmed häckar. Idag är stora delar av detta borta på Mårbacka. Det grova krossmaterial man använder numera är fjärran från det finkorniga grus som förr tillät fotspår och hjulspår att göra avtryck. Betydelsen av detta måste diskuteras i den framtida förvaltningen.

En av trädgårdsmästarens roller i den kulturhistoriskt värdefulla miljön bör vara att upptäcka hoten gentemot densamma. Den regelbundna tillsynen och erfarenheten kan användas till att beskriva trädgårdens förändringar. Arbetet innefattar att vara öppen för ny kunskap och att upprätthålla ett kontaktnät, som kan diskutera hoten – vare sig det är okunskap, snäva budgetramar, tidens nötande tand eller växtsjukdomar som härjar. Att berätta om det kontinuerliga arbetet och att diskutera

trädgårdens förutsättningar är grundläggande. Det övergripande målet måste vara att vi i vår tid ska kunna uppleva den privata plats som Mårbackas trädgård en gång var.

Selma Lagerlöfs Mårbacka: Granhäcken och kopparköket ett litterärt kulturarv

Joakim Seiler, Chefsträdgårdsmästare, Gunnebo Slott

Datum: 24 Oktober 2013

Ärende: Mårbacka

Signatur: Joakim Seiler

Anteckningar baserade på grupparbete med Landskapsarkitekt Anna Tandré vid workshop på Mårbacka Hösten 2012.

Vision

Grunden för en anläggning som Mårbacka är att en vision formuleras. Visionen skall vara en klar gemensam målbild för alla som arbetar med Mårbacka. En tydlig vision som är förankrad hos personalen är grunden för förvaltningens och utvecklingens riktning. Utan vision så vet man inte vart man är på väg.

Alla råd i följande text styrs egentligen av visionen. Det enda råd som ligger helt fast är att formulera en vision. Visionen kommer att visa om det finns behov av en grafisk profil, ett möbleringsprogram, förändrade skötselprioriteringar, etc.

Grafisk profil

Antingen saknas en grafisk profil eller så är den ofullständigt genomförd. En grafisk profil behövs för att stärka anläggningens profil och varumärke.

Autenticitet

Jag förordar en ganska sträng autenticitets-strävan där Selma Lagerlöfs trädgård på Mårbacka är kärnan och målbilden. Alla trädgårdselement kan prövas med frågeställningen: är de från Selmas tid och del av den ursprungliga anläggningen? Om inte kan de tas bort. Men man kan inte ta bort skötebarn för dagens besökare utan att erbjuda något annat. Så när sentida tillägg tas bort måste samtidigt den historiska trädgården förstärkas, så att besökaren erbjuds ett spännande trädgårdsinnehåll. Mårbacka är ett typiskt exempel på svagheten inom det antikvariska området inom grön kulturmiljövård. För byggnader finns bebyggelseantikvarier men i utemiljön är kompetensen generellt lägre. Det gör att utemiljön spretar i sitt uttryck. I utemiljön syns inget tydligt ställningstagande vad gäller kulturlagerföljd. En orsak är bristen på antikvarisk kompetens och en annan orsak är bristen på en tydligt förankrad vision. Vilken epok vill man visa? Hur tydliggörs ett grönt kulturarv?

Prioritering av skötselresurser

I anteckningarna om Mårbacka har bilden av skötselresurser varit den att de ligger kvar på dagens nivå. Det innebär att huvudfokus blir att prioritera och rikta de skötselresurser som finns till det som är viktigast att sköta. För att frigöra resurser till skötsel av anläggningens viktigaste trädgårdsselement så bör många av de skötselkrävande sentida tillskotten tas bort. Detta skulle frigöra skötselresurser för en förstklassig paradskötsel i de viktigaste delarna samt tydliggöra den ursprungliga trädgårdsanläggningen. Om resurser till skötseln skulle öka så är det fortfarande så att anläggningen skulle vinna på att många av de sentida tillskotten skulle tas bort.

Granhäckarna

Mårbackas gamla granhäckar är trädgårdsanläggningens viktigaste karaktärsdrag och vården av dem bör ha högsta prioritet.

Skyltprogram

På Mårbacka finns idag ett stort antal olika skyltar som verkar splittrande med sina olika uttryck. Ett skyltprogram bör tas fram där ett enhetligt uttryck eftersträvas som korresponderar med anläggningens grafiska profil.

Möbleringsprogram

Möbler, urnor, krukor, vita stoppbockar och papperskorgar finns i många olika modeller. En möbelseerie för park och trädgård, och en för caféverksamheten, är önskvärd. För parken och huvudbyggnadens närområde bör fotounderlag från tiden användas. Papperskorgar bör ges en form och färg som står så lite som möjligt. För Mårbackas urnor och krukor bör enhetlighet eftersträvas, och en policy tas fram för placering och innehåll. Fotounderlag från Mårbacka och en diskussion om krukors antal, innehåll och placering i anläggningar från den aktuella tiden kan utgöra underlag. På Mårbacka bör en återgång till äldre tiders arrangemang och placering vara vägledande.

Infart, parkering och övriga turistanpassade arrangemang (toaletthuset, entréskyltar) ska smälta in och göra så lite väsen av sig som möjligt, som sluss till huvudattraktionen, och inte dekoreras.

Ta bort och lägga till – Konsten att välja väl

På Mårbacka handlar det inte bara om att fylla på med innehåll utan mycket om att ta bort störande element och renodla ett uttryck och en tidsepok. Man bör arbeta med den yttre miljön på samma sätt som med huvudbyggnaden. Min kunskap om Mårbacka är begränsad så varje förslag och påstående bör prövas noggrant före genomförande. Men förslagen visar en tydlig princip för hur man kan arbeta med den gröna kulturmiljövården på Mårbacka.

Ta bort:

- 2) Krukor vid toaletter och parkeringsautomat samt välkomstrabatten
- 3) Ta eventuellt bort rostriangeln
- 7a) Ta bort rabatter kring huvudbyggnaden
- 11) Ta bort Pionrabatten
- 12) Ta bort Örtagården

Lägg till/ höj skötselnivån till paradskötsel på följande områden:

5) Entrén till anläggningen. Björkallén och hela vägen fram till huvudbyggnaden.

- Granhäckarna
- Området kring huvudbyggnaden
- Fruktträdgården, vård av befintliga träd

Slutord

I dessa anteckningar vill jag påvisa några viktiga saker att börja arbeta med. Listan med punkter kan självklart göras längre. Områden som grusprogram, trädvårdsplan, dräneringsarbeten/markarbeten etc. är av stor vikt. Många av landets historiska trädgårdsanläggningar klarar att upprätthålla en skötsel men väldigt få klarar av att genomföra nödvändiga underhållsinsatser. Det gör att vi i många trädgårdar har en underhållsskuld som växer för varje år som går.

Avslutningsvis vill jag åter poängtera vikten av en vision som redskap för en anläggning som Mårbacka.

OM TRÄDGÅRDENS LÅNGSIKTIGA UNDERHÅLL

Maria Flinck

Jag skissade på en långsiktig målsättning i slutet av min text "Principer för värdeanalys". Eftersom det är svårt att dra slutsatserna innan man har underlaget klart blev den lite vag. Selma Lagerlöf har själv angett ramarna för vad som ska göras (se citat ur testamentet i min principtext). Kortfattat: trädgården med fasta och lösa inventarier ska bevaras. Det betyder att allt som tillkommit efter 1940 tas bort OCH att allt som försvunnit sedan 1940 återställs: växter, odlingar, gångsystem etc.

Ansvar

Trädgårdsmästaren har ansvaret för underhåll, skötsel och för att de historiska växterna överlever. Trädgårdsmästaren kan inte påläggas det antikvariska ansvaret för trädgården som helhet. En trädgårdsantikvarie på länsstyrelsen, länsmuseum eller en konsult kan vara ett stöd. Med tanke på de omfattande arbeten som väntar behövs en trädgårdsantikvarisk expertgrupp som hjälper till med restaureringsplanen, som trädgårdsmästaren kan rådfråga och som kan utvärdera om olika åtgärder ger önskat resultat. Dessutom behövs ett kontaktnät av specialister att konsultera, vilket kan bestå av arborist, växtskyddsexpert, specialister på olika växtslag osv.

Gör saker i rätt ordning

Först vårdprogrammet, sen underhållsplan inklusive frågor om ekonomi och personal, kompletterad med skötselbeskrivning. Dessutom behövs här en restaureringsplan.

Fördjupad källforskning

För både vårdprogrammets historik, restaureringsförslag och för detaljkunskap om skötseln behövs mer källforskning och noggrann analys av källorna utifrån olika praktiska frågeställningar.

Det är möjligt att tolka historiska källor på olika sätt, men tolkningarna måste göras enligt vedertagna metoder inom den trädgårdshistoriska forskningen. Vill man lansera en ny tolkningsmodell ska den vara väl underbyggd och motiverad, så att andra kan följa resonemanget och se samma samband.

Tolkningen får inte handla om estetisk tolkning enligt vår tids smak, t ex tillägg av nya anläggningar som aldrig tidigare funnits. I en del trädgårdar ägda av National Trust har man tidigare resonerat "om XX levat idag skulle hon/han ha gjort så här..." vilket lett till att både planteringar och växtmaterial förändrats. Men en historisk person levde i sin egen tid, påverkad av den tidens kultur, begränsad av den tidens tillgång på kunskaper och växter. Den kulturen och de begränsningarna har självklart påverkat trädgårdens utseende, innehåll och skötsel. Om vi idag går utanför dessa begränsningar blir anläggningen inte längre en historisk trädgård, och varför ska vi då bevara den? På senare år har National Trust börjat återställa dessa trädgårdar till hur de var vid övertagandet, vilket kräver mycket arbete och pengar.

Prioritering i skötsel och underhåll

1. Bevara historiska lämningar: strukturer, material, anläggningar, Selma-växter
2. Föryngra, föröka och återplantera efter behov – gör en utvärdering av växternas nuvarande skick och åtgärdsbehov så arbetet kan planeras och nödutryckningar i möjligaste mån undviks.
3. Restaureringsplan för Toddylundens gångar, reparation av muren och föryngring av träden; plan för återplantering och restaurering av gångarna i fruktträdgården, plan för återplantering av träd och buskar i nordvästra delen.
4. Återuppta odlingarna i köksträdgården och bärodlingen i södra trädgården, restaurering av gångarna, återplantera körsbär (var nu de stod?).

Förändring

På Mårbacka finns alltså inte mycket utrymme för förändringar annat än restaurering och rekonstruktion, med undantag för serviceanläggningar och skyltning, men utan att dessa inkräktar på gårdens historiska ytor.

Observera skillnaden mellan begreppen *förändring* och *föränderlighet*.

Föränderlighet = växternas inneboende naturliga föränderlighet, växa, blomma, föröka sig, vissna och dö. Trädgårdsmästarens kunskap handlar om att hantera denna föränderlighet genom att uppmuntra, hindra eller på annat sätt påverka växterna. Exempel: granar som planteras tätt i en häck vill växa rakt upp mycket smala, men klippning håller dem låga och gör att de växer sig tätta. Att gran inte bryter från död ved gör dock att häcken trots klippning måste tillåtas bli högre och bredare vartefter. Till slut måste den bytas ut mot en ny rad plantor och uppbyggnaden av häcken börjas om på nytt.

Förändring = av människor medvetet gjorda förändringar, som nyanläggning, nyplantering, växtbyte eller förändringar orsakade av felaktig eller bristfällig skötsel. Att byta granhäcken mot tuja eller ett plank skulle vara en otillåten förändring. I vissa fall kan förändring inte undvikas t ex om hängasken drabbas av askskottsjuka och dör, vilket ersättningsträd ska planteras eller ska man låta bli att plantera något nytt där eller markera platsen för trädet med en konstnärlig installation?

Förnyelse

De främsta möjligheterna till förnyelse finns i programverksamheten, där trädgården skulle kunna uppmärksammas mycket mer. En utställning med gamla planer och foton etc som visar trädgårdens omvandlingar. Visningar kan göras med audioguider att hyra, även på andra språk för utländska turister, liksom en katalog om trädgården. Ju fler gamla detaljer, växter och odlingar man kan få tillbaka desto mer finns det att berätta om.

Under arbetet med restaureringen kan man ordna visningsdagar t ex vid arkeologiska undersökningar. Under arbetets gång kan man hålla seminarier och föreläsningar (se Hanne Romanus seminarier och skrifter om Nydala kloster). Vartefter odlingarna kommer igång kan man hålla kurser i sparrisodling, skötsel av granhäckar etc. Ett evenemang skulle kunna vara Värmlands krusbärsfestival med utställningar av olika sorter, sortbestämning, tävling om tyngsta/största krusbäret och godaste pajen, efterlysning av gamla sorter som odlats på Mårbacka etc. Gör studiebesök på krusbärsfestivalen (Skåne) och rabarberfestivalen (Södermanland).

Många museer arbetar med att levandegöra sina miljöer och med pedagogiska program för olika åldersgrupper. I Sverige har man inte hunnit lika långt med program i trädgårdar som i England, kanske en studieresa dit? Selma skulle kunna berättar om trädgården eller läsa högt trädgårdsskildringar ur sina böcker. Ruth Brandberg, klädd i den engelska dräkten för kvinnliga trädgårdsmästare, berättar om samarbetet med Selma och deras första anläggningar. Illumination i Toddylundan som kvällsevenemang på sommaren, då man dricker toddy och lyssnar på den tidens musik och sång. Bjud in en studiecirkel i akvarellmålning att arbeta i trädgården.

Mårbackas historiska växtmaterial och växtanvändning idag

Henrik Morin

Jag har strävat efter att se på Mårbacka med olika ögon, dels med trädgårdsmästarens, dels med växthistorikerns och sist men inte minst med besökarens ögon. Det har varit ett privilegium att få fördjupa sig i Mårbackas "gröna" historia och att se den som en spegling av Selma Lagerlöfs tid och att försöka se dess möjligheter i vår tid. Då besöksmålet Mårbacka minnesgård visar Selmas hem i original känns det naturligt att även försöka utveckla och förädla trädgården med det målet. Det finns många kvaliteter redan idag och det finns stora möjligheter att ytterligare lyfta fram Selmas trädgård och dess växter.

Att besöka Selma Lagerlöfs hem är inte bara ett sätt att möta en av våra mest kända författare, det är också en återblick på en tid när många herrgårdar och större gårdar drev en betydande trädgårdsproduktion. Selmas ambitioner att ge Mårbacka både en ståndsmässig inramning med tidens växtmaterial och att samtidigt försöka skapa flera intäktsmöjligheter genom frukt- och bärödling, grönsaksodling, plantskoleverksamhet etc. är mycket intressant att uppleva även för dagens besökare. Efter att man gått en guidning i minnesgården kommer man ut i trädgården med nyväckt nyfikenhet och nya ögon: Vilka växter odlades på Selmas tid? Vilka av dessa finns kvar idag? Finns det kvar riktigt gamla växter från löjtnantens tid?

Jag menar att det är ett mycket bra långsiktigt mål att successivt återskapa detaljer från Selmas trädgård. Erfarenheten från andra kulturhistoriskt profilerade besöksmål visar att en sådan inriktning ger ett positivt gensvar hos allmänheten.

Den korrespondens och det intressanta bildmaterial som finns bevarat visar många delar och detaljer i trädgården. Vi vet rätt mycket om de olika delarnas utformning, även om vi inte alltid vet exakt vilka växtslag som använts. Vi vet däremot mycket om det tidiga 1900-talets sortiment generellt. Sedan flera år pågår inventeringar av äldre kulturväxter runt om i landet och efterhand kommer flera av dessa att återintroduceras i handeln.

En "förädling" av växtsortimentet kan göras genom att man i arbetet rangordnar växtmaterialet utifrån historisk status:

- Högsta rang ges originalväxter som funnits sedan Selmas tid.
- Nästa nivå är växter som förökats från plantor som bevisligen odlats av Selma.
- Därefter följer alla de växter som vi vet funnits att tillgå under Selmas tid – d v s tidstypiskt material. Hit räknar vi också de växter som Selma omtalar i korrespondens etc.
- På fjärde nivå hittar vi växter som inte är tidstypiska men som kan vara befogade som ersättare för vissa växter som inte längre är aktuella att återplantera p g a viss sjukdomsproblematik (som t.ex. ask och alm)
- Femte nivå utgörs av växter utan historisk förankring men med högt prydnadsvärde. Dessa kan vara befogade under en övergång till mer tidstypiskt material.
- En sjätte nivå kan sägas utgöras av växter som egentligen inte tillför något men som däremot kan minska skärpan i den historiska trädgården. Ett sådant inslag kan vara krukor och urnor med utplanteringsväxter som kommit till under senare tid och som står på platser vilka under Selmas tid knappast skulle dekoreras med blommor över huvud taget.

Det finns enskilda växter på Mårbacka som är extra spännande att visa fram. Jag tänker bland annat på den fylldblommiga och ljusrosa form av bondsyren som under många år levt ett lite undanskymt liv

vid stenvallen norr om Toddlunden. Syrener av olika slag anskaffades under Selmas tid och de som ännu finns kvar återfinns idag NV om huvudbyggnaden. Den rosa, fylldblommiga syrenen är säkert samtida med dessa. Den är en typisk representant för de stora antal förädlingar av bondsyren som gjordes av den franske trädgårdsmästaren Victor Lemoine i slutet av 1800-talet. Dessa syrener blev mycket uppskattade och spreds över hela Europa. Några är fortfarande vanliga i odling, andra har försvunnit helt ur marknaden.

Det har inte gått att bestämma originalnamnet på den aktuella syrenen. Det är därför helt i sin ordning att, åtminstone tills vidare, låta den gå under arbetsnamnet "Mårbackasyrenen". Den är ett bra exempel på en av trädgårdens växter som skulle vara väl lämpad att föröka småskaligt för att kunna erbjudas som souvenir till besökare.

Andra intressanta växter med mycket karaktär är de gamla fruktträd som finns kvar sedan löjtnantens tid. De två päronträden på huvudbyggnadens norrsida är i mycket dåligt skick på grund av angrepp av honungsskivling men kan bevaras ännu en tid i "nedmonterat" skick. Ympreis för uppförökning av ersättningsträd bör tas av dessa innan det är för sent.

I trädgårdens SV del står ett par småfruktiga apor av hög ålder. En av dessa är särskilt imponerande med sin grova, knotiga stam och stora krona. Det kan mycket väl vara trädgårdens äldsta träd, undantaget eken på huvudbyggnadens västra sida. Trädet är rätt kraftigt angripet av eldticka och måste ses över med avlastande trädvårdsåtgärder. En annan apel i samma område har mycket ovanliga, smala blad.

Över huvud taget vore en genomgång av trädgårdens äldre träd med så kallad "standard trädvård" angelägen av säkerhets- och underhållsskäl. Det innebär att torra och skadade grenar rensas ut över gångstråk samt att allt för lågt ansatta grenar (t.ex. över kafédelen) avlägsnas.

Ett träd som har en central på Mårbacka och som ofta kan ses i det äldre bildmaterialet är hängasken framför huvudbyggnaden. Hängasken blev från mitten av 1800-talet uppskattad som solitär prydnadsträd i gårdsrundlar, framför allt på lite större gårdar. Hängaskens historia som parkträd verkar dessvärre vara till ända på grund av den härjande askskottsjukan och exemplaret på Mårbacka är inget undantag. Frågan är hur man ersätter hängasken när originalsorten inte är möjlig att odla? Ett sätt är att välja ett träd med likartad struktur och byggnad. Ett "hängträd" som liksom hängasken introducerades under 1800-talet är hängsilverlind. Det är kanske det träd som mest liknar hängasken i grenbyggnad och utseende, det är en tänkbar ersättare.

Toddlunden är en omskriven och unik del av trädgårdsmiljön på Mårbacka. Det man kan sakna idag är den "mystik" som kanske framför allt ett litet barn kunde uppleva där. Små snirkliga gångar i en växtlighet som gjorde att man inte såg hela området på en gång, ibland illuminerat kvällstid med lyktor i grenverken. Toddlunden har blivit öppnare med åren och utgörs nu av en fin men lite väl öppen björkhage. Toddlunden skulle kunna återfå lite av sin ursprungliga gestaltning genom att en del buskar och framför allt barrträd grupperas på lämpliga ställen. Inga ovanliga exoter, utan helt vanliga granar och vildarter av lövfällande buskar passar bäst.

Fruktträdgården utgör idag en rätt stor och påtaglig del av Mårbackas produktionsodling. Även här känns det naturligt att intentionerna under Selmas tid får vara vägledande för utvecklingen. De sorter som anges i äldre planteringsplaner är i första hand exempel på dåtidens produktionsorter, dvs fruktsorter som planterades för att ha ett värde för avsalu. Selmas önskan att även få in lite mer statusbetonade frukter visar sig i försöken att odla päron. Päronen gick nog inte så bra som förväntat och de flesta är borta från odlingen idag. Med tanke på den nyligen genomförda dräneringen av fruktträdgården och de allt bättre odlingsförhållandena är det kanske dags att åter börja plantera päron

på Mårbacka. En av päronsorterna i den gamla planteringsplanen är "Ygbergspäron" (syn. 'Rörstrandspäron'). Sorten är ovanlig idag men ett påfallande frisk, äldre träd har nyligen hittats i Östergötland. Att föröka upp och återföra denna sort till Mårbacka är en av flera pusselbitar för att förstärka tidskänslan i Selmas trädgård.

Granhäckens betydelse för odlingsmöjligheterna i fruktträdgården kan inte överskattas. Klippta granhäckar är också ett av få inslag i äldre trädgårdsmiljöer som är unikt för oss här i Norden.

Vi har under arbetet med Mårbacka haft ett fokus på trädgårdsmästarens roll för bevarandet av en historisk trädgårdsanläggning. Mycket av ovanstående tankar är naturligtvis avhängigt att det finns en kvalificerad trädgårdsmästare med gott öga för vad som ska göras. Det är också viktigt att trädgårdsmästaren har intresse för att använda rätt tekniker för att sköta en trädgård med kulturhistoriska värden. Min bedömning är att Mårbacka är lyckligt lottat i det fallet och att det möjliggör ett långsiktigt utvecklingsarbete. Regelbunden fortbildning kan bidra än mer till att motivera och entusiasmera personalen att hela tiden utveckla sina kunskaper och färdigheter. Det ger i sin tur nya möjligheter att nyttja trädgården på fler sätt.

En anläggning som Mårbacka är mycket väl lämpad att för kursverksamhet, seminarier och liknande med fokus på skötsel av äldre trädgårdsanläggningar och dess växter. Det finns goda möjligheter att samla en helkurs eller några temadagar kring något aktuellt i trädgården - både för yrkesutövande trädgårdsmästare och inte minst för en intresserad allmänhet. Bara genom att återuppföra några klassiska drivbänkar skapas underlag för flera kursdagar. Trädgårdsmästaren är den givna kursledaren i flera sådana sammanhang.

Mårbacka är en välhållen och uppskattad trädgårdsmiljö redan idag och trädgården har goda förutsättningar att bli en ännu bättre "dragare" för besöksmålet i sin helhet. Genom att trädgårdskultur och växtmaterial från Selmas tid sätts i förgrunden kommer upplevelsen av Mårbacka som Selma Lagerlöfs hem att göras ännu starkare och tydligare.

Den fylldblommiga rosa bondsyränen som går under arbetsnamnet Mårbackasyränen.
Foto: A-L Sonesson

Tankar i toddylunden

Inger Ernstsson jan-14

I det mest avlägsna och oansenliga hörnet av Mårbackas trädgård hittar man den äldsta, lite undangömda men så gott som enda resterande delen av löjtnant Lagerlöfs trädgård.

Selma Lagerlöf har i flera av sina verk beskrivit hur hennes far löjtnanten hade stora visioner för Mårbackas trädgård. Morfadern pastor Wennerviks gamla trädgård skulle omvandlas i en ”modernare stil” mer liknande en herrgårdspark. Trots systemen Lovisas beklagande växte under 1860-talet den nya trädgården fram med slingrande gångar och fantasifulla rabatter och i en avlägsen del anlades även en ”liten landskapspark”. En skogsdunge med björk, hägg och rönn längst nere i nordöstra hörnet blir trädgårdsmästarens utgångsmaterial för att åtminstone skapa vad Selma Lagerlöf kallar en ”antydning till park”. De höga träden sparas och ett slingrande gångsystem anläggs mellan trädstammar och buskar. Små ”kontor” för toddydrickande, barnlek och te stunder huggs ut som öppna platser bland träden. Det blir en liten minilund eller landskapspark i miniatyr, en helt egen skapelse till vilken några paralleller är svåra att finna. Charmen med Toddylundan ligger i Löjtnantens dröm, i de tre ”kontoren”, det herrgårdslignande livet med fester och illuminationer som beskrivs i olika sammanhang inte minst av Selma Lagerlöf själv.

Under 1800-talet hade landskapsparkens ideal börjat slå igenom i många trädgårdar, ofta som en ny kompletterande del till den befintliga trädgården. För Löjtnant Lagerlöf var det betydelsefullt att en sådan också skulle finnas på Mårbacka.

Toddylundans cirka 150-åriga historia är bara delvis klarlagd. Fragmentariska minnesbilder och historier pekar inte alltid åt samma håll, men gångsystemet, bersåer och en slags täthet och hemlighetsfullhet inne i Toddylundan är gemensamma inslag skriver Anna Tandré i sin utmärkta historik över Mårbackas trädgård.

Trots många förändringar av trädgården under Selmas tid behåller Toddylundan sin karaktär och inte ens arkitekten Gustaf Claesson förmår att ändra ägarinnans uppfattning om den. De förslag till förändringar av Toddylundan som han presenterade genomfördes aldrig. Selma värnade mycket medvetet om de delar som fanns kvar fadern Löjtnant Lagerlöfs trädgård.

Värde

Att Mårbackas trädgård är synnerligen intressant och bevarandevärd är en självklarhet ur både personhistoriskt och trädgårdshistoriskt perspektiv. Mårbacka har liksom de flesta andra gamla trädgårdar genomgått många olika skeden vilka alla lämnat spår av sig och gjort trädgården till en läsbar historiebok. Den enda del som inte omgestaltats är Toddylundan. Den är alltså både äldst och autentisk men har förlorat sin karaktär genom att ingen medveten återplantering skett när träd dött eller blåst ner, och på grund av en allt mer extensiv skötsel har också de smala små gångarna försvunnit. Till slut tappade man kunskapen om platsen och den blev bara ”ett bortglömt hörn” där man kunnat tillåta sig att göra lite vad som helst. (tex. en utställning med ett levande bisamhälle!)

Nuläge

För dagens besökare är det inte så enkelt att förstå vad detta bortglömda hörn av trädgården en gång betydde. Att det i själva verket är den sista delen av löjtnantens dröm om herrgårdsträdgården – en del av kavaljerslivets inramning, och de värmländska skrönornas miljö i Selma Lagerlöfs tappning, som man står framför.

Vision

Som en del i den övergripande visionen om Mårbackas framtid är det utomordentligt viktigt att återge Toddylundens sitt ursprungliga utseende och förtydliga dess betydelse i trädgården och i Selmas litterära gärning.

Den får verkligen inte vara bara ett bortglömt hörn, här lever minnet av fadern som inspirationskälla. Toddylundens är både bakgrund och tema i flera av de litterära scener som Selma Lagerlöf återgivit, där händelser utspelar sig med trädgården som en förtätad och paradisisk scen.

Jag tror man skall ta fasta på fest och firande i denna lilla lund, det otroliga och osannolika i Selmas berättelser om livet och kavaljererna i Fryksdalen.

En restaurerad och rekonstruerad Toddylund kan åter bli en plats för festliga och spännande upplevelser och upptåg, dramatiserade berättelser, samkväm av olika slag. Men Toddylundens smala små gångstigar kan också fortsätta att vara platsen för kontemplativa tankar.

Åtgärder

En mer noggrann undersökning behöver göras, både av arkivmaterial och av de fysiska spåren i jorden, för att försöka komma så nära ursprunget som möjligt. En återplanteringsplan grundad på ytterligare efterforskningar är också synnerligen nödvändigt att göra.

Därefter kan en restaurering av murarna påbörjas samt rekonstruktion av gångar och kontor. Detta arbete kan med fördel genomföras i etapper.

En plantskola på Mårbacka

Tina Westerlund

Växtförökning på Mårbacka idag

I dag är den huvudsakliga växtförökningen, för Mårbackas trädgård, sticklingsförökning av Mårbacka-pelargonerna och fröuppdrivning av utplanteringsväxter till urnor, rabatter och köksträdgård. Det är en odling som kräver uppvärmda utrymmen med ljus och luft, vilket gör att arbetet till stor del utförs i en växthusanläggning tillhörande Rottneros park (ca 14 km körväg från Mårbacka). På Mårbacka sker delar av sticklingsodlingen inomhus i den flygelbyggnad som inrymmer caféet. Ett enkelt kallväxthus, placerat i trädgårdens västra utkant, används en kort tid under vår och försommar för ytterligare förökning och odling av utplanteringsväxter.

I en mindre skala förökas några av trädgårdens fleråriga växter för försäljning i gårdsbutiken. Det arbetet utförs direkt i trädgårdens planteringar och består i första hand av delningsförökning eller insamling av självsådda fröplantor. Förökningsmaterialet krukas in och placeras ”bakom” trädgårdens redskapsbod för vidare odling innan plantorna är färdiga att sälja. Mårbackas trädgård har idag ingen arbetsplats för växtförökning eller yta anpassad för krukodling utomhus.

Tankar om utveckling av växtförökning på Mårbacka

Om förökning av ett flerårigt härdigt växtmaterial ska kunna utföras på Mårbacka bör det finnas en odlingsyta för krukodling utomhus med tillhörande arbetsplats – en plantskola. En plantskola kan anpassas i storlek efter trädgårdens verksamhetens behov. Det förslag som presenteras här är tankar om en liten plantskola, i första hand avsedd för fleråriga örtartade växter (perenner). Viss förökning av lignoser (träd, buskar och vedartade klätterväxter) kan ske på samma plats så länge växtmaterialet inte blir för stort. Större plantor kan behöva speciella anordningar för t.ex. vindskydd och uppbindning. Förslaget anger dock en placering för en plantskola där det finns möjlighet till expansion.

Idag har trädgårdsmästarna på Mårbacka det huvudsakliga målet att förökningen av perenner ska ge plantor till försäljning. Förökning för att bevara växtmaterial som har funnits i trädgården under Selma Lagerlöfs tid, bör också vara ett tydligt mål (ev. hänvisning till vad som har framkommit i undersökningar om växtmaterialet). Bevarande av växtmaterial kan antingen ske genom förökning av växter i trädgården eller genom insamling av växter från trakten. En plantskola utgör ett första steg i odlingsprocessen där förökning och odling av små plantor kan ske under kontrollerade former.

Odling av växter under en längre tid (för bevarande) sker bäst i planteringar i trädgården, och helst på fler olika platser för att minimera risker till att plantor dör bort. Några av Mårbackas befintliga planteringar skulle kunna liknas vid en moderplantsodling, det vill säga perenner planterade i rader direkt i jorden där sticklingsmaterial kan hämtas. För Mårbacka skulle planteringar med perenner kunna fungera på flera sätt, som odling för bevarande av växter,

moderplantor för material till vegetativ förökning, snittblomsodling, prydnad och inspiration för besökare. Det kräver dock arbete i form av omplantering med olika antal års mellanrum, beroende på olika arters utvecklingstider och deras anpassning till förhållandena på platsen. Den kontinuerliga skötsel som behövs med nedklippning, rensning, uppbindning m.m. utförs redan i trädgårdens perennplanteringar.

De förökningsmetoder som används för trädgårdens perenner idag är relativt säkra metoder där växtmaterialet redan har ett utvecklat rotsystem. Detta innebär att tillsyn och skötsel av plantorna inte behöver ske lika ofta som t.ex. vid förökning av örtartade sticklingar utan rötter, vilka måste dysas med vatten flera gånger om dagen för att inte vissna. De förökningsmetoder som rekommenderas för denna plantskola är därför i första hand delning av plantor med ovan och underjordiska delar, delning av växters underjordiska delar (t.ex. rhizomer, rötter, lökar och knölar) och förökning med groddknoppar. Om sticklingsförökning väljs som metod bör det utföras med växtdelar som klarar viss uttorkning, t.ex. förvedade stamdelar eller bassticklingar med väl reducerade ovanjordiska delar.

Fröförökning av perenner utomhus kan fungera med ungefär samma tillsyn och skötsel som den vegetativa förökningen som nämnts ovan. Groningstider och utvecklingstider varierar däremot stort, från några veckor till flera år. Hantering med skolning av fröplantor kan vara tidskrävande, varför trädgårdsmästarna på Mårbacka bör överväga omfattningen vid val av denna förökningsmetod. Fröförökning kan dock väcka stort intresse hos besökare, vilket lyfter frågan om plantskolans placering.

Förslag på placering av en plantskola på Mårbacka

En lämplig plats för en småskalig plantskola för krukodling är på utsidan av trädgårdens avgränsande häck i öster, i hörnet som bildas vid häck och redskapsbod. Det som talar för denna placering är:

- trädgårdsmästarna redan idag har valt att placera förökningsmaterial på denna plats
- platsen används idag för förvaring av t ex jordsäckar
- närhet till redskapsbod där material för förökningsarbetet kan förvaras
- närhet till kompostplats för tömning av rester från plantskolan
- trädgårdsmästarna får en avskild arbetsplats med närhet till trädgården
- häcken utgör en vägg vars skugga kan utnyttjas för placering av plantor som inte bör utsättas för direkt solljus
- redskapsbodens vägg ger möjliga arbetsplatser utan direkt solljus
- en krukodling som placeras avskilt från besöksträdgården minimerar risken att besökare stjälar plantor

Det som talar mot denna placering är att:

- det inte finns något vatten på platsen
- det är öppet ut mot ett stort fält vilket kan göra platsen blåsig
- marken är täckt av kraftigt gräs och kan vara ojämn
- förökningsarbetet på Mårbacka syns inte för besökarna

Förslaget på placering kvarstår. Det som talar emot denna placering kan åtgärdas. Vatten kan dras fram till platsen för användning under frostfri tid, och uppsamling av regnvatten bör ordnas från taket på redskapsboden. Öppenheten och risken för blåst på platsen kan vid behov åtgärdas med t.ex. plantering av en häck ut mot fältet. Vid odling av lägre växter innanför bänkramar behöver dock inte det öppna fältet vara ett problem. Markytan kan jämnas till med

en liten grävmaskin. Frågan som kvarstår är besökarnas möjlighet att ta del av förökningsverksamheten eller inte. Om önskemålet är att besökarna ska kunna se plantskolan kan den visas vid guidningar, som förslagsvis utförs av trädgårdsmästarna. Om plantskolan ska göras mer synlig för besökarna är det andra förslaget på placering i anslutning till platsen för dagens köksträdgård, det område som på Selma Lagerlöfs tid var en odling för olika växtkulturer.

Plantskolans uppbyggnad

Idén med en plantskola utomhus för hårdigt växtmaterial är att plantorna ska kunna stå utomhus året runt. Odlingen bör ske i krukor, tätt placerade, på en marktäckväv. Marktäckvävens funktion är att släppa igenom luft och vatten och förhindra att oönskade växter från omgivningen växer in i odlingsytan. Väven fästs i kanterna med t.ex. plastspik med hullingar. Marken bör vara väl-dränerad. För att minska risken att krukorna blir stående i vatten under vårvintern kan ytan under marktäckväven täckas med ett lager grus. Ytterligare ett gruslager på ca en centimeter kan läggas ovanpå väven, men det kräver regelbundet byte av gruslager för att förhindra frögräs gror i det.

Odlingsytan ramas in av bänkramar i trä. Dessa har en stödjande funktion för odlingskärlen. En bänkräm ger också möjlighet att täcka odlingen, t.ex. med skuggväv eller drivbänksfönster. Vid problem med skadeangrepp från gnagare kan ramarna behöva förses med ”lock” och eventuellt botten av metallnät. Om fler bänkramar staplas på varandra går det att reglera höjden efter plantornas tillväxt. En bänkräm bör inte vara bredare än att det går att nå och lyfta krukor utan att behöva kliva in i ramen. De tillverkas vanligen med en eller två tvärsålar, parallella med ramens kortsidor, vilka ger två eller tre fack i varje ram. Vid användning av gamla drivbänksfönster kan måtten på bänkramar behöva anpassas efter dessa. En tunn bänkräm är lätt att lyfta och kan hanteras av en person, men den tål inte belastning på samma sätt som en ram i grövre virke.

På den tänkta platsen för plantskolan bör bänkramar placeras så pass långt från den befintliga häcken att denna går att klippa utan att det blir trångt, och utan att klipprester faller ner i bänkramar. Om fler bänkramar önskas kan dessa ställas på rad. På en odlingsyta bestående av flera rader av bänkramar bör gångarna mellan vara så breda att en skottkärra placerad mellan bänkraderna går att passera. Ytorna intill bänkramar kan täckas av marktäckväv, alternativt klippas regelbundet med gräsklippare eller trimmer. Väven tar skada av stenar som skaver, rötter som växer genom väven och klippskador från maskiner, vilket gör att den kan behöva bytas ut. Den kan hålla i 5-10 år eller mer.

Arbete med förökningsmaterial bör ske utan direkt solljus. En fast arbetsbänk med ståhöjd byggs intill redskapsbodens vägg. Arbetsbänkens placering och djup anpassas efter behov av plats för de passager som behövs till bodens olika dörröppningar. Om arbetsplatsen placeras på bodens västsida blir den synlig för besökare. Bänken bör förses med stående skivor (höjd minst 25 cm) vid gavlar och långsida in mot bodens vägg för bl.a. uppsamling av jord. Ett snedtak över arbetsbänken är att föredra för att få ytterligare skugga och möjlighet till en arbetsplats utomhus med skydd för regn.

De olika substraten som används för odlingen t ex jord, sand och grus bör förvaras i eller intill redskapsboden. Vid förvaring utomhus bör det ske i behållare med lock för att förhindra inblandning av fröogräs. Om substrat köps i säckar bör dessa förvaras med skydd för solljus för att inte plasten ska brytas ned.

Förökningsarbete för hårdigt växtmaterial kan alltså ske helt och hållet utomhus. Förökning i växthus kräver mer regelbunden tillsyn än odling utomhus, speciellt när temperaturen ökar och huset utsätts för direkt solljus. Ett ouppvämt växthus likt det som finns på Mårbacka kan endast användas under en kort period av året – sen vår, tidig sommar och en kort höstperiod – för att temperaturen ska fungera för förökning av utplanteringsväxter. Dessa perioder sammanfaller med tider som är lämpliga för förökningsarbete med perenner. En flytt av växthuset till platsen för redskapsbod och plantskola skulle därmed effektivisera trädgårdsmästarnas arbete. För att utnyttja växthuset även för plantskoleodlingen kan det användas för vinterförvaring av hårdigt växtmaterial som behöver skydd från vinterfukt. I övrigt vinterskyddas plantorna i bänkrarna bäst av ett lager med snö.

Sammanfattning gällande dagens och morgondagens gestaltning av Mårbackas trädgård

Marina Rydberg

Under 2011-12 har jag inventerat i första hand perennerna på Mårbacka. Jag har även studerat flertalet foton från trädgården i Mårbackas arkiv. Några ekonomiska rapporter, kassarapporter gällande trädgården. Dessutom har jag läst brev från Ruth Brandberg ställda till Selma Lagerlöf i början av 1900-talet, ur Kungliga bibliotekets handskriftssamling. Genom projektets sammanställningar har jag tagit del av några äldre planteringsskisser och inte minst Anna Tandres arbete ”Mårbackas trädgård igår, idag och i framtiden.”

Min sammanfattning får bli denna, gällande dagens och morgondagens gestaltning av Mårbackas trädgård:

Parken i sin helhet är välskött och känns hemtrevlig. Frukträdgården utgör ett undantag där behövs förbättrande åtgärder av olika slag, men en del träd är vackra även här.

Trädgårdsmästaren och medarbetarna verkar trivas med arbetet och är engagerade och kunniga på sitt område. Men tydliga mål för odling och skötsel saknas idag. Målet för arbetet ska vara att bevara den gård och trädgård som Selma Lagerlöf skapade och drev under sin levnad, inkluderat spåren av den äldre trädgården – det är en gammal boplatz. Dokumentation som täcker upp allt detta saknas idag, men förteckningar finns och foton, brev m.m. Saknas gör priskuranter och fakturor så vitt vi förstår.

Inventeringar har genomförts och mycket har påtalats, vi har även intervjuat äldre medarbetare i parken och talat med släktingar. Ruth Brandbergs första försök i trädgården, fröken Smitt, Selmas egen brevväxling, lokala närliggande trädgårdar som Rottneros är andra källor. Man skulle nu kunna bestämma hur bevarandearbetet ska börja, och sedan göra en målbeskrivning där man tar del för del i prioriteringar som inte blir trädgårdsmästaren övermäktig! Börja med det stora, dvs. träden och grundstrukturen.

Nyttoträdgården, dvs. produktionsplanteringarna som man odlade för avsalu?

Äldre styrelseprotokoll från 1950-60 talet måste finnas att studera liksom testamentet efter Selma?

Finns någon växt som kan styrkas vara beställd eller vårdad av Selma måste den prioriteras.

Vad ville Selma Lagerlöf med sin trädgård? Det måste vara huvudfrågan!

Stockholm 2013-10-30